

Ә. РӘСУЛОВ, Р. РҮСТӘМОВ

ТҮРК ДИЛИ

БАКЫ
УНИВЕРСИТЕТИ НӘШРИЈАТЫ

1991

ББК 81.2 Тур.—923
P 51

Редактору **Е. В. Чаббаров**

Рәсулов Ә., Рүстәмов Р.

P 51 Түрк дили. — Бакы: Бакы Университети нәшријаты, 1991. — 216 сәһ.

Китабда түрк әдәби дилинин алифбасы, саитлар, самитлар системи, фонетик гавун вә һадисаләри өјрәдиләр, кичик мәтн вә диалогларда дөзүми сөз еһтијаты, тәләффүз, оху вә тәрчүмә вәрдини јаралдылар, мувафиг лексин-грамматик гәјдалар изәһ едиләр.

ББК 81.2 Тур.—923

P $\frac{4602020400-038}{\text{У-658 (07)-91}}$ 41 — 91
ISBN—5—8025—0027—1

© Бакы Университети нәшријаты, 1991.

ӨН СӨЗ

Түрк вә Азәрбајчан дилләри морфоложи вә кенеаложиди бахымдан гоһум дилләрдир. Онлары ејни бир дил аиләсиндә бирләшдирән башлыча әләмәт Азәрбајчан вә түрк дилләринин грамматик гурулушларынын вә әсас лүгәт фондларынын үмуми олмасыдыр. Лакин бу үмумиләк, дилләрин гоһумлуғу белә бир јанлыш тәсәввүр ојатмамалыдыр ки, азәрбајчанлы үчүн түрк дилини өјрәнмәк, бу дилдә данышмаг чох асандыр. Гоһум дилләрин тә'лими, өјрәнилмәси, һәмни дилләрдән гаршылығлы тәрчүмә хүсуси һазырлығ тәләб едир.

Китаб түрк вә Азәрбајчан дилләринин үмуми чәһәтләрини вә охшар анлајышларыны гаршылашдырмаг принципи әсасында јазылмыш вә мүасир түрк әдәби дилини ана дилмизин билик вә вәрдишләринә истинад едиләрәк өјрәдилмәси нәзәрдә тутулмушдур. Бунунла јанашы, китабда мүасир түрк дилини Азәрбајчан дилиндән фәргли чәһәтләринә, спесифик ганун вә гајдачарына даһа чох јер ајрылмыш, дилин өзүнәмәхсус хүсусијјәтләри мувафиг мәтн, лексик-грамматик изаһат, чалышма вә тапшырығларла әтрафлы изаһ едилмишдир.

Мүәллифләр гоһум дилләр үчүн характерик сајылан јаланчы эквивалентләрә (јә'ни јазылыш вә тәләффүз бахымындан ејни олан, лакин түрк вә Азәрбајчан дилләриндә мүхтәлиф мә'на дашыјан, ајры үслублара аид сөзләрә) хүсуси диггәт јетирмиш, мәтнләрдә бу чүр сөзләрә кениш јер вермишләр.

Охучуларда нитг мәдәнијјәтинин, данышығ нормалары вә вәрдишләринин јаранмасы, түрк дилини данышығ етикетиндә истифаләси зәрури олан сөз вә ифадәләрин дүзкүн ишләдилмәсинә көмәк мәгсәдилә китаба «Түрк дилиндә данышығ етикетин» адлы хүсуси бәһс дахил едилмишдир.

Түрк дили Түркия Республикасынын дәвләт дили- дир. Газырда бу дилдә 50 милјондан артыг адам даны- шыр. Түрк дили кенеаложи бахымдан түрк дилләри аиләсинин оғуз-сәлчуг жарымгруппуна, морфоложи чәһәт- дән агглютинатив (илтисаги) дилләр аиләсинә да- хилдир.

Мүасир түрк әдәби дили узун вә мүрәккәб инки- шаф јолу кечмиш, X—XI әсрләрдә Орта Асиядан Анадолу жарымадасына кәләрәк, орада Сәлчуглар дөв- ләти (XII әсрдә), даһа сонра—XIV әсрдә Османлы дөвләти, XV—XVI әсрләрдә исә Османлы империја- сыны јарадан оғуз-сәлчуг тајфаларынын кечдији чоҳ- әсрлик инкишаф просеси, јерли түрк тајфалары илә гаршылыгыны әлагә вә тәһир нәтичәсиндә тәшәккүл та- ныб формалашмышдыр.

Тарих боју мүхтәлиф дилләрини тәһиринә мәруз галан бу дил түркләр ислам динини гәбул едәндән сонра әрәб, сәлчуг тајфалары Иран әразиләриндә мәс- кунлашандан сонра исә фарс дилинин тәһири алтына дүшүмүш, лексик тәркибиндә әрәб-фарс мәншәли сөзлә- рини мигдары чоҳалмышдыр. Јахын вә Орта Шәрг халг- лары үчүн дил, елм вә мәдәнијјәт дили олан әрәб ди- линин, поезија вә нәср дили сајылан фарс дилинин јалныз лүгәт фондуна дејил, һәм дә түрк дилинин фо- нетик, морфоложи вә синтактик гатларына гүввәтли мүдахиләси нәтичәсиндә илкин дөврләрдән бу күнә гә- дәр өз сафлыгыны горујан, кениш халг күтләләринин, зәнкин фолклор нүмунәләринин дили олан түрк дилин- дән фаргли бир әдәби дил—Османлы дили мејдана кәлмишдир.

Әрәб, фарс вә түрк дилләринин лексик-грамматик элементләри әсасында формалашан Османлы дили, һәр шәјдән әввәл, түркләрин өз дәвләтләрини гурдуғу дөвр- ләрдән башланан узун вә өзүнәмәхсус сосиолингвистик просесин, феодализм дөврүнүн, мүхтәлиф сосиал-сијаси вә дилхаричи амилләрин нәтичәсиндә мејдана чыхан әдәби вә данышыг дилләринин дифференсиасијасынын мәһсулу иди. Јазылы әдәби дил нормасы һесаб едилән Османлы дили узун мүддәт (XX әсрин әввәлләринә гәдәр) султан сарајынын, дәвләтләрарасы јазышмала- рын вә диван әдәбијјатынын дили кими фәләијјәт кәс- тәрмишдир.

Јүксәк зүмрәләрин әдәби дили илә халг данышыг дили арасындакы бу учурумун арадан галдырылмасы јолунда мүхтәлиф дөврләрдә чәһдләр кәстәрилмиш, түрк дилинин садләнәшмәси уғрунда мүбаризә апарыл-

мышдыр. Бу мәсәлэләрлә әлагәдар илк мәгсәдҗөнлү фәалијјәт XIX әсрин орталарында Тәнзимат ады илә Түркіјә тарихинә дахил олан ислаһатлар дөврүнә (1839 — 1878) аиддир. һәмин дөврдә мүтәрәгги зиялыларын әдәби вә данышыг дили нормалары арасындакы мәңгәләрин дәф едилмәси, әрәб-фарс сөз вә тәркибләриңдән тәмизләнмәси, түрк дилинин графикасы вә орфографиясында ислаһатлар кечирилмәси, милли дилин әсасларынын һазырланмасы ишиндә бөјүк хидмәтләри олмушдур. Лакин һәмин дөврдә түрк дилинин садәләшдирилмәси јолунда чох мүһүм аддымлар атылса да, бу просес јарымчыг галмышдыр. Дикәр тәрәфдән социал-игтисади һәјатын бүтүн саһәләрини әһәтә едән «ғәрб-лиләшмә» мејли түрк дилинин инкишафыны да бу јөнә истигамәтләндирмиш, дилә чохлу Авропа мәншәли, хүсусилә дә франсызча сөзләрин гарышмасына сәбәб олмушдур.

Османлы дилинин садәләшдирилмәси јолунда икинчи мәрһәлә кәнч түркләр ингилабы (1908) дөврүнә аиддир. Бу илләрдә фәалијјәт көстөрән «Түрк дәрнәји» журналы (1909) тәшкилатчыларынын вә «Кәнч гәләмләр» (1911) әдәби бирлији үзвләринин османлычаны хаалг дилинә јахынлашдырмаг, «јени дил» јаратмаг чәһдләри дә мүвәффәггијјәт газанмады вә беләликлә дә түрк дилинин әсрләр бөјү јыгылыб галан проблемләри һәлл олунмады.

Түрк дилинин инкишафында дөнүш мәрһәләси республика дөврүнә аиддир. Түркіјә республика елан олундугдан (1923) сонра дилдә әсаслы ислаһатлар кечирилмәјә баһланыр. «Дил ингилабы» ады алтында кечирилән бу ислаһатларын кедишиндә түрк дилинин әлифбасы дәјишдирилмин — әрәб графикасындан латын графикасына кечилмин (1928), «Османлы дили», «Османлыча» терминләри «Түрк дили», «Түркчә» исниләһлары илә әвәз олунмушдур. 1929-чу илдән түрк мәктәбләриндә әрәб вә фарс дилләринин гәдриси ләгв едилмиш, 1932-чи илдә исә Түркіјә Республикасынын баниси Ататүркүн тәшәббүсү вә мадди көмәји илә јардылан «Түрк Дил Гуруму» бу саһәдәки ислаһаты һәјәтә кечирән нүфузлу елми-тәшкилати мәркәзә чеврилмишдир. Дилдә «өзләшмә» һәрәкаты, јәһи түрк дилинин лексик тәркиби јабанчы сөзләрдән, хүсусилә әрәб-фарс сөз вә ифадәләриндән, морфоложи әләмәт (шәкилчи, өнгошма вә с.) вә синтактик констракцијалардан (изафәт, чүмлә гурулушу вә с.) тәмизләнмәјә баһланмышдыр. Гәдим вә орта дөвр түрк јазылы аби-

дэлэриндэн, гоһум диллэрдэн, түрк диллэринин диалект вэ шивэлэриндэн күлли мигдарда јени сөз вэ ифадэ топланараг, хүсусн лүгэтлэр тэртиб олунмуш, дилдэ јашамаг һугугу газанан сөзлэр әдәби дилә әрәб вэ фарс сөзлэринин эквиваленти кими дахил едилмишдир. Мүхтәлиф сәһәләрә аид онларча терминлэр лүгәти һазырланмышдыр. Бүтүн бу ислаһатларын нә дәрәҗәдә мүвәффәғијјәт газандығыны көстәрмәк үчүн тәкмә белә бир факты гејд етмәк кифәјәтдир ки, 1930-чу илә гәдәр түрк дилинин лүгәт фондундакы милли сөзлэрин мигдары чәмн 35 фаиз идисә, һазырда мүасир түрк әдәби дилинин лексик тәркибиндә бу дилин өзүнәмәхсус сөзлэринин мигдары 70—80 фаиздир.

Әлбәттә, дил ислаһаты заманы бә’зи ифратчылыг мејлләри дә (үмумхалг дилиндә дашлашмыш алынма сөзлэрин лүзүмсуз олараг јени сөзләрлә әвәзләнмәси, гондарма сөзләр јарадылмасы вэ с.) олмушдур. Дикәр тәрәфдән дилин тәбии инкншаф просесинә, объектив тәкамүлүнә «кәнардан» мүдахилә, һәм дә чох ғыса мүддәтдә бөјүк уғурлар газанмаг истәјн өзү илә бәрәбәр бә’зи чәтинликләр дә мејдана кәтирмишдир. Әсрләр боју дилин мүхтәлиф гатларында, дашлашмыш тәркибләриндә өзүнә јер едән әчнәби сөзлэрин, истилаһларын вә анлајышларын әвәзинә јарадылан јени лексик ваһидләр һәмнн сөз, термин вә анлајышлары там мәзмүү илә әвәз едә билмирди; «көһнә» вә «јени» сөзлэрин, хүсусилә терминлэрин узун чәкән «мүбаризәси» истәринстәмәз дилдә арзуолунмаз синонимчилијә, нәсилләр, арасында дил анлашылмазлығына кәтириб чыхармыш, «көһнә» дилдә јазылмыш әсәрлэрин «јени» дилдә тәһсил аланлар тәрәфиндән баша дүшүлмәсини чәтинләшдирмиш, әдәби дил мәһсулларында паралелизм мејдана кәтирмишдир.

Бүтүн бу чәтинликләр түрк дилини өјрәнәркән дә өзүнү көстәрир. Мүәллифләр бу объектив чәтинлији нәзәрә алараг, китабдакы лексик материала диггәт вә гајғы илә јанашмыш, мүасир түрк әдәби дилинин мәнзәрәсини там шәкилдә вермәјә чалышмыш, дилдә јашајан «көһнә» сөзләрлә, онларын гаршылығы кими ишләдилән јени кәлмәләр арасындакы мүтәнасиблији көзләмәјә чалышмышлар.

ӘЛИФБА ҢАГГЫНДА ҮМУМИ МӘ'ЛУМАТ

Мүасир түрк әлифбасында 29 һәрф вар. Булардан 8-и саит: а, е, і, і, о, ö, и, ü, 21-и исә самитдир: b, c, ç, d, f, g, ğ, h, j, k, l, m, n, p, r, s, ş, t, v, y, z.

Әлифбадакы «е» саитини вә «g», «k», «l» самитләриндә һәр бирини ики сәси олдуғуна көрә түрк әдәби дилиндә 33 данышыг сәси вар.

Булардан әлавә, түрк јазысында ики ишарәдән — «^» (узатма вә ја инчәлтмә) вә «'» (апостроф) ишарәләриндә истифадә едилир.

Азәрбајчан дилиндә олан «х» вә «г» сәсләри түрк әдәби дилиндә јохдур, лакин Анадолунун бир чох диалектиндә бу данышыг сәсләри дә ишләдилир.

Буну да гејд едәк ки, мүасир түрк дилини орфографија принципләринә көрә әлифбалары латын графикасы әсасында тәртиб олуимуш Авропа диаләриндән түрк дилинә кечән хүсуси исемләр, милләтләрарасы фирма адлары вә бир сыра терминләр әсилләринә ујун ишәкилдә јазылдығындан, түрк јазысындакы һәрфләрни миғдары әлифбадакындан хејли чохдур. Мәс.:

New York — Нју-Јорк

Wilhelm Humbolt — Вилһелм Хумболт

Jean Jacques Rousseau — Жан-Жак Руссо

Max Muller — Макс Мүллер

Coca-Cola — Кока-Кола

MÜASİR TÜRK DİLİNİN ƏLİFBASASI

MƏDƏNİ ƏLİFBƏ	HƏRFIN ADI	KİTAP YAZISI		EL YAZISI		AƏDƏB ƏLİFBƏ	HƏRFIN AD	KİTAP YAZISI		EL YAZISI	
		BÜYÜK	KÜÇÜK	BÜYÜK	KÜÇÜK			BÜYÜK	KÜÇÜK	BÜYÜK	KÜÇÜK
A	ə	A	a	<i>A</i>	<i>a</i>	M	me	M	m	<i>M</i>	<i>m</i>
B	be	B	b	<i>B</i>	<i>b</i>	N	ne	N	n	<i>N</i>	<i>n</i>
Ç	ce	C	c	<i>C</i>	<i>c</i>	O	o	O	o	<i>O</i>	<i>o</i>
Ч	çe	Ç	ç	<i>Ç</i>	<i>ç</i>	Ө	ö	Ö	ö	<i>Ö</i>	<i>ö</i>
Д	de	D	d	<i>D</i>	<i>d</i>	П	pe	P	p	<i>P</i>	<i>p</i>
ЕӨ	e	E	e	<i>E</i>	<i>e</i>	Р	re	R	r	<i>R</i>	<i>r</i>
Ф	fe	F	f	<i>F</i>	<i>f</i>	С	se	S	s	<i>S</i>	<i>s</i>
Г,К	ge	G	g	<i>G</i>	<i>g</i>	Ш	şe	Ş	ş	<i>Ş</i>	<i>ş</i>
Ж,Ф	yumuşaq ge	Ğ	ğ	<i>Ğ</i>	<i>ğ</i>	Т	te	T	t	<i>T</i>	<i>t</i>
h	he	H	h	<i>H</i>	<i>h</i>	У	u	U	u	<i>U</i>	<i>u</i>
Ы	i	I	ı	<i>I</i>	<i>ı</i>	Y	ü	Ü	ü	<i>Ü</i>	<i>ü</i>
И	i	İ	ı	<i>İ</i>	<i>ı</i>	В	ve	V	v	<i>V</i>	<i>v</i>
Ж	je	J	j	<i>J</i>	<i>j</i>	З	ze	Z	z	<i>Z</i>	<i>z</i>
К	ke	K	k	<i>K</i>	<i>k</i>						
Л	le	L	l	<i>L</i>	<i>l</i>						

Сур'әтлә язмага үчүн Түркиядә ән ишләк олан ашагыдакы
хәрфәрдән истифадә етмәк мәсләһәт көрүдүр

BÜYÜK HARFLER

A B C Ç D E F
G Ğ H I J K L
M N O Ö P R S
Ş T U Ü V Y Z

KUCUK HARFLER

a b c ç d e f
g ğ h i j k l
m n o ö p r s
ş t u ü v y z

САИТЛЭРИН БӨЛКҮСҮ

Түрк дилинин саитлэри үч принципэ көрө бөлүнүр.

1. Дилин вэзијјэтинэ көрө:
  - а) дилөнү вә ја инчә саитләр: е, і, ө, ү.
  - б) дилархасы вә ја галын саитләр: а, и, о, у.
2. Додагларын вэзијјэтинэ көрө:
  - а) додагланан саитләр: о, у, ө, ү.
  - б) додагланмајан саитләр: а, и, е, і.
3. Ағыз бошлугунун вэзијјэтинэ көрө:
  - а) кен вә ја ачыг саитләр: а, е, о, ө.
  - б) дар вә ја гавалы саитләр: і, і, и, ү.

Саитлэрин бөлкүсүнү көстөрөн чөдвөл

Додагларын вэзијјэтинэ көрө		Додагланмајан		Додагланан	
Ағыз бошлугунун вэзијјэтинэ көрө		Кен	Дар	Кен	Дар
Дилин вәзијјэтинэ көрө	Инчә	е	і	ө	ү
	Галын	а	и	о	у

Јухарыдакы чөдвөлдөн не ифадә едөрөк, түрк дилиндеки саитлэрин һәр биринин фәргләндиричи әләмәтләрини группашдырмаг мүмкүндүр:

- а — галын, додагланмајан, кен саитдир.
- е — инчә, додагланмајан, кен саитдир.
- і — инчә, додагланмајан, дар саитдир.
- и — галын, додагланмајан, дар саитдир.
- о — галын, додагланан, кен саитдир.
- ө — инчә, додагланан, кен саитдир.
- у — галын, додагланан, дар саитдир.
- ү — инчә, додагланан, дар саитдир.

* * *

1. Ашағыдакы сөзләри әлифба сырасы илә јазыи:

Şura, hala, ama, dağ, başkent, yağmur, sağlık, ev, geniş, keçi, hık, telefon, liman, teyze, ördek, il, pek, ülke, okul, çanta, Rusya, Japonya, memur, hastane, valiz, cam, fena, nüfus.

2. Ашагыдакы чүмлөлөри көчүрүп, ичкө сайтлэрин алтыннан бир, галын сайтлэрин алтындакы икк хэтт чөкин.

Bakü Azerbaycan Cumhuriyetinin başkentidir. Nüfusu yaklaşık 2 milyondur.

3. Ашагыдакы чүмлөлөри көчүрүп, додагланган сайтлэрин алтындакы бир, додагланмаган сайтлэрин алтындакы икк хэтт чөкин.

Türkiye Devleti, ülkesi ve milletiyle bölünmez bir bütündür. Resmî dili Türkçe'dir. Başkenti Ankara'dır.

4. Ашагыдакы чүмлөлөри көчүрүп, кен сайтлэрин алтындакы бир, дар сайтлэрин алтындакы икк хэтт чөкин.

Türkiye Devleti bir Cumhuriyettir. Millî marşı „İstiklal Marşı“ dir.

*

1. Чалышмалардакы сөзлэри мөнчаларыны лүгөттөн табып, дөфтөлдөри ичкө дзыб эчбөлдөдү.

2. Ашагыдакы сөзлөрдө сайтлэри сезип, һәр биринин фөрглөндинчи хүсүн, жөтлөдүн ичкө адрьса, дзылыгы эчкө дзын.

Н ү м у н ө : а — галын, додагланмаган, кен сайтдир.
baba, ilik, teyze, iman, öğrenci, okul, nüfus.

САИТЛЭРИН ТЭЛЭФФУЗУ

Түрк дилинин сайтлэри илө Азәрбајчан дили сайтлэрини тэлөффүзүндө әсәсли фәрг јохдур. Сайтлэрин гыса вә узунлуғу да әсәсән ејнидир.

Азәрбајчан дилиндә олдугу кими түрк дилиндә дә баһга диллөрдән алынган бир сира сөзлөрдә сайтләр узаныр. Мәсәлән: aile, davet, aлим, adalet, ceza, istiklal вә с. Буунла јанашы, јадга сөхламағ лазымдыр ки, Азәрбајчан дилиндән фөргли оларағ түрк дилиндә алынма сөзлөрдә сайтлэрин узун вә ја гыса тэлөффүзү сөзүн лүгә мөнчаларыны дөјшидирмәк хүсүн, јөтлөдүнә маликдир. Мәс.:

adet (адәт) — әдәд
âdet (аадәт) — адәт-ән'әнә
ama (ама) — амма
âmâ (аамаа) — кор

amâ (амаа) — корлуг, көрмө габилијјетинин итмәси
şura (шура) — бура
şûra (шуура) — шура (һөкүмәти), (елми) шура.
hala (һала) — биби
hâlâ (һаалаа) — һәлә, индијә гәдәр.

Дикәр тәрәфдән, түрк дилиндә «ğ» һәрфинин галын сайт-ләрлә һеча гурдуғу һалларда тәләффүз едилмәмәси һәмин сайтларин узун сөйләнмәсини тәләб едир. Бу бә'зәи түрк әдәби тәләффүзүндә һәм дә дифтонг мејдана кәтирир. Мәс.:

dağ (даа) — дағ
buğday (буудая) — буғда
bağlaç (баалач) — бағлајычы
yağmur (јаамур) — јағыш
soğuk (соук) — сојуг
koğuş (коуш) — һүчрә
ağır (аыр) — ағыр
ağız (аыз) — ағыз

Бу гәбилдән олан сөзләрдә дә сайтларин гыса тәләффүзү бә'зәи сөзүн лүғәт мә'насыны дәјишир. Мәс.:

oda (ода) — отаг
o dağ (о даа) — о дағ
ağaç (аач) — ағач
aç (ач) — ач (ачмағ фе'ли)
sağlık (саалык) — сағлыг, сәһијәт.
salık (салык) — хәбәр, төвсијә.

«Е» сайти. Бу түрк дилинин нисбәтән спесифик сайтидир; ики данышыг сәсинин «е» вә «ә» сәсләринин јазыда ишарә-сидир.

«Е» сайтинин «е» вә ја «ә» кими тәләффүзүнүн сабит бир гајдаја табе олмамасы, түрк орфоепијасы илә әлағәдар китабларда гәти шәкилдә мүүјјәнләшидирилмәмәси һәмин сайтин сәчијјәләндирилмәсини чәтинләшидирир. Бунунла јанашы, «е» сайтинин дүзкүн тәләффүзү үчүн ашағыдакы һаллары билмәк лазымдыр.

1. «Е» сайтинин «е» сәси кими тәләффүз олунуғу јерләр:

а) сөзүн әвволиндә:

ev (ев) — ев
eş (еш) — һојат јолдашы, тај
ek (ек) — олаво, шәкилчи
elçi (елчи) — елчи, сәфир.

eylül (ejlül) — сентјабр
ekim (ekim) — октјабр
eyvallah (ejvallah) — худаһафиз

б) ики вә даһа чох һечалы сөzlәрини ик һечасында:

geniş (кениш) — кениш
keçi (кечи) — кечи
seygici (сејричи) — тамашачы
yeşil (јенил) — јашыл

в) Авропа дилләриндәи түркчәјә кечән сөzlәрин, инсан вә јер адларынын бүтүн һечаларында:

elektirik (електрик) — електрик
telefon (телефон) — телефон
bisiklet (бисиклет) — велосипед
Isvaç (Исвач) — Исвач
enerji (енержи) — енержи

2. «Е» санинин «ә» сәси кими тәләффүз олундуғу јерләр:

а) Түрк мәншәли, еләчә дә әрәб вә фарс дилиндән алынма сөzlәрин орта вә сон һечаларында:

anne (аннә) — ана
kardeş (кардәш) — гардан
teyze (тејзә) — хала
erkek (еркәк) — киши
ördek (өрдәк) — өрдәк
mücadele (мүчадәлә) — мүбаризә
perşembe (першәмбә) — чүмә ахшамы
öğrenci (өјрәнци) — шакирд, тәләбә
yedek (једәк) — еһтијат

б) самитлә битән тәкһечалы сөzlәрин әксәријәтнндә:

ben (бан) — мән
sen (сән) — сән
şen (шән) — шән
səş (сәс) — сәс
sert (сәрт) — кар (самит)
pek (пәк) — чох
tek (тәк) — тәк
ter (тәр) — тәр

в) Түрк дилиндәки шәкилчи, бағлајычы вә гошмаларын һамысында:

gelmek (кәлмәк) — кәлмәк

evde (евдә) — евдә

ile (илә) — илә

önce (өнчә) — өнчә, өввәл

Гејд едәк ки, түрк дилиндәки «ә» сәси Азәрбајҗан дилинин «ә» сәси илә там ејнлик тәшкил етмир. Түрк дилиндә бу сәс нисбәтән гапалы тәләффүз олунур. Әлбәттә, „е“ саитинин сөздә «е» вә ја «ә» кимн тәләффүзү јалпыз нитг гүсурудур вә мәнафәргләндирнчи фонем хүсусијјәти дашымыр. Лакин бунулла јанашы, мүасир түрк дилиндә һәмнин сәсләрини мүхтәлиф фонемләр кими чыхыш едәрәк, сөзләрини дүгәт мәнасыны дәјишдирдији һаллар да вар. Мәс.:

el (ел) — јад, ел

el (әл) — әл

bellemek (белләмәк) — белләмәк (јер газмаг мәнасында)

bellemek (бәлләмәк) — әзбәрләмәк, һесаб етмәк.

САИТЛӘРИН ЈЕРИ

Түрк дилиндә а, е, і, ı, u, й саитләри сөзүн һәр јериндә— әввәлиндә, ортасында вә сонунда ишләнир.

о, ö саитләри сөзүн јалпыз илк һечасында ишләнир. Лакин бир нечә түркмәнишәли вә алынма сөзләр мүстәсналыг тәшкил едир (horoz, doktor, direktor, kriko, traktor вә с.).

Бу саитләр шәкилчиләрини тәркибиндә дә ишләнир. Индики заманын «Үог» шәкилчиси мүстәсналыг тәшкил едир. Шәкилчиләрдә иштирак едән «е» саити исә јалпыз «ә» сәсини верир.

Азәрбајҗан дилиндән фәргли олараг түрк дилиндә сөзүн әввәлиндә «ı» саити ишләнир, буна көрә дә һәмнин саитлә башлајан сөзләрини тәләффүзүнә диггәт етмәк, «и»ләшдирмәкдән гачмаг лазымдыр. Мәс.:

ılık, işik, isitmak, ıgk (илыг, ишыг, иситмәк, ирг вә с.)

* * *

1. Ашағыдакы сөзләрдә «е» саитини «ә» сәсини вердији һаллары мүәјјәвләшдириб алтыннан хәтт чәкии.

ev, ek, ben, sen, geniş, Eylül, bilmek, yeşil, kardeş, ördek, yedek, öğrenci, sert, tek.

2. Сөзләри көчүрүи, узаян саитләрин алтыннан хәтт чәкии вә һәмнин сөзләрини дүзкүн тәләффүзүнү ејрәнии.

âmâ, şûra, hala, adet, yağmur, soğuk, ağır, koğuş, bağlaç, oda, hâlâ, bâzı, sağık, salık.

*

1. Верилмиш сөзләрдә дилархасы вә дилөнү сәитләри тапыб, онларын дикәр әләмәтләрини јазып.

baba, hala, Yılmaz, yılan, ilçe, okul, memur, ütü, ülke, öğretmen.

2. Верилмиш әләмәтләринә кәрә сәитләри тапып.

1) инчә, додагланмајан, кен сәит; 2) галын, додагланан, кен сәит; 3) инчә, додагланан, дар сәит; 4) галын, додагланмајан, кен сәит; 5) инчә, додагланмајан, дар сәит; 6) галын, додагланмајан, дар сәит; 7) инчә, додагланан, кен сәит; 8) галын, додагланан, дар сәит.

3. «и» сәити илә башлајан ашағыдакы сөзләрин мәналарыны вә дүзкүи тәләффүзүнү өјрәнни.

ılık, ışık, ırgat, ısırmak, ısı, ırk, ılıca, ısınmak, ıslık, ısmarlamak, işin, işildak, ısrar.

САМИТЛӘРИН БӨЛКҮСҮ

Түрк дилиндә 21 сәмит вар. Бу сәмитләрдән үчү —g, k, l ики даышыны сәсинә маликдирләр. «ğ» сәмити исә спесификдир. Дикәр сәмитләрин тәләффүзү Азәрбајчан дилиндәки сәмитләрин тәләффүзү илә сјнидир. Јадда сахламаг лазымдыр ки, һәр ики дилдә сәмитләрин әсас хүсусијјәти онларын күјлү олмасыдыр. Лакни түрк дилиндә кар сәмитләрин ишләнмә сәһәси даһа кешидир. Бушун башлыча сәбәбләрини белә изәһ етмәк олар.

1. Азәрбајчан дилиндә «r» чинкилтвәли сәмити илә башлајан сөзләрин әксәријјәти түрк дилиндә кар «k» сәмити илә ишләннр.

галын — kalın
гадын — kadın
ғыш — kış
гојун — koyun
гуш — kuş

газан — kazan
гар — kar
гулағ — kulak
гузу — kuzu
гыз — kız

2. Түрк дилиндә (бәзи мустәсна һаллардан башга) сөзүн сонунда чинкилтили самитләрдән «b», «c», «g», «d» ишләнмир. Бу самитләрин јеринә онларын кар гаршылыглары— p, ç, k, t ишләнир.

додаг — dudak

китаб — kitab

алмаг — almak

дөрд — dört

еһтијач — ihtiyaç

ағач — ağaç

гылынч — kılıç

гашыг — kaşık

дөрд — dert

чаваб — cevap

3. Түрк дилиндә «х» самити јохдур. Азербайчан дилиндә бу самитлә башлајан вә битән сөзләр түрк дилиндә «h» вә ја «k» самити илә, сөзүн ортасында исә һәмин самитләрдән башга бир дә «ş» самити илә ишләнир. һәр үч самит «х» сәсинә исбәтән даһа кардыр.

хәбәр — haber

хәритә — harita

хәстә — hasta

халг — halk

хидмәт — hizmet

хроника — kronik

механика — mekanik

Чехо-Словакија — Çekoslo-
vakiya

архив — arşiv

чоһ — çok

ох — ok

ахын — akın

археолокија — arkeoloji

дохсан — doksan

хөрч — haç

горху — korku

схем — şema

бронхит — bronşit

Архимед — Arşimed

Дон Кихот — Don Kişot

4. Фонетик ганунлардан бәһс едәркән көрәчәјимиз кими карлајма вә чинкилтиләшмә Азербайчан дилиндә орфоепик һадисәдирсә, јәни әсасән тәләффүзлә әлагәдардырса, түрк дилиндә бу, фонетик ганундур вә орфографијада, јәни јазыда да тәсбит едилир. Мәһз бу фәргин нәтичәсидир ки, Азербайчан дилиндән фәргли олараг түрк дилиндә шәкилчиләрин бир чоһунун кар вариантлары да мөвчуддур.

Түрк дилиндә самитләр ашағыдакы гајдада тәсниф олу-
нур:

1. Сәс телләринин иштиракына көрә:

а) кар самитләр: f, p, ş, ç, k, h, s, t

б) чинкилтили самитләр: v, b, j, c, d, g, y, z, m, n,
g, l, r

Кар самитләри јадла сахламаг үчүн „Fe Paşa çok hasta“ (јәни Филан наша чоһ хәстәдир) чүмләсини әзбәр билмәк кифәјәтдир. һәмин чүмләдәки самитләр түркчәнин 8 кар самитинә мувафигдир.

2. Тонун иштиракына көрө:

а) Тонсуз самитлөр: f, p, ç, ş, h, s, t, k.

Бунларын эмэлэ кэлмәсиндә тон иштирак етмир, онлар жалыыз күүн көмәжи илэ жараныр.

б) тоңау самитлөр: v, b, c, j, d, g, r, ğ, y.

в) сонор самитлөр: l, m, n, r.

3. Эмәләкәлмә јеринә көрө:

а) гоша додаг вә додаг-диш самитләри: b, p, m, f, v.

б) дил-диш самитләри: d, t, z, s, l, r, c, ç, j, ş.

в) дамаг самитләри: k, y, g, ğ.

г) боғаз самити: h.

Гејд едек ки, түрк дилиндә самитләрин тәснифатында башга принципләрдән дә истифадә едилләр. Лакин практикада ән чох истифадә олуван биринчи принципир, јәни самитләрин сәс телләринин иштиракына көрә бөлкүсүдүр.

Самитләрин бөлкүсүнү көстәрән чәдвәл

Сәс телләринин иштиракына көрә	Кар самитләр	Чинкилттили самитләр	
		тонлу	сонор
Эмәлә кәлмә јеринә көрә	тонсуз	тонлу	сонор
Тонун иштиракына көрә			
гоша додаг Додаг самитләри: додаг-диш	p f	b v	m
Дил-диш самитләри	t, ç, ş, s	j, d, z, c	n, r, l
Дамәг самитләри	k	g, ğ, y	
Боғаз самити	h		

Јухарыдакы чәдвәлдән истифадә едәрәк, түрк дилиндәки самитләрин һәр биринин фәргәләндиринчи әләмәтләрини көстәрмәк мүмкүндүр:

h — чинкилттили, тонлу, гоша додаг самити.

- с — чинкилтили, тонлу, дил-диш самити.
 ç — кар, тонсуз, дил-диш самити.
 d — чинкилтили, тонлу, дил-диш самити.
 f — кар, тонсуз, додаг-диш самити.
 g — чинкилтили, тонлу, дамаг самити.
 ğ — чинкилтили, тонлу, дамаг самити.
 h — кар, тонсуз, боғаз самити.
 j — чинкилтили, тонлу, дил-диш самити.
 k — кар, тонсуз, дамаг самити.
 l — чинкилтили, сонор, дил-диш самити.
 m — чинкилтили, сонор, гоша додаг самити.
 n — чинкилтили, сонор, дил-диш самити.
 p — кар, тонсуз, гоша додаг самити.
 r — чинкилтили, сонор, дил-диш самити.
 s — кар, тонсуз, дил-диш самити.
 ş — кар, тонсуз, дил-диш самити.
 t — кар, тонсуз, дил-диш самити.
 v — чинкилтили, тонлу додаг-диш самити.
 y — чинкилтили, тонлу, дамаг самити.
 z — чинкилтили, тонлу, дил-диш самити.

« ` » УЗАТМА-ИНЧЭЛТМЭ ИШАРЭСИ

Бу ишарэ ашағыдакы һалларда ишләдилир:

1. Жазылышы ејни, мә'налары мүхтәлиф олан алынма сөзләрдә саитләрин узун тәләффүз едилдијини көстәрир.

hala — биби

hâlâ — һәлә

Ali — Әли

âli — али

alem — әләм, кәдәр

âlem — аләм

şura — бура

şûra — шура

2. Түрк дилиндә ики данышыг сәсинә малик «g», «k», «l» самитләри илә һеча гуран «a» «u» саитләрин үзәринә кәләрәк, һәм ин самитләрин инчә тәләффүзүнү тәмин едир:

kâtip — катиб

rüzgâr — күләк

imkân — имкан

karargâh — гәраркаһ

lâzım — лазым

güya — куја

ilâç — дәрман

3. Әрәб вә фарс дилиндән алынма бә'зи исимләрдән инс-би сифәт дүзәлдән "i" шәкилчисинин үзәринә гојулараг, һәм ин шәкилчинин һәм узун тәләффүзүнү көстәрир, һәм дә

үчүнчү шәхс тәкнн мәнсубнjjәт шәкнлчнсн нлә гарышмамасы-
ны тә'мнн еднр:

tarih-tarihi, ilim-ilmi, ahlâk-ahlaki.
iktisat-iktisadi, ut-udî, siyaset-siyasi.

Мүгајисә ет:

Azerbaycan tarihi-tarihi eser
Coğrafiya ilmi-ilmi yazı.

АЈЫРМА „“ ИШАРӘСИ

Түрк днлнндә „kesme „, „ ауытма“ ишарәсн ады вернлән апостроф Азәрбајчан днлнндәкншндән тамамнлә фәрглн функ-
снјалара малнкдр. Бу ишарәдән түрк днлнндә ашағыдакы
һалларда истнфадә еднлнр:

1. Хүсусн иснмләрн һал шәкнлчнләрнндән, бнр сыра һал-
ларда һәм дә днкәр шәкнлчнләрдән ајырмағ үчүн. Мәс.:

Orhan'a, İstanbul'un, Ankara'yı, Türkce sözlük'ten, Çalıku-
şu'ndan.

2. Гысалтмалардан (абрвнатуралардан) шәкнлчннн ајыр-
мағ мәгсәднлә. Мәс.:

TBMM'den (Türkiye Büyük Millet Meclisi), TRT'nin
(Türkiye Radyo Televizyon Kurumu), PTT'ye (Posta Telefon
Telgraf)

3. Рәгәмләрн шәкнлчнләрдән ајырмағ үчүн:
1988'nci yıl, 1985'ten sonra, 12'ye 5 var.

Түрк днлнндә апостроф ишарәсн әввәлләр Азәрбајчан дн-
лнндә олдуғу кнмн әрәб вә фарс днлләрнндән кәлмнш бнр
сыра сөзләрдә сәсләрнн узун тәләффүз еднлмәсннн вә сөз-
ләрнн әслннә ујғун һечаландырылмасынн көстәрмәк үчүн
истнфадә еднлнрдн. Һазырда бу јалныз бнр сөздә ишләдн-
лнр: Kur'an.

* * *

I. Вернлмнш самнтләрнн фәргләндрнчн әләмәтләрннн
көстәрнн.

b, ç, v, d, r, y, h.

2. Ашағыдағы сөзләрде тонун иштиракына көрә самитләри тәһлил един.

kalın, kuş, kuzu, dört, ihtiyaç, şema, arşiv.

3. Ашағыдағы сөзләрде самитләри эмәләкәлмә үсулларына көрә тәһлил един.

harita, hizmet, doksan, Çekoslovakya, rüzgâr

1. Сөзләри көчүрүң, узанан сайтләрин алтындан хәттәкин, мәналарыны әзбәрләјиң.

âlem, âlim, sûga, âli, hala, adet, âlâ, ala.

2. Ашағыдағы сөзләрдеки самитләрдән һәр биринин фәргләндириңи хусусијјәтләрини ајры-ајрылығда јазың.

Нүмунә: b — чинкијтиди, тонлу, гоша додағ самити
baba, anne, öğretmen, teyze, dayı, amca.

3. Азәрбајҗан дилиндә тәркибиндә «х» самити олаң 20 сөз сечиң, түркчә гаршылығларыны тапыб јазың.

4. Лүғәтдән түрк дилиндә «г» самити илә башлајан 20 сөз сечиң, азәрбајҗанча гаршылығларыны тапыб јазың.

ИКИ ДАНЫШЫҒ СӘСИ ВЕРӘН САМИТЛӘР

Түрк дилиндә к; g; l самитләриндән һәр бири ики данышығ сәсинә маликдир. Бу самитләр галын сайтләрлә һеча гурдугда галын, инчә сайтләрлә һеча гурдугда инчә тәләффүз едилир. Һәмин самитләри ајры-ајрылығда нәзәрдән кечирәк.

1. «К» САМИТИ

а) «к» самити галын сайтләрлә һеча гурдугда галын тәләффүз едилир:

akıl — ағыл

ok — ох

bakmak — бахмағ

kol — гол

kopuk — гонағ

tarak — дарағ

Ocak — Јанвар

kale — гала, гапы

kopak — ев. маликанә

karı — гапы

б) «к» самити инчә сайтләрлә һеча гурдугда инчә тәләффүз едилир:

kitap — китаб	çelenk — чэлэнк
köy — кәнд	iki — ики
küçük — кичик	ikiz — екиз
ikileme — тәкрар	

в) алынма сөzlәрни бир чохунда «к» самити галып сантләрлә һеча гурдуғу һалда ичә тәләффүз едилир. Бу чүр сөzlәрдә «к» самитинин ичә тәләффүз едилдиҗини көстәрмәк үчүн, һәмни самитлә һеча гуран саитин үзәринә „i“ ичәлтмә ишарәси гоҗулур:

kâtip — катиб	imkân — имкан
pâk — пак	sükût — сүкут
helâk — һөләк	kâmil — камил

Јадда сахламаг лазымдыр ки, бә'зи сөzlәрдә «к» самитинин ичә вә ја галып тәләффүзү сөзүн мәнәсыны да дәјишир: М ү г і ј и с ә е т:

kar — гар	kâr — кәлир
hak — һагг	hâk — торпаг

г) алынма сөzlәрни бир групунда иса јухарыдакынын әксинә олараг, «к» самити ичә сантләрлә һеча гурдуғу һалда, галып тәләффүз олуwur. Бунун сәбаби һәмни сөzlәрдә «к» самитиндән әввәлки вә ја сонракы һечаларын галып олмасыдыр:

akide — әгидә	dikkat — диггәт
fakir — фәгир, јохсул	miktar — миғдар
musiki — муസിғи	şarkiyat — шәрғишүнәслиғ
rakip — рәғиб	vakit — вахт

Әрәб диллиндән алынған бә'зи сөzlәрдә һечаларын һамысынын ичә олмасына баһмајараг, «к» самити јенә дә галып тәләффүз едилир:

mevki — мөвге	te'kik — тәдғиг
teşvik — тәшвиғ	müştәşrik — шәрғишүнәс вә с.

д) Авропа дилләриндән түрк дилинә кечән сөzlәрдә «к» самити әсасән галып тәләффүз едилир.

klînik — клиника	kristal — кристал
kreş — көрпәләр еви	kriko — домкрат
kriz — бәһран	kliring — клиринг
krem — крем	

Ғејд: Түрк дилиндә сөзүн сонунда кәлән «к» самитинин ичә вә ја галып тәләффүзүнән асылы олараг, һәмни сөз ичә вә ја галып саитли шәкилчә гобул едилр. Бу сөzlәрни јазылышында сәһвә јол вермә-

мәк үчүн дүгәтә мүрачиәт етмәк вә һәмин сөзләри әзбәрләмәк мәсләһәт-дир. Түркчә изаһлы вә ја икидилли дүгәтләрдә һәмин сөзләри гаршысында «к» самитини инчә вә ја галын саитли шәкилчи тәләб етмәсәи мүвафиг гејдлә кәстәрилдр. Мәсәләи:

idrak (-ki) — идрак
ahlâk (-ki) — әхлаг

hak (-kkı) — һагг
hâk (-ki) — торпаг

2. „G“ САМИТИ

а) „g“ самити галын саитләрлә һечә гурдугдә Азәрбајчан дилиндәки «г» сәсини верир:

garson — официант, хид-
мәтчи
gar — вағзал
gazete — гәзет
gönçä — гөнчә

gurbet — гүрбәт
agregat — агрегат
ırgat — муздур
gala — илк тамаша
galiba — еһтимал ки

б) „g“ самити инчә саитләрлә һечә гурдугдә Азәрбајчан дилиндәки «к» сәсини верир. Лакни түрк дилиндә бу сәс инсбәтән гапалыдыр вә тәләффүзүндә «г» сәсинин чаларыны аз да олса мүһафизә едир:

gül — гызылкүл
gelmek — кәлмәк
engel — әнкәл

gergin — кәркин
yenge — јенкә, гардаш ар-
вады
egemen — һаким, суверен.

в) „g“ самити бәзи сөзләрдә галын саитләрлә һечә гурдуғу һалда «к» сәсини верир. Бу заман һәмин саитин үзәринә „î“ инчәлтмә ишарәсәи гојулур:

gûya — куја
güzgâr — күләк
agâh — акаһ

gâh — каһ
karargâh — кәраркаһ
gâvur — кавур, кафир, дин-
сиз

г) «g» самити һәр һансы бир башга самитлә јанашы кәләрәк инчә саитләрлә һечә гурдуғу заман галын, јә'ин «г» кими тәләффүз едилдр:

glikoz — глүкоза
grev — тә'тил
gri — боз (рәнк)
grip — грип

gres — машын јағы
grizu — мо'дәи газы
grif — грипф

3. «j» САМИТИ

а) „l“ самити галын саитлэрлэ һеча гурдугда, галын тэлэффүз едилир:

lahana — кэлэм
abla — бөжүк бачы
soluk — нэфэс
kılıç — гылынч
dal — будаг

balık — балыг
almak — алмаг, көтүрмөк
bal — бал
olay — һадисә

б) „l“ самити инчә саитлэрлэ һеча гурдугда, инчә тэлэффүз едилир:

dil — дил
il — рајон, вилајәт
ilişki — мүнәсибәт
ilgili — әлагәдар

elçi — сәфир, елчи
bilmek — билмөк, танымаг
liman — лиман
levha — лөвһә

в) алынма сөзләрин әксәријјәтиндә галын саитлэрлэ һеча гурдугда белә „l“ самити инчә тэлэффүз едилир. Бу чүр сөзләрин бир гисминдә „l“ самитинин инчә тэлэффүз едилдијини көстөрмөк үчүн һәмни самитлә һеча гуран саитин үзәринә „j“ инчәлтмә ишарәси гојулдуғу һалда, әксәријјәтиндә гојулмур.

lâzım — лазым
istiklâl — истиглал, азад-
лыг
hal — һал, вәзијјәт
sual — суал

rol — рол
petrol — нефт
lastik — резин
lokanta — јемөкхана
ma'lûm — мә'лум

Гејд: Сову инчә «j» сәси илә битәл сөзләр инчә саитин ишкилви тәләб едир. Орфографик сәһв бурахмамаг үчүн сөзүн сонундакы «j» самитинин инчә вә ја галын тэлэффүз едилдијини јалла сахламаг лазымдыр. Таныш олмајан сөзлә растлашығда дүгәтә мурачнат етмак мәсләһәтир. Дүгәтләрдә бу бардә мувафиг гејд верилр. Мәсәлән:

Petrol (-lü)
sual (-li)
general (-li)

Бу чүр гејди олмајан сөзләрдә исә „l“ самити галын тәләффүз едилир.

„ğ“ САМИТИ

Түрк дилиндә јумшаг «ге» самити ады верилән бу һәрфин спесифик хүсусијјәтләри ашағыдакылардыр:

1. „ğ“ самити сөзүн башында ишләнмир.

2. „ğ“ самити инчэ саитлэрлэ һеча гурдугда, Азербайчан дилиндэки «j» сәси кими тәләффүз едилир:

iğne — ијнэ	eğlenmek — әјләнмәк
öğretmen — мүәллим	eğitim — тәрбијә
öğrenci — шакирд, тәләбә	iğde — ијдә
eğilmek — әјилмәк	

Бир сыра алынма сөздә „ğ“ самити инчэ саитлэрлэ һеча гурдуғу заман, Азербайчан дилиндэки «ғ» сәсинә бәнзәр бир сәс кими тәләффүз едилир.

iğfal — алдатма, јолдан чыхартма	iğtişaş — ихтишаш
	iğzar — гәзәбләнмә

3. „ğ“ самити галын саитлэрлэ һеча гурдугда, тәләффүз едилмир, өзүндән әввәлки саит гисмән узун тәләффүз олунур: Ики галын саит арасында „ğ“ самити өзүндән әввәлки саитин узун тәләффүзүнә јол ачмагла јанашы, чох зәиф шәкилдә олса да «ғ» данышығ сәсини верир.

dağ — даа — дағ	uğraşmak — уурашмак — мәшғул олмағ
kaplyumbağa — каплумбаа-тысбаға	bağ — баа — бағ, үзүмлүк
ağaç — аач — агаç	
ağlamak — ааламак — ағламағ	

4. Јухарыда гејд едилдији кими, „ğ“ самити инчэ саитлэрлэ һеча гурдугда «j» сәсини верир. Лакин түрк дилиндә «j» сәсини верән мүстәгил «у» һәрфи дә вар. Јазыда ајры-ајры ишарәләр олан «у» вә „ğ“ самитләри данышығ сәси олмағ етибарилә ејнидр. Бунунла јанашы, јадда сахламағ лазымдыр ки, „ğ“ самитинин сәс мәхрәчи, әмәләкәлмә јери Азербайчан дилинин «к» самитинин сәс мәхрәчинә јахындыр вә тәләффүздә бу чалар һисс едилир. Тәләффүздә буна диггәт етмәк бир дә она көрә вачибдир ки, «у» вә „ğ“ самитләринин бәзи сөзләрин һәм јазысында, һәм дә тәләффүзүндә әвәзләнмәси һәмин лексик ваһидләрин мәнасыны дәјишдир.

Мүгајисә ет:

eyer — јәһәр	eylemek — ејләмәк (етмәк)
eğer — әкәр	eğlemek — әјләмәк
öyle — елә	iyi — јахшы
öğle — күнорта	iği — иј, мил

1. Ашагыдакы сөзлөри дүзкү, төлөффүз еди.

konuk, konak, köy, küçük, akıl, ikiz, pâk, sükût, imkân,
kar, kâr, hâk, hâk, fakir, şarkiyat, vakit, tetkik, kriko, dikkat,
rakip, garson, galiba, egemen, agâh, gûya, grev, gres, lahana,
olay, eğer, öyle, öğle.

2. Ашагыдакы ше'р парчасында «к», «g», «I» самит-
лэринин инчо төлөффүз едилдији сөзлөрин алтындан бир, галын төлөф-
фүз едилдији сөзлөрин алтындан ики хэтт чэкин.

Sana dün bir tepeden baktım aziz İstanbul,
Görmedim gezmediğim, sevmediğim hiç bir yer.
Ömrüm oldukça, gönül tahtıma keyfince kuru!l
Sade bir semtini sevmek bile bir ömre değer.
Niçte revnaklı şehirler gördüm dünyada,
Lâkin efsunlu güzellikleri sensin yaradan
Yaşamıştır, derim, en hoş ve uzun rüyada
Sende çok yıl yaşayan, sende ölen, sende yatan.

(Yahya Kemal. „Bir Başka Tepeden“)

3. Ашагыдакы сөзлөрдө «к» самитинин инчо во
галын охунушунуи сөбөбун изаһ еди.

kale, bakmak, iki, kâtip, imkân, akide, dikkat, kriko, kreş,
kar, hâk.

1. Вериямин эламөтлөрүнө карө сөит во самитлэ и
танын. Онлары ардычыла жазылыда мүсөи түрк шөирлөринин биригин
ады алына.

1. Чинкиятвили, сонор, дил-динн самити; 2. Галын, додаг-
ланмажан, кен сөит; 3. Чинкилтвили, тонлу, дил-динн самити;
4. Галын, додагланмажан, дар сөит; 5. Чинкилтвили, сонор,
гоша додаг самити; 6. Кар, тонсуз, боғаз самити; 7. Инчо,
додагланмажан, дар сөит; 8. Кар, тонсуз, дамаг самити;
9. Чинкилтвили, сонор, гоша додаг самити; 10. Инчо, додаг-
ланмажан, кен сөит; 11. Кар, тонсуз, дил-динн самити.

2. Ашагыдакы сөзлөрдө «к» во «I» самитлэри галын
төлөффүз едилди. Жазылышча бушларын едди олан, лэкин «к» во «I»
самитлэринин инчо төлөффүз едилдији сөзлэри дүгөтлөн таныб мөна
фэрглэрини жөстэрин.

hala, kar, hak, kab, kah, kam, kan, kavi, lal, ala, hal, halat.

3. Түрк дилинде ајларын адларыны өјрәнини.

Ocak — январ
Şubat — феврал
Mart — март
Nisan — апрел
Mayıs — мај
Haziran — ијун

Temmuz — ијул
Ağustos — август
Eylül — сентјабр
Ekim — октјабр
Kasım — нојабр
Aralık — декабр

ФОНЕТИК ГАНУНЛАР

Мүасир түрк дилинде ики фонетик ганун вар:

I. Аһәнк гануну

II. Самитләрин карлашмасы вә чинкилтиләшмәси гануну.

Аһәнк гануну

I. Саитләрин аһәнки. Мүәјјән чәһәтдән һәмчинс олаи сәсләрин сөздә бир-бирини изләмәсинә аһәнк гануну дејилир. Бу гануна көрә сөзүн илк һечасындакы саит галындырса, сонракы һечалардакы саитләр дә галын, инчәдирсә — инчә, додагланандырса — додагланан, додагланмајандырса — додагланмајан олмалыдыр. Мәс.:

baba, kapı, birinci, iyi, okul, ütü

Саитләрини аһәнки ики чүр олур:

а) Түрк дилинде „Вүйүк үнлү уууми“ ады верилән дамаг аһәнки. Бурада „а“, „ı“, „о“, „u“ саитләринин вә „е“, „i“, „ö“, „ü“ саитләринин бир-бирини изләмәси нәзәрдә тутулур. Мәс.:

balık — балыг
atca — әми
bakan — назир

güzel, ülke.
okul, oda, balık, erik — алча
eldiven — әлчәк

б) Түрк дилинде „Күçүк үнлү уууми“ ады верилән додаг аһәнки. Бурада додагланан саитләрин („о“, „u“, „ö“, „ü“) вә додагланмајан саитләрини („е“, „ı“, „i“, „a“) бир-бирини изләмәси нәзәрдә тутулур. Мәс.:

okul;
kapı;
ölüm;

yeşil;
üçüncü;
ışık;

odun;
elçi;

oyun;
erkek;

Үмумијјәтлә, түрк дилиндә сөзүн илк һечасындаи башга бүтүн һечаларында, еләчә дә шәкилчиләрдә дпдагланан "о", "ө" саитләри ишләнмир. Она көрә дә саитләрини аһәнкиндә биринчи пөвбәдә додаг аһәнки нәзәрдә тутулур.

Әдат вә бағлајычылар да әсасән аһәнк ганушуна табедирләр. Мәс.:

geliyor mu?
babam da;

aldı mı?
sen de;

Аһәнк ганушуна табе олмајан шәкилчиләр бир чүр, јалныз дамаг аһәнкинә табе олан шәкилчиләр ики чүр, һәм дамаг, һәм додаг аһәнкинә табе олан шәкилчиләр дөрд чүр јазылып. Мәс.:

Бир чүр јазылан „Yor“ шәкилчиси: okuyor, geliyor bakıyor, gülüyor.

Ики чүр јазылан: „lar“, „ler“: — okuyorlar, geldiler, güldüler.

Дөрд чүр јазылан „— dı“, „— di“, — „du“, — „dü“: aldı, geldi, okudu, güldü.

Сөз илә шәкилчи арасындакы саитләрини аһәнки сөзүн сон һечасындакы саитә көрә мүәјјәнләшдирилир. Јә'ни сөзүн әввәлки һечаларындакы саитдән асылы олмајараг, сон һечадакы саит галындырса, шәкилчидәки саит дә галын инчәдирсә — ишчә, додагланандырса — додагланан, додагланмајандырса — додагланмајан олмалыдыр. Мәс.:

anneler;
insanlık;
kardeşim;

traktörcü;
oyuncu;
memurdur;

Лухарыда дејиләвләри үмумиләшдирсәк, дејә биләрик ки, түрк дилиндә дамаг вә додаг аһәнкинә көрә саитләрини сөздә сырасы ашағыдакы кимидир:

„a“ саитиндән сонра „a“ вә „ı“ — baba; kapı;
„e“ саитиндән сонра „e“ вә „i“ — evet, geldi;
„ı“ саитиндән сонра „a“ вә „ı“ — ırmak; alın;
„i“ саитиндән сонра „e“ вә „i“ — inek; iki;
„o“ саитиндән сонра „a“ вә „ı“ — oğlan; oyun;
„ö“ саитиндән сонра „e“ вә „ü“ — ödev; ölüm;

„u“ саитиндэн сонра „a“ вә „ü“ — uçak; ulus;
„ü“ саитиндэн сонра „e“ вә „ü“ — ülke; ütü;

Саитлэрин аһэнкинин позулдуғу һаллар. 1. Бир сыра түрк мәншәли сөздә инчә саитлэри галын вә ја әксәнә, галын саити инчә саит изләјнр, еләчә дә додагланмајан саитдән сонра додагланан кәлир. Мәсәлән:

elma; dilmaç; anne; kardeş; armut; kabuk; çamur; inanc.

2. Мүрәккәб сөзлэрин әксәријјәтиндә аһәнк гануну позулур. Мәс.:

Atatürk, karaciğer, gecekondu (бир кечәјә тикилән **ев**),
Yüzbaşı (капитан), binbaşı (мајор).

3. Алынма сөзлэрин әксәријјәти дә бу гануна табе олмур. Мәс.:

kitap; gazete; gramer (грамматика); vakit (вахт); valiz (чемодан); insan; silâh; hârika (мө'чүзә).

4. Сону инчә „l“ самити илә битән алынма сөзләр дә јалһыз инчә саитлә шәкилчи гәбул етдији үчүн аһәнк гануна табе олмур. Мәс.:

petrol (нефт) — petrolü, rol—roller;
sual-sualim, hal-hali, emsal-emsalsız (мисилсиз);

5. Сону „at“ һечәсы илә битән бир сыра эрәб мәншәли сөз, еләчәдә эрәб дилиндә инчә «ә» кими тәләффүз едилән, ләкин түрк дилиндә «а» саити илә ишләдилән бәзи сөзләр дә инчә шәкилчи гәбул едир.

dikkat — dikkatli; şefkat — şefkatli;

seyahat — seyahatten; sadakat — sadakatimiz.

Гәјд: Сону „at“ һечәсы илә битән бир сөз мустәснәлиг тәшкил едир. Мәс.:

edebiyat; hayat; inşaat; maksat; iktisat; fırsat вә с.

6. Сону инчә „k“ самити илә битән бир сыра алынма сөзләр дә сонунчу һечәдакы саитин инчә вә ја галынлығындан асылы олмајараг, инчә саитли шәкилчи гәбул едир. Мәс.:

idrak — idrakli; iştirak — iştiraki; istihlāk — istihlakçı вә с.

7. Түрк дилиндәки тәк вариантлы (бир чүр јазылан) шәкилчиләр аһәнк ганунуна табе олмур. Бу шәкилчиләр ашағыдакылардыр:

а) ki — dolaptaki; onunki; babamdaki; sokaktaki.

Бәзи сөзләр мүстәспалыг тәшкит едир: Мәс.:
dünkü; bugünkü; çünkü və с.

- б) İeyin — sabahleyin; akşamleyin və с.
- в) İntirak — yeşilintirak; mavintirak; ekşintirak və с.
- г) yor — geliyor; gülüyor; biliyor; veriyor və с.
- д) daş/taş meslektaş; emektaş; dindaş və с.

Бәзи сөзләр мүстәспалыг тәшкит едир: Мәс.:
sesteş — омоним; köydeş — һәмкәндли və с.

- е) gil — Aligil; babamgil; Yaşargil və с.

8. „ki“ бағлајычысы вә әдаты аһәнк гаһунуна табе олмур:

...Baktım ki geliyor. Yazıyor ki gel. O ki güzeldi.

9. „iken“ шәкилчиси гошулдуғу сөздән ажры вә битишик јазылмасындан асылы олмајарағ, аһәнк гаһунуна табе олмур:

Kılar okurken zevk duyarım
Ben hasta iken nasıl gelirdim?

10. „ile“ гошмасы, „ise“, „idi“, „imiş“ көмәкчи сөзләри ажры јазылдығда, аһәнк гаһунуна табе олмурлар. Сөзлә битишик јазылдығда исә аһәнк гаһунуна табе олурлар.

- Babam ile annem ihtiyardırlar.
- Babamla annem ihtiyardırlar.
- Hasan hasta imiş — Hasan hastaymış.
- Burası okul idi — Burası okuldu
- Çocuk ise konuşmuyordu — Çocuksa konuşmuyordu.

2. **Самитләрин аһәнки.** Самитләрин аһәнки кар самитләрин кар самитләрлә, чинкилтили самитләрин чинкилтили самитләрлә ујушмасы демәкдир. Бу һадисә даһа чох сөз көкләринин сон самитләри илә шәкилчиләрин илк самитләри арасында олур. Әкәр сөзүн көкү кар самитләрдән (f, p, ş, ç, k, h, s, t) бири илә битирсә, она битишидирилән шәкилчинин илк самити кар, чинкилтили самитлә битирсә, чинкилтили олмалдыр. Мәс.:

balık — balıķçı;
dolap — dolapçı;
sokak — sokakları;
demir — demirci;

okul — okulda;
açmak — açtı;
geçmek — geçti;
gelmiş — gelmiştir;

Самитләрин аһәнки, еләчә дә саитләрлә самитләрин аһәнки (jә'ни галынлыг, инчәлик вә сәдалылығына көрә саитләрлә самитләрин ујушмасы) Азәрбајчан дилинә нисбәтән түрк дилиндә даһа күчлү инкишаф етмишдир. Бу аһәнк өзүнү хүсусилә самитләрин карлашмасы вә чинкилтиләшмәси ганунунда көстәрир.

Самитләрин карлашмасы вә чинкилтиләшмәси гануну

Түрк дилиндә сөзүн сонунда чинкилтили самитләрдән „b“ „c“, „d“, „g“ ишләднлмир. Онларын јеринә һәмин самитләрин кар гаршылыглары „p“, „ç“, „t“, „k“ ишләдилир. Алынма сөzlәр дә әсасән бу гануна табедир. Мәс.:

dolap; ağaç, kitap; ilâç; sokak; balık; dört; dert; çelik (полад), soluk (нәфәс).

Һаггында бәһс едилән чинкилтили самитләрин карлашмасы дилимиздә дә вар, ләкин Азәрбајчан дилиндә бу, орфоспик һадисәдир, јә'ни јалпыз тәләффүзлә бағлыдыр. Түрк дилиндә исә орфоспик һадисә олмага јанашы, һәм дә орфографијада өз әксини тапыр. М ү г а ј и с ә е т:

балыг — балык — balık; китаб — китан — kitap
ағач — ағач — ağaç; дөрд — дөрт — dört

Сону „p“, „ç“, „t“, „k“ самитләри илә битән сөzlәрә илк саит шәкилчи вә ја саитлә башлајан шәкилчи битишдирилкдә, һәмин кар самитләр чинкилтиләшир, јә'ни өзләринин чинкилтили гаршылыгларына кечәрәк, p—b, ç—c, t—d, k—ğ олур. Мәс.:

dolap — dolaba	dört — dördüncü
kitap — kitabın	dert — derdi
ağaç — ağacı	çelik — çeliği
ilâç — ilacın	sokak — sokağı

Фе'л көкләри бу гануна табә олмур, јалпыз бир нечә фе'л мүстәсналыг тәшкил едир. Мәс.:

git — gidiyor	güt — güdüyor (күдмәк)
et — ediyor	dit — didiyor (јун дидмәк)

Сөзүн сону „pk“ илә битирсә „k“ самти „ğ“ самитинә јох, „g“ самитинә кечир. Мәс.:

çelenk — çelengi	cenk — cengi
renk — rengi	ahenk — ahengi
tüfenk — tüfengimiz	

Сону „р“, „ç“, „t“, „k“ самитләрн илә битән сөzlәрә илк самити „d“, „c“ „g“ олан шәкилчиләр артырылдыгда, һәм ин шәкилчиләр ин самитләрн карлашыр, јәни өзләр ин ин кар гаршылыгыларына кечирләр. Мәс.:

dolap — dolaptan
ağaç — ağaçtan
kitap — kitaptan
ilaç — ilaçtan

coşmak — coşkun
çelik — çeliktir
sokak — sokakta
kayık — kayıkçı

Самитләр ин карлашмасы вә чинкилтиләшмәси гаиуну ашағыдакы һалларда позулур:

1. Авропа мәншәли сөzlәр ин сонундакы „g“ һәрфи карлашмыр, јәни олдуғу кими јазылыр. Мәс.:

türkolog; gong; katalog; monolog; ring

2. Бир сыра түркмәншәли, еләчә дә алынма сөzlәр ин сонундакы „р“, „ç“, „t“, „k“ самитләрн һәм ин сөzlәрә саитлә башлајан шәкилчи артырылдыгда чинкилтиләшмирләр. Мәс.:

top — toru
kırk — kırkinci
sap — sarıp
ok — oku
et — eti

kat — kalt (мәртәбә)
üç — üçüncü
koç — koçu
sepet — sepeti

3. Бир сыра тәкһечалы сөzlәрдә мә'на тәһрифинә јол вермәмәк үчүн һәм ин сөzlәр ин сонундакы самитләр олдуғу кими сахланылыр, јәни карлар чинкилтиләшмир, чинкилтилә самитләр карлашмыр. Мәс.:

at — ат
ad — ад
kalb — үрәк, гәлб
kalp — гәлп, сахта
ot — от
od — од
saç — сач
sac — сач

yat — јахта
yâd — хатирә
kab — габ
kap — голсуз көјнәк
had — сәрһәд
hal — хәтт
hac — һәчч (һәччә кетмәк)
haç — хач

* * *

1. Мәтнн көчүрүн, аһәнк гаиунуна табе олмајан сөzlәрн сечиб ајрыча јазын.

Birkaç çocuk okulun avlusunda oynuyorlardı.
Küçük kız ağlıyarak:

— Beni annemin yanına götürün, diyordu.
Çocuklar kızın etrafını sararak:

— Kim senin annen? diye sormaya başladılar.

Küçük kız gözyaşları içinde:

— Bilmiyor musunuz? Benim annem bütün annelerin en iyisidir, cevabını verdi.

2. Дамаг абәнкинә табе олмажан сөzlәрин алтындан бир, додаг абәнкинин позулдугу сөzlәрин алтындан ики хәтт чәкии.

Sabahleyin kahvaltı ettim. Erik ekşimtraktır. Çocuk gülüyor. Ahmetle meslektaşız. Babamgil bu sokakta oturuyor. Gazeteciden iki gazete aldım. Şimdiki çocuklar hârikadır. Annelerin en iyisi benim annemdir. Bakû petrolü dünyada ünlüdür. Türkte 29 harften sekizi ünlüdür.

3. Мәтин сәмитләрин абәнкинә кәдә тәһлил еднн.

Akil yaşta değil, baştadır. Nazım Hikmet Türktür. Maksim Gorki Rustur. Orhan Kemal Beyrut'ta doğdu. Bunu ben yaptım. Rafta kitap var. Ağaçta kuş var. Defterini açtım. Sinemaya gittim. Derslerime çalıştım. Orhan çalışkan çocuktur.

4. Ашағыдакы сөzlәрә ики чүр жазылан —da, —de вә дөрд чүр жазылан —и, —и, —и, —и шәкилчнләрини артырыи.

dolap, sokak, ağaç, dört, çelik, ilaç, balık, soluk, ev, okul, ahenk, çelenk, at, saç, kalb, haf, ok, sap, kat.

1. Мәтин көчүрүн, сәитләрин абәнки позулду сөzlәрин алтындан хәтт чәкии.

a) Bibaht olanın bağına bir katresi düşmez.

Bârân yerine dürrü güher yağsa semadan
(Ziya Paşa)

b) Yadında mı doğduğun zamanlar?

Sen ağlar idin, gülerdi âtem.

Bir öyle ömür geçir ki olsun

Mevtin: Sana hande, halka: Matem.

(Cudi)

2. Ашағыдакы мәтндән ики чүр вә дөрд чүр жазылан шәкилчнли сөzlәри сечин. Онларыи формалашмасында абәнк ганунун ролуну изаи еднн.

Satıcı başını kaldırıp baktı. Hemen yüzü güldü.

Cebindən bir kесе kağıdı çıxardı, içindən bir badem alıp ağzına attı, bir tane de arkadaşına verdi. Sonra sordu:

—Derslere ne zaman çalışıyorsun?

—Mektepten çıxınca... iki saat filân çalışıyorum, dersləri yapıyorum. Ondan sonra buraya gəlirik.

—Bizim öğretmeni gördün mü? Şimdi buradan geçti!

—Görmedim.

(S. Ali)

3. Матни көңүлү сөмүттөрдүн карланышы вә чинкилтиләшмәси ганунага көрә сөзләри тәһлил едир.

Kitabı dolaba koy. Raftan dergiyi al. Hacı sevmiyorum. Ağacın altında bir çocuk var. „Çeliğe su verildi“ Ostrovskinin eseridir. Ben bu sokakta oturuyorum. Topu çocuğa ver. Eti ve balığı severim. Kardeşim dördüncü sınıfta okuyor. Yaprığın rengi yeşildir. Bir hastaya kalb ameliyatı yapıldı. Bu para kalptir. Dairemiz üçüncü kattadır. Ahmet Türkologdur. Ayşe annesine yardım ediyor. Ablam lise bire gidiyor.

4. Дүгәтлән сону галын сәитлә битиб инчә сәитли нәкилчи гәбул едән 20 сөз сечин. аһәк ганунунун позулмасы сәбабини изәһ еди.

ФОНЕТИК ҺАДИСӘЛӘР

Түрк әдәби дилиндә бир сыра ганунаујғун фонетик һадисәләр мөвчуддур. Бу һадисәләрин бир гисми јалыыз тәләффүзлә әлағадардыр. јә’ни сырф орфоеник һадисәдир. Дикәр гисми иәә јазыда да өз әксини ташыр. Она көрә дә түрк дилиндә дүзкүн јазмағ, охумағ вә данышмағ үчүн бу һадисәләри өјрәнмәк лазымдыр.

Јазы илә әлағадар фонетик һадисәләр, асасән, сәсартымы вә сәсдүшүмү шәклиндә өзүнү көстәрир. Лакин бу һадисәләр данышыгда да кениш јайылмышдыр вә әсас етибарилә сөз тәркибиндә бәзи сәсләрин (r, h, t) өтәри тәләффүз олунасы, сөзүн чох сүр’әтлә дејилмәси илә бағлыдыр. Мәсәлән, түрк дилиндә „birkaç“ (бир нечә) сөзүндә „r“ самити, „bir dakika“ ифадәсиндә „r“ самити илә „i“ саити (bi dakika), „efendim“ сөзүндә иәә үч сәс (n, d, i) ејни анда (efem) дүшә билир. „R“ самитилә башлајан сөзләрин әввалинә тәләффүздә бир сәнт артырылмасы түрк дилинин диалектләри үчүн

характерикдир (gençer — iğençer, ruba — urba, razi — ırazi və с).

Сәсујушмасы, сәсфәргләшмәси вә сәсләрини јердәјишмәси кими фонетик һадисәләр исә түрк дилиндә даһа чох ши-фаһи нитг илә әләғәдардыр. Ејни бир һеча дахилиндә ики саитни вә ја ики самитни гоша ишләнмәси түрк дилинин фонетик гурулушуна зиддир. Түрк дили үчүн јалһыз аша-ғыдакы һеча гурулушлары характерикдир. Саитләри — V (вокал), самитләри — С (консонант) һәрфи илә ишарә едиб, һеча шәкилләрини көстәририк:

V — O

VC — on, üç, eş, un, ev.

CV — bu, su, ne.

CVC — sen, ben, bir, beş.

VCC — alt, üst, ilk.

CVCC — dört, sert, dert, Türk.

Түрк дилиндә јени сөз дүзәлдиләркән вә ја сөзә шәкил-чи артырыларкән, мүрәккәб сөз әмәлә кәтириләркән јуха-рыдакы һеча гурулушларынын позулмамасына хусуси ди-гәт едилир. Башга дилләрдән алынма сөзләрдә дә бу гәјдә-нин имкан дахилиндә позулмамасына фикир верилир, му-вафиг сәсартымы вә сәсдүшүмү васитәсилә һәмин сөзләр үмуми гәјдәјә ујғунлашдырылыр.

Сәсартымы. Мүасир түрк дилиндә сәсартымы үчүн „Кау-наştırma ünsüzleri“ ады верилән битишдиричи самитләрдән (у, ş, s, n, вә v) вә саитләрдән истифадә едилир. Сәсартымы ашағыдакы һалларда өзүнү көстәрир:

1. Саитлә битән сөзә саитлә башлајан шәкилчи артырыл-дыгда, араја битишдиричи самитләрдән бири кәтирилир.
Мәс.:

kapı — kapı + u + ı — kapıu

yazıtahtası — yazıtahtası + n + ın; iki — iki + ş + er — ikişer

çocuk bahçe + s + i — çocuk bahçesi

2. Авропа дилләриндән түрк дилинә кечән сөзләрин әв-вәлиндә ики самит гоша ишләнирсә, һәмин сөзүн башына бир саит әләвә едилир. Мәс.:

Istasyon, iskelet, istatistik, uskumbri, iskemle

3. Авропа дилләриндән түрк дилинә кечән сөзләрин со-нунда ики самит гоша кәлирсә, сөзүн сонуна саит әләвә еди-лир. Мәс.:

Çimento; fiyatı; kadro; protesto; parlamento; metre; kilometre.

4. Европа дилләриндән түрк дилинә кечән сөzlәрни ор- тасында ики сәит јанашы кәлрсә, һәмни сәитләрни арасына бир сәит алаво едилр. Мәс.:

буржуазија — burjuvazi	биолокија — biyoloji
сәсиәлисет — sәsyalist	туалет — tuvalet

Бир сыра алынма сөzlәр мүстәсналыг тәшкил едәрәк, ју- харыдакы гәјдалара табә олмурлар: Мәс.:

spor — идман;	stad — стадион;
tren — гатар;	jeoloji — геолокија.
tramvay;	

Ејни бир сәитин вә ја сәмитин гоша ишләндији алынма сөzlәр дә мүстәсналыг тәшкил едир. Мәс.:

saat;	teessif;
matbaa;	taarruz — һүчүм;
suur;	siir;
	fiil вә с.

5. Әрәб вә фарс дилләриндән түрк дилинә кечән вә со- нунда гоша сәит кәлән тәкһечалы сөzlәрдә һәмни сәит- ләр арасына аһәнкә үјгүн бир сәит алаво едилр. Мәс.:

fikir;	emir;
isim;	kayit (reja);
akil;	ömür;
vakit;	nutuk (nutr) вә с.
ilim;	

Сәсдүшүмү. 1. Бир сыра түрк мәншәли икһечалы сөз- ләрә сәитлә бәшләјән шәкилчи артырылдыгда, һәмни сөз- ләрни икинчи һечасындакы сәит дүшүр. Мәс.:

ağız — ağzim	boyun — boynu
burun — burnu	gönül — gönüm
alın — alını	oğul — oğlum

Јухарыда бәһс едилән әрәб вә фарс дилләриндән алынма сөzlәр дә бу гәјдаја табедир. Мәс.:

fikir — fikrim	akil — aklı
vakit — vakti	emir — emriniz
ömür — ömrümüz	

2. Јер билдирән бир сыра сөzlәрә јерлик һал шәкилчиси (da: de) артырылдыгда һәмни сөzlәрни сон сәити дүшүр. Бә'зән бу сөzlәр јазыда һәмни сәитләрни мүһәфизә едилрләр. Мәс.:

bura — burda — buradan	ora — orda,
------------------------	-------------

yukarı — yukarda —
yukarıda

nere — nerde (һарада?)
dışarı — dışarda — dışarıda

3. Сантлә битән сөзә сантлә башлажан бир шәкилчи әләвә едиләрәк јени сөз дүзәлдиләркән, јан-јана кәлән ики сант-дәи бири дүшүр. Мәс.:

ne + için — niçin
kahve + altı — kahvaltı (гәл-јаналты)
cuma + ertesi — cumartesi (шәнбә)

Бир сыра сөзләрдә һәмни сөзләр сантлә битмәдији һал-да јенә дә сәсдүшүмү һадисәси баш верир. Мәс.:

kayın + ana — kayınana
pek + iyi — peki
pazar + ertesi — pazartesi

4. Түрк дилиндә „üst“ вә „ast“ сөзләринә самитлә баш-лајан сөз бирләшдирилдикдә „t“ самити дүшүр. Мәс.:

üst + teğmen — üstteğmen (баш лејтенант)
ast + teğmen — astteğmen (кичик лејтенант)
ast + direktör — astdi rektör (витес-директор)
üst + sübay — üssubay (јүксәк рүтбәли забит)

5. Авропа дилләриндән түрк дилинә кечән вә тәркибиндә гоша һәмчинисе самит олан сөзләрдә һәмни самитләрдән бири дүшүр. Мәс.:

gramer; komünist; program; radyogram вә с.

Әрәб дилиндән алынма һәмчинисе самитли сөзләрдә самит дүшүр. Мәс.:

kuvvet; millet; sıhhat; teşekkür; tekerrür.

6. Сантлә битән сөзә „hane“ сөзү бирләшдирилмәклә дү-зәлән мүрәккәб сөзләрдә «h» самити, бәзән дә «һа» һечәси дүшүр. Мәс.:

hasta + hane — hastane
kahve + hane — kahvane
eczacı + hane — eczane
posta + hane — postane (почт)

Мүгајисә ет:

kütüphane; derslane;
icarethane;

Бу сөзләрин теләффүзүндә «һ» самити ешидилмир.

7. Әрәб дилиндөн алынма, орижиналда сон самити тәш-
дидлә јазылан, јәни гоша һәмчинс самитли сөзләрдә һәмин
самитләрдән бири дүшүр. Мәс.:

әрәб дилиндә	түрк дилиндә
hürr	hür (азад)
hakk	hak
hiss	hiss
sırr	sır
fenn	fen (техника)
hatt	hat

Ғејд: Бу типли сөзләре сәитлә башлајан шәкилчи аштырылдыла,
дүшән самит бәрнә едилір. Мәс.:

hürrüm;	hissii;
hakki;	sıgıgıiz

Сәсујушмасы сөз ичәрисиндә вә ја сөз көкү илә шәкилчи
арасында баш верән самит бәһзәшмәси, самит ујушмасы һа-
дисәсидир. Әсәсән тәләффүзлә әләғәдар олан бу һадисә за-
маны самитләрдән бири ја өзүндән әввәлки самити өз сәс
мәхрәчинә ујунлашдырыр, ја да өзүндән сонрақы самити
сәс мәхрәчинә ујунлашыр. Түрк дилиндә сәсујушмасы әт
чох ашағыдакы самитләр арасында тәсәдүф едилір:

а) l > n

anlamak — annamak;	insanlık — insanlık
dinlemek — dinlemek;	heyecanlı — heyecanlı
günlük — günlük;	kadınlar — kadınlar
karanlık — karanlık	

б) r > l

gelirler — geliller	türlü — tüllü
yuvarlak — yuvallak	katırlar — katıllar

в) d > n

benden — bennen	ondan — onnan
senden — sennen	

Сәсфәргләшмәси сөздәки самитләрдән биринин өз сәс
мәхрәчиндән узаглашарағ, јахын вә ја ејви гәлибли сәсләр-
дән бири кими тәләффүз олунмасы демәкдир. Мәс.:

onbaşı (јефрејтор) — ombaşı sonbahar (најыз) — somba-
har

kambur (розбел) — kanbur
ambar — anbar
Istanbul — Istambul
tombul — tonbul
tulumba (насос) — tulunba
şimdi (инди) — şindi (şinci)

secde — sejde
vicdan — vijdan
içten — işten
şemsiye (чәтир) — şemşiye

Бу һадисә бә'зән јазыда да өз әксини тапыр. Мәс.:

terme јеринә tekme (тәпик)
aşçı јеринә aһçı (ашпаз)
muşatma јеринә muşamba
perkâr јеринә pergel

јазылыр вә тәләффүз едилир.

Сәсләрин јердәјишмәси — сөз дахилиндә самитләрин јер дәјишмәси һадисәсидир. Мәс.:

ј а з ы д а
yanlış —
yalnız —
meşhur —

т ә л ә ф ф ү з д ә
yalnış
vanlız
meşşur

Азәрбајчан дилиндән фәргли олараг түрк дилиндә бу һадисәјә аз тәсадүф едилир. Дилимиздә бу типли сөзләрин тәләффүз вариантлары әдәби данышыгда вә јазыда әсас вариант кими мөһкәмләндији һалда, түрк дилиндә бу чүр сөзләрин јазылышы вә тәләффүзү сабитдир. Мүгајисә ет:

Азәрбајчан дилиндә

Түрк дилиндә

јапраг — јарпаг
топраг — торпаг
киприк — кирпик
иләри — ирәли

lorpak
yarpak
kiprik
ileri

* * *

1. Ашағыдакы чүмләләрдән сәсартымы һадисәсинә мә'руз галаң сөзләри сечин.

1) Lütfen, kapıyı kara, pencereyi aç. 2) Elmanın yarısını çocuğa ver. 3) Haydarpaşa İstasyonu İstanbul'dadır. 4) Demiryolunun uzunluğu kaç kilometredir? 5) Türkiye parlamentosu 350 milletvekilinden kuruludur. 6) Okulda biyoloji öğreniyoruz. 7) Bu çimento fabrikasıdır. 8) „İlim“ sözcüğünün öztürkçesi „bilim“dir. 9) Akıl akıldan üstündür. 10) Son istatistiğe göre Türkiye'nin nüfusu 50 milyondan fazladır.

2. Mətni keçürün, səsdüşümü hədləsinəni əks etdirən sözlərin altından xətt çəkin.

Nerde oturuyorsun? Burda. Eskiden köyde yaşıyordum. değıl mi? Evet, ama artık ordan taşındık. Niçin? Burası daha güzel, hem oğlum öyle istedi. Bugün cumartesi, vaktin müsaiti-firse biraz gzelim. Dışarda hava da sıcak. Ordan da cezaneye uğrar ilaç alırız, babamı dün hastaneye yatırdık.

Peki, gidelim. Ahmet, sen subaydın, değıl mi? Evet. üstüğümüm. Nerde görevlisin? Sorma, abi. Ser verilir, sı verilmez.

3. Aşağıdakı tələffüz əhəmiyyətləri kimi jaylaşdır: sözlər hansı hədləyə məruz gəlmişdir?

İnsanlık, karannık, hürriyet, gelliler, anıan, vıjdan, şında, anbar, yalınış, serbes.

4. Aşağıdakı heca quruluşlarının hər birinə altı beş söz yazın.

V, VC, CV, CVC, VCC, CVCC

*

1. Səsdüşümü və səslərtəmə fənetik hədləsinəni əks etdirən i jirmi söz yazın.

2. Səsuşuması və səsfərgətlənməsiyə əld i jirmi söz yazın.

3. Veriləni parçalarla fənetik hədlələri əks etdirən sözləri tapın, hədlələri: səb. bəni vəzif. edin.

a) Her ne dese gönlüm haklı

Sırrım yüreğimde saklı

Yok bu Dardı Çok'un akli

Kırılma razlım kırılma.

b) Nuri Efendi edresesine gine para pastaladım.

Berber Emmime bir geüp gidenle emriniz üzerine birşeyler göndereceğim. Ananın bir emri var mı benden? Yaşlı olsa da ona has uralar yakışır. Hepinizde öyle emme, ananın yeri bir başka oluyor. Beni duvanızdan cüda bırakmayın. Yine de her şeyin eyisini sen aziz Ağam bilir. Ağa gardaşına. şelâm edip, ellerinden öperim.

(Abbas Sayar. „Dik Bayır“ romanından).

b) Gece gündüz kar yağdı. Bahçeyi kar kapladı. Süleyman'ın evinde: Sobanın etrafında iki çocuğu oturuyordu. Zaman zaman pencereden dışarıya baktıyor ve soğuk rüzgârın uğultusunu dinliyordu.

— Ne düşünüyorsun oğlum?

— Hatice'yi düşünüyorum. baba.

Odayı bir sükül kapladı. Hatice Süleyman'ın büyük kızı idi. Makine-traktör istasyonundan dört arkadaşıyla birlikte kasabaya, toplantıya gitmişti.

(„Türkçe alıştırmalar“ kitabından)

4. Türk dilinde haftanın günlerini öğrenin.

Pazar — Базар

Cumartesi — Шәнбә

Cuma — Чүмә

Perşembe — Чүмә ахшамы

Çarşamba — Чәршәнбә

Salı — Чәршәнбә ахшамы

Pazartesi — Базар ертәси

ВУРҒУ

Ннтг просесиндә һечалардан вә сөzlәрдән биринин даһа күчлү тәләффүзү, акустик чәһәтдән дикәр һеча вә сөzlәрдән фәргләнмәси вурғу адланыр.

Түрк әдәби дилиндә вурғунун ики нөвү вар. һеча вурғусу вә мәнтиги вурғу.

I. һеча вурғусу

1. Түрк дилиндә вурғу, әсасән, сөзүн сон һечасы үзәринә дүшүр:

karı, arabá (машын), kişi (шәхс), okul, öğretmen (мүәллим), babá (ата), ülke (өлкә)

Бә'зи сөzlәр мүстәсналыг тәшкил едир:
anne, ábla, çanta.

Әкәр сөз шәкилчи гәбул едирсә, вурғу шәкилчинин үзәринә кечир:

karıcı, (даландар), arabadà, kişiler, okulún, öğretmenimiz, babayà, ülkeyi, gelèn, almış.

Ики вә даһа артыг шәкилчи гәбул едән сөздә вурғу сонунчу шәкилчинин үзәринә дүшүр:

karıcılár, kişilerdèn, okulundá, öğretmeniz

Түрк дилиндә сөздүзәлдичи шәкилчиләрин әксәријјәти (һал, мәнсубијјәт, мәедәр вә фе'ли сифәт шәкилчиләри) вурғу гәбул едирләр. Бир груп шәкилчиләр мүстәсналыг тәшкил едир. Пидики заман (yog), хәбәрлик dir, —dir, —dir, —dir, —tir, —tir, —tir, —tür), инкарлыг (ma, me), бә'зи фе'ли баглама шәкилчиләри (—madan, —meden, —ken) вә с. бура дахилдир. Вурғу гәбул етмәјән шәкилчиләр вурғунун сонраки шәкилчиләр үзәринә кечмәсинә дә имкан вермәзләр: okuyorsunuz, gelmesin, yóktursa, álmadan, öğretmenim, evdeyiz.

2. Алынма сөзләрдә вурғу чох заман үмуми гәјдәјә тәбдир:
aján (акент): akademi; istihsál; dakiká; personél (hej'ót); montaj.

Алынма сөзләрин бә'зишдә вурғу сөзүн илк һечаларындан биринин үзәринә дүшүр:

dáktilo (макина, макинаны); biláncó (баалане); akánya; bânka (банк); çiménto (сәмент)

Вурғусу сон һечадә олмајан сөзләрә (истәр түрк мәншәли, истәрсә дә алынма) шәкилчи артырылдыгда, һәмин сөзләр өз вурғуларыны мұһафизә етмәклә јананы, шәкилчинин үзәринә олану бир зәиф вурғу да гәбул едир:

bânka-bânkadân; dáktilo-dáktitomúz.

Çánta-çántanin; áppe-ánnemdèn.

3. Мүрәккәб сөзләрдә һәмин сөзү тәвкил едән компонентләрин һәр бири өз вурғусуну мұһафизә едир:
ákciğér, karácigér, akçaağaç, babücağı, millétvekili, yilbaşı.

4. Гитә, өлкә, шәһәр, чај вә с. чографи адларда вурғу үмуми гәјдәјә тәбә дејил. Бу сөзләр икиһечалыдырса вурғу илк һечанын, чоһечалыдырса икинчи һечанын үзәринә дүшүр:

Rüsya	Róma	Lóndra
Sámsun	Páris	Hindistán
Mèrsin	Avrúpa	Polónya
Ízmir	Itálya	Iskènderun
Kónya	Japónya	Antálya

Бә'зи чоһеңчалы шәһәр адларында вурғу илк һечанын үзәриндә олур:

Móskova, Káyseri, Bólvadín, Ak'saray, Mǎrtaǵa.

Бир нечә чоғрафи адын ики чүр тәләффүзү мүшаһидә олунур:

Istánbul — Istanbul

Bándırma — Bandırma

Anádolu — Anadolü

5. Зәрфләрдә, зәрфләшмиш сөzlәрдә вә бағлајычыларда вурғу үмуми җајдаја табе олмур. Бу сөzlәрдә вурғу, әсасән, сөзү илк һечасынын үзәринә дүшүр:

Yárin; yázin; hékí; kışın; hönüz; sónra; hémén; fákat; şimdi; démin; ánsızın; áma; áncak.

Әрәб дилиндән кечмә „—an“; „—en“ шәкилчиси илә дүзәлән зәрфләрдә вурғу илк һечалардан биринин үзәринә дүшүр:

résmen; kismen; mecbüren; tahminen; tesádüfen; hakikaten, tamámen; itibáren; istináden.

6. Нидаларда, мүрачәһәт мәғәддилә ишләдилән сөzlәрдә вә вәкәтив кәлмәләрдә вурғу, әсас е'тибарилә, илк һечанын үзәринә дүшүр:

Yáhu; áyol; háydi; áferin; yávgun; árkadaş; ánneciğim; höppela.

7. Сифәтин ишләтләндирмә дәрәжәсини билдирән ики компонентли сөzlәр ики вурғу (гүввәтли вә зәиф) илә тәләффүз едилур.

başká — bábbaşká

yuyarlák — yüyuyarlák

sağlám — sápasaglám

kirmizi — kirkirmizi.

Ғејд: 1. Түрк дилиндә вурғу кениш планда мә'нафәргләндиричи сәңијә дәрәҗәсиз, ләкин бә'зи вурғунун јер дәрәҗәсиз сөзүн мә'насынын да дәрәҗәсиз сәңијә олур. Мәсәлән:

yázin-yazın; gélín-gelín; okımá-okumá.

2. Бә'зи үмуми етләр хүсуен исим кими ишләдиләндә вурғу јерини дәрәҗәсиз сөзү, илк һечанына кечид.

kártal — җуш

Kártal — (Түркијәдә шәһәр)

sirkesi — sirkə satan və ya hazırlayan

Sirkesi — İstanbulda bir rayon

denizli — dənizi olan ölkə, yer

Denizli — Türkiyədə vilayət

3. Вурғу бۆзөн шөкляни илә элатыл гөлэффүз заманы фөрлөндирил-
мәсикә дилмәт едир:

Odada — oda da

defterde — defter de

seninki — senin ki

2. Мәнтиги вурғу

Түрк дилиндә бөзөн «чүмлә вурғусу» да дејилән мәнти-
ги вурғу чүмлөдәки сөзләрдән биринин дикәрләринә ишеб-
тан даһа күчлү дејилмәсән илә јераныр. Мәнтиги вурғунун
јери Азәрбајҹан дилиндәки кими сәрбәст ола да, әксәр
һалларда хәбәрдән әввәски сөзүн үзәринә дүшүр:

Orhan dün akşam Moskova'ya gitti.

Orhan Moskova'ya dün akşam gitti.

Dün akşam Moskova'ya Orhan gitti.

* * *

1. Мәтин көчүрүн, сөзләрин вурғусуну тојун.

İstanbul'da köprünün üstündeyiz. Hava kapalı. Yağmur yağdı yağacak. Moskova'dan Kerimle beraber döndük. Orak Çekiş gazetesinin ilk sayısını satıyoruz. Ayı ayrı yerlerde satacaztık, ben köprüde. Kerim Kasımpaşa'da, havuzların orda. Ama köprüye gelince, „Beş on dakika (dakika) yanımda dur, ne olursun.“ dedim.

— Korkuyor musun?

— Ne korkusu? Değil. Bağırılmıyacağım gibime geliyor.

Orak Çekiş! Yeni çıkan Orak Çekiş! diye bağırılmıyacağım.

— Utanıyor musun?

— Onun gibi bir şey. Hiç satıcılık yapmadım.

— Kızma yahu, sesimin nasıl çıkacağını bilmiyorum.

— Paşazadesin oğlum, paşazade.

Kerim koltuğundaki gazete paketinden bir tane aldı, başladı gazeteyi savura savura bağırır ya:

— Orak Çekiş, yazıyor. Son haberleri yazıyor!

Aldıran yok. İlgilenenler de gazete satıcısına hiç benzemiyen Kerimin kılık kıyafeline bakıyorlar. Belki bu yüzden de tersle-
niyorlar ona. „İstemez“, deyip geçiyorlar.

(N. Hikmet: „Yaşamak güzel şeydir, kardeşim“)

2. Ашағыдакы сөзлөрдө вурғунун јерин изаһ еднн.

ansızın, henüz, demin, Konya, kartal, babaocağı, millet-
vekili, Polonya, Rusya, resmen, mecburen, Moskova, öğretmeni-
mizin, okumadı, söylüyor, daktilo, banka, çantanın, yahu, afe-
rin, oğlum, arkadaş.

3. Верилмиш чүмлөлөрдө мәнтиги вурғуну һәр дәфә
бир сөзүн үзөринә салмагла јерин дәјишин.

Ahmet yarın Moskova'ya uçakla gidecek.
Küçük kızkardeşim bu yıl ilkokula gidiyor.

•

1. Ашағыдакы сөзлөрин мә'насыны дүгөтәән тапыб
ләфтерлә, инизә көчүрүн вә әзбәрләјин.

Yağmur, gazete, sayı, kızmak, işportacı, paket, aldırmaq,
terslenmek, ilgilenmek, paşazade, ağabey.

2. Ашағыдакы ше'ри әзбәрләјин.

Çoban Çeşmesi

Derinden derine ırmaklar çağlar,
Uzaktan uzağa çoban çeşmesi,
Ey suyun sesinden anlayan bağlar,
Ne soyles şu dağa çoban çeşmesi!

„Gönlünü Şirin'in aşkı sarınca
Yol almış hayatın utuklarınca,
O hızla dağları Ferhat yarınca
Başlamış akmağa çoban çeşmesi“...

O zaman başından aşkındı derdi,
Mermeri oyardı, taşı delerdi.
Kaç yanık yolcuya soğuk su verdi,
Değdi kaç dudaka çoban çeşmesi!

Vefasız Aslı'ya yol gösteren bu,
Keremin sazına cevap veren bu,
Kuruyan gözlere yaş gönderen bu...
Sızmadı toprağa çoban çeşmesi.

Leylâ gelin oldu, Mecnun mezarda,
Bir susuz yolcu yok şimdi dağlarda
Ateşten kızaran bir yol arar da
Gezer bağdan bağa çoban çeşmesi

Ne şair yaş döker, ne âşik ağlar,
Tarihe karıştı eski sevdular;
Beyhude seslenir, beyhude çağlar
Bir sola, bir sağa çoban çeşmesi

(Faruk Nafiz Çamlıbel)

3. Лүгәтдән вурғусы сон һечәдә олмајан һјрми сөз

сечнб јазын.

ИНТОНАСИЈА

Интонасија—мелодика, вурғу, ритм, пауза, темп вә тембр кими акустик ваһидләрнин ваһдәтидир. Һәр дилин өзүнәмәксус интонасијасы вар вә ошун дүзкүн мәнимсәнилмәси хариҗи дилин өјрәнилмәсинин ән мүнһүм шәртләриндән биридир.

Түрк дилин илә Азәрбајҗан дилинин интонасијаларында үмуми шәһәтләр чоһдур. Бу, һәр шәјдән әввәл, ики дил арасындакы јахын тоһумлугдан, түрк вә Азәрбајҗан дилләринин грамматик турулушларынын ејнилијиндән ирәли кәлир. Нитг ахынында әсәс тонун һәрәкәти —нәгли чүмләләрдә интонасијанын алчалан, суал вә әмр чүмләләриндә исә јүксәләп олмасы, интонасијанын низамлама, мә'на фәргләндирмә, мүнәсибәт јаратма имкандары вә с. бу ики дилин ортаг, үмуми шәһәтләрини тәшкил едир. Лакин интонасијаны јарадан акустик ваһидләрин түрк вә Азәрбајҗан дилләриндә фәргли шәкилдә реаллашмасы, чүмлә даһилиндә онларын мүнхәтәлиф тезлијә малик олмасы бүтөвлүкдә бу дилләрин интонасијасына да тә'сир кәстәрир.

Биз једдинчи дәрәдә түрк дилинин вурғусундан бәһс етмиш, спесифик хүсусијәтләрини ајдынлашдырмышдыг. Бурада исә вурғунун чүмләдә ритмјаратмадакы ролуну, интонасијанын дикәр ваһидләринә мүнәсибәтини вә чүмләнин мелодикасында әһәмијјәтини изаһ етмәјә чалышаг.

Ашағыдакы чүмләләрин мелодикасына, ритмик бөлкүсүнә, вурғуларын јеринә вә нитг ахынында тонун истигамәтинә диғгәт верин:

Dün/Türkiye'nin Cumhurbaşkanı Turgut Özal/Ankara'dan/
Moskovaya geldi.

Дүпөн I Түркија президенти Тургут Өзал I Анкарадан Москваја келди.

Нәгли чүмлөнийн тәсдиг формасында олан һәр ики чүмләдә, тәбиндир ки, тонун үмуми истигамәти алчаладыр. Лакин түрк дилиндә вургулу вә вурғусуз һечаларын бир-бирини изләмәси тәзлижинин фанзи Азәрбајчан дилиндәкин-дән артыгдыр. Бу она көрә беләдир ки, түрк дилиндә вурғун сөзүн илк һечаларынын үстүнә дүшмәси һаллары чохдур ә үмуми гајдаја әсасән сөзүн сон һечасы вурғулу олдуғундан, вурғулу һеча илә битән сөзлә вурғулу һеча илә башла-жан сөз арасында нитг ахынында мәҷбури паузалар (вурғудан вурғуја кечид буну тәләб едир) ортаја чыхыр вә бу фәсиләләрә мувафиг ритмик бөлкүләр јараныр. Бүтөвлүклә интонасија һәр ики чүмләдә алчалан истигамәтдә олса да, түрк дилиндә чүмләдахили мелодикада тонун јүксәлиб алчалмасы даһа сых-сых баш верир. Бууну нәтичәсидир ки, јухарыдакы чүмләләрин биринчисиндә тон беш дофә јүксәлир, дөрд пауза мејдана чыхыр. Бу фәсиләләр јалғыз вурғунун тә'сири илә јох, һәм дә сөз бирләшмәләринин тә'јини—тә'јин олуна мүнәсибәтләри илә јараныр. Азәрбајчан дилиндәки паузалары ортаја чыхаран сәбәб сөз бирләшмәләринин ајры-ајры вурғулар алтында мәркәзләшмәсидир. Сөз бирләшмәләрини тәһкик едән компонентләрин ваһид вурғу атрафында, бир тонла тәләффүзү түрк дили үчүн дә характерикдир.

Öğretmen odasından çıktı.

Мүәллим отағындан чыхды.

Öğretmen/odasından çıktı.

— Мүәллим [өз] отағындан чыхды.

Түрк дилиндә чүмлөнийн мәгсәд вә интонасијаја көрә нөвләриндән асылы олараг, әсас е'тибарла, ики интонасија типн вар: алчалан вә јүксәлән. Лакин чүмлә дахилиндә нитг ахыны заманы тон дүз, јүксәлиб алчалан вә алчалыб јүксәлән дә олар.

1. Алчалан интонасија: Түрк дилиндә нәгли чүмләләрин тәсдиги вә инкары алчалан интонасија илә битир:

Kıtap/masada'dır

Çocuk/bahçede oynuyor

Ahmet/okula gitmiyor

Tren/kalkmadı

„Değil“ vasitəsilə düzədən alternativ tipli və ya çümlələrdə birinci tərəf жүксəлэн тонла, иккинчи tərəф алчалан тонла битир:

Bu/masa değil/sandalıyedir

Portre/bu duvarda değil/o duvardadır.

Мүгајисә ет:

Bu/masa değildir

Portre/bu duvarda değil (dir)

2. жүксəлэн интонасија: Бу интонасија даһа чох суал чүмлөлөрүннә аиддир.

O masada ne var?

Sen nerdeydin?

Babam köye dilli mi?

Şimdi saat kaç?

Түрк дилиндә суал чүмлөлөрүннә әмәлә кәлмәсиндә интонасијаын ролу Азәрбајчан дилиндәкиндәли фәргәлидир. Мә'лумдур ки, суал чүмлөләри, әсасән, үч чүр дүзәлир: 1) суал әвөзликләри; 2) суал әдатлары; 3) суал интонасијасы илә.

Һәр үч нөв мүасир түрк вә Азәрбајчан дилләриндә ишләнсә дә, хүсуси суал интонасијасы илә әмәлә кәлән суал чүмләләри мүасир түрк әдәби дили үчүн тирик дејил. Азәрбајчан дилиндә нәгли чүмлөләрин интонасијасыны дәјишмәклә, јә'ни чүмләннә сонунда тоһу жүксәлтмәклә суал чүмләнә әмәлә кәтирмәк мүмкүн олдуғу һалда, түрк әдәби дилиндә бу мүмкүн олмур. Бу мәгәдлә түрк дилиндә чох кениш јайылан (-ми, -ми, -ни, -ни) әдатындан истифадә едилр. Мәс.:

Азәрбајчан дилиндә

O, evdədir. — O, evdədir?

Aтам кәлди. — Атам кәлди?

Түрк дилиндә

O, evdedir — O, evde mi?

Babam geldi — Babam geldi mi?

Шүбһәсиз ки, мүасир түрк дилиндә хүсуси суал интонасијасы илә дүзәлән суал чүмләләри вар, ләкин бунларын ишләнмә дәирәси чох мәһдуддур (әсасән, түрк дилинин шәрг диалектләриндә ишләнир) вә мүәјјән шәртә бағлыдыр. Бунлардан ашағыдакылары бнәмәк дүзкүн данышығ үчүн вәчибдир.

1. Жарымчыг чүмлөлөрдө сас тонууну жүксалтмөккө суал вермөк мүмкүн олур:

— Каç yaşındасınız?

— Yirmi altı... siz?

— İsminiz?

— Rauf.

2. Ехтимал билдирән бәзи әдатларын („demek“; „galiba“; anlaşılın“) ишләндижи чүмлөлөрдө хүсуси суал интонасијасы илө суал чүмлөси дүзәлдилә билир:

Demek bir anneniz var? Şerifin yaptığı nakışları onlar galiba? Hâlâ acısını unutmadan anlaşılın?

Әмр вә нида чүмлөләриндә дә интонасија сонда жүксәлир.

Ayşe okula gitsin!

Bakkaldan şeker al!

Yarın geliniz!

Ey sevgili millet, yaşa var ol!

3. Жүксәлиб алчалан интонасија. Мүрәккәб чүмлөлөрдә, әсас е'тибарилә, илөк чүмлө жүксәлир, сонракы чүмлө алчалан тонла битир.

İkbahar geldi, güller açıldı.

Anlaşıyor ki, sen haklısın.

Кениш нәгли чүмлөлөрдә дә әввәлдә кәлән компонентләрнин (сөз вә ја сөз бирләшмәләринин) тону жүксәлир, чүмлөниң сонунда илө алчалан олур.

İstanbul'un gezilecek yerlerinden biri/ asma köprüdür.

Ahmetle ben /üniversitetin / ikincî sınıfındayız

Dışarıda kar yağıyor değil mi?

Ben bekliyorum, sen git.

Түрк дилинин интонасијасы илө әлагәдар мәсәләләри өјрәнәркән, ики мүһүм нөгтәјә дә диггәт етмәк лазымдыр:

а) Түрк дилиндә чүмлө дахилиндәки ритмик бөлкүләр арасындакы науза, сләчә дә мәтн дахилиндә чүмлөлөрарасы

фасилә. Азәрбајҗан дилиндекине исебәтән ғысадыр. Бу да түркчә даышығы даһа сүр'әтән едир. Түрк дилиндә итг ахышыны сүр'әтән олмасыны тә'мин едән башға бир чәһәт дә вургусу әввәлә кечән сөзләрдә соиракы һечаларын вургусуз галмасыдыр ки, бу да онларын сүр'әтли тәләффүзүнә, бә'зән дә редуксиясына (тәләффүз едилмәмәсинә) шәрәит јарадарағ, даышанын итг темлини сүр'әтләндирир.

б) Түрк дилиндә чинкилтһи самитләрә исебәтән кар самитләрин ишләнмә даирәси даһа кенши олдугуна көрә тәләффүздә дә бу «карлығы» дигәт етмәк, сөзләри вә бү-төвлүкдә чүмләни «чинкилтһи тәндирмәјә» сә'ј көстәрмәк лазымдыр. Бә'зи чинкилтһи самитләрин Азәрбајҗан дилиндекине исебәтән даһа һечә тәләффүз едиллији дә (мәсәлә, „I“ самитинин) ушудузмәмләлдир.

* * *

1. Мәтән кечү үн, чүмләләни итгәтәп'әсәли мүд'әләшләрин.

Topal pehlivan'ın kapısı kapalı. Karısının elinde bir sepet samanlıktan çıkıp, ahıra gidiyordu.

— Pehlivan evde mi, yenge?

Kadın öğretmene baktı. „Evdedir, hayır“ - dedi.
Merdivenleri çıktı: „Merhaba, Pehlivan!“

— Ooo, günaydın, günaydın! Geç söyle yahu, hoş geldin!
Nerden aklına esti? Nasıl geldin?

(F. Baykurt, „Onuncu Köy“ romanından)

2. Ашагытакы шә'ү итгәсәлине мисаләкә һәм шә'ү сөзүләре азырын.

Kapıları çalan benim,
Kapıları birer birer.
Gözünüze görünemem
Göze görünmez ölüler.
Hiroşima'da öleli
Oluyor bir on yıl kadar
Yedi yaşında bir kızım
Büyümez ölü çocuklar

(Nâzım Hikmet)

3. Мүдәлиминә к мојн влад сјвна бивә мәтән түркчәсини вә азәрбајҗанчәсини лингфон кабинетиндә дөвгә јазылағызб. Мәдәлини, итг ахышынын сүр'әт тәләффүзини мүдәләшләрин.

1. Ашагыдакы суал чүмлөлөрүнн түрк дилигә тәрчүмә елин.

Бу, столдур? О, чантадыр? Долаб бурададыр? Атан кәлди? Нәсән евдәдир?

2. Чүмлөләрнн үзөрннлә тонун алчалан вә ја жүк-сәлән олдуғуну ишарә илә кәстәрнн

О, Bakü Devlet Universitetinin birinci sınıfında okuyor. Doğu Bilimleri Fakültesinin öğrencisidir. Kız on yedi yaşındadır. Ahmet kütüphaneye gitsin, bir kitap alsın. Acaba, çocuk bahçede mi? Hayır, çocuk evdedir, televizyon seyrediyor. O, eve ne zaman geldi? Galiba, saat 5'te.

3. Ашагыдакы мәгннн түрк дилиндәкн әсли илә тәрчүмәсннн мұрајисә елин. чүмлөләрнн антонәсијаларыны мұәјјәләшләрнн, суал интонасијалары арасындакы фәрғн изәл елин.

Orta yaşlı bir kadın açtı kapıyı

— Aslan Öztürk'ün evi burası mı?

— Burası — dedi

— Girebilir miyim?

— Buyur, — dedi.

İçeriye girdim... Karyolada bir adam yatıyordu.

— Merhaba

— Merhaba

— Ismin Aslan Öztürk, değil mi?

— Aslan Öztürk

— Çoluk çocuk?

— Vardı öldü.

— Doğma büyüme Eskişehirli misin?

— Evet

— İnşaat işçisi misin? Daha önce de işçi miydin?

— Evet

(Bekir Yıldız)

Тәрчүмәсн:

Орта јашлы бир гадын ачды таныны.

— Аслан Өзтүркүн еви бурадыр?

— Бурадыр, — деди.

— Кирмәк олар?

— Бујур, — деди.

Ичәри кирдим... Чарнајыда бир адам узанмышды.

— Салам.

— Салам.

- Адыл Аслаи Озгүркдүр, елэми?
- Аслаи Озгүрк.
- Ушагдан-заддан нәјини вар?
- Вар иди, өлүб.
- Эсләи Әскинәһәрәисән?
- Бәли.
- Ишәат фәһләсисән? Әввәлләр дә фәһлә идин?
- Бәли.

ОРФОГРАФИЈА ПРИНЦИПЛӘРИ

Мүасир түрк дили орфографијасынын әсасыны мүасир Азәрбајчан јазысында олдуғу кими, үч принци тәнкил едир: фонетик принцип, морфоложи принцип, тарихи-ән’әнәви принцип.

Һәр ики дилин орфографијасынын әсас принципнн фонетик принципдир. Бу принципә көрә дилдәки һәр бир сәсин јазыда јалныз бир ишарәси—һәрфи олур вә сөзләр, әсас е’тибарилә, енидилдији кими дә јазылып.

карт, baba, okul, ucaк, gelin, bilmek, biz, almak, dogal (табви), ciçek, ölüm, yasaм (һәјат).

Һәр ики дилдә бир сыра сөзләр морфоложи принципә әсасән јазылып, јә’ни һәр һансы бир сөзүи төләффүз мүхтәлифлијинә бахмајараг, әдәби дилдә һәмни сөзүи јазылышы бир чүр гәбул едилминдир.

gardaş, kardaş, kardeş-kardeş;
şimdi, şindi, şindi-şimdi;
eyi-iyi-iyi;

Азәрбајчан дилиндә олдуғу кими, түрк дилиндә дә тарихи-ән’әнәви принципә көрә јазылан сөзләр вар. Бир сыра түрк мәншәли вә алынма сөзләрин төләффүзү илә јазылышы арасындакы фәрг бурадан мејдана чыхыр:

emr-emir, hürh-hür, aşı-ahçı, karındaş-kardeş

Мүасир түрк әдәби дилинин орфографија принципләри Түрк Дил Гуруму тәрәфиндән һазырланан „Yeni yazım kılavuzu“нда («Јени орфографија сораг китабы») тәсбит едилминдир. Бу принципләрә түрк јазысында әсасән риәјәт едилсә дә, бир гисминин истифадәсиндә мүәјјән дәрәҗәдә ихтијариллик нәзәрә чарпыр.

Ашағыда Азәрбајчан дилинин орфографија гаддалары тла ујғунлуг тәшикл едән принципләри һаггында гыса, түрк азысынын дилимиздән фәрғли, јалпыз бу дилә мәхсус орфографија принципләри һаггында кенш мә'лумат ве-
вляир.

1. Бөјүк һәрфләрин ишләнмә јерләри

1. Чүмләләрни һак һәрфи, бүтүн хүсуси исимләр — ин-
сан ад вә фамилијалары, һејван адлары, чоғрафи адлар,
шарә вә мүәссисә, тарихи абидә, журнал вә гәзет адлары
вә с. бөјүк һәрфлә јазылыр:

Bu masadır; Aziz Nesin; Karabaş; Azerbaycan; Izmir; Akdeniz;
Firat; Aras; Türkiye Büyük Millet Meclisi; Türk Dil Kurumu,
Beyazit Kulesi; „Varlık“ dergisi; „Cumhuriyet“ gazetesi.

2. Азәрбајчан дилиндән фәрғли оларак, түрк дилиндә
талг, тла, дил, мөһнәб адларынын һамысы вә бу сөзләрдән
үзәлән үмуми исимләр бөјүк һәрфлә јазылыр:

Türk, Türkçe, Azerbaycanca, Rusça, İslam, Sünnilik, Hiris-
yan, Müslüman, Marksizm.
Romalılar, İstanbullu, Türkoloji, Bakülü.

3. Чәһәтләрни адлары вә онларын гошулдугу сөзләр бө-
јүк һәрфлә јазылыр:

Doğu, Batı, Güney, Kuzey, Güney Anadolu, Kuzey Amerika,
Batı Avrupa.

4. Бәдин әсәр, мәғалә, гәзет јазылары вә с. башлыглары-
нын бүтүн сөзләри (бағлајычылардан вә әдатлардан баш-
ға) бөјүк һәрфлә јазылыр:

Türk Dilinin Gelişmesi; Türk Yazı Dili Tarihinden; Çanlar
Kimin İçin Çalıyor? Leylâ ile Mecnun Eserinin Dili Üzerine.

5. Мәктуб башлығы (јә'ни мәктубун әввәлиндәки хитаб-
лар), зәрфин үстүндәки јазыларын бүтүн сөзләри бөјүк
һәрфлә јазылыр.

Sevgili Anneciğim; Saygıdeğer Hocam; Bakü, Patris Lu-
mumba Sokağı, 23. Bakü Devlet Üniversitesi, Doğu Bilimleri
Fakültesi.

6. Фәһри адлар, елми ад вә дәрәчәләр, пешә, вәзифә, сә-
нәт билдирән сөзләр хүсуси исимләрлә биркә ишләдилдик-
дә бөјүк һәрфлә јазылыр:

Profösör Abbas Zamanov, Doçent Doktor Ali Yavuz Akrınar,
Avukat Samim Bey, Mimar Sinan.

7. Aј тарихи və həftənin күnləri, хусуси исимлərlə ишлən
мүраçиəт сөzləri və бу сөzlərin гысалтмалары, елчə
дə хусуси исимлərin əlavələri бəјүк һарфлə јазылыр:

4 Nisan 1988 yılı, Pazartesi.
30 Haziran, Salı günü

Sayın Orhan Bey; Bayan Türkan Şoray;
Sn. Müşerref Akay Hanımefendi; By. Celal Kurtuluş,
Bay İvanov, Yaşar Bey; Hasan Dayı, Luşe Abla, Ahmet Amsa.

1. Латын əлифбасындан истифадə едən диллəрдəки хусуси
исимлəр (чографи адлар və с.) түрк дилиндə əсиллəринə
ујғун шəкилдə јазылыр:

Balzac (Балзак), Jean Jacques Rousseau (Жан Жак
Руссо), Max Müller (Макс-Мүллєр), Wilhelm (Вилһелм)

Јердə галаи диллəрдəи алынган хусуси исимлəр түрк ди-
линдə һəмин сөzlərin тəлəффүзүнə ујғун шəкилдə јазылыр:
Moskova, Cezayir (Əlcəзаир), Çin, Japonya.

Бир сыра чографи адлар ешидикəдији кими јох тарихи-
əһнəви принципə кәрə, түрк дилиндə вəгəндəшлиг һүғугу
газандығлары шəкилдə јазылыр:

München (Мүнһен) əвəзинə — Münih
London əвəзинə — Londra

2. Түрк дилиндə тəкрар сөzləri тəшкил едən компонент-
лəр арасында Азəрбајҗан дилиндəи форман оларағ дефис (-
ишарəи гојулмур:

gele gele, güle güle, er geç (тез-кеч),
yavaş yavaş, kab kacak, çabuk çabuk (тез-тез)

3. Нансы сөздəи əввəl кəлпсə кəлсн, o, bu, şü ишарə
əвəзликлəриндəи сонра веркүл (.) ишарəи гојулмур:

O evdir. Bu masadır. Şu beşinci sınıf odasıdır.

4. Тəк һечалы адлар кəмəкчи фе'ллəрлə битишик јазылыр:
affetmek — бағышламағ
hissetmek — һисс етмəк
mahvolmak — мəһв олмағ
yoketmek — мəһв етмəк.

5. Фе'лин бачарығ шəклини дүзəлдəи „bilmek“ сөзү го-
шулдуғу фе'ллə битишик јазылыр:

yarabilmek — едә билмәк, бачармаг;
okuwabilmek — охумағы бачармаг;
gulebilmek — күлмәји бачармаг;

2. Дурғу ишарәләри

Мүасир түрк јазысында ишләдилән дурғу ишарәләриниң мигдары вә функцијасы, тәхминән Азәрбајҗан дилиндәки кимидир:

1) Нөгтә; 2) веркүл; 3) нөгтәли веркүл; 4) ики нөгтә; 5) суал ишарәси; 6) нида ишарәси; 7) үч нөгтә; 8) чох нөгтә; 9) чизки (дефис); 10) дырнаг ишарәси; 11) мө'тәризә (бөјүк вә кичик); 12) параграф; 13) тире ишарәси.

Бу дурғу ишарәләриндән бә'зиләринин Азәрбајҗан дилиндә јеринә јетирдикләри функцијалардан фәрqli чәһәтләри ашағыдакылардыр:

а) нөгтә ишарәси:

— Рәгәмләрдән сонра гојулараг мигдар сајындан сыра сајы дүзәлдир, јә'ни —inci, — inci, — inci. — üncü шәкилчиси јериндә ишләдилер:

Çocuk I. sınıfta okuyor. — Ушар 1-чи синифдә охујур.

6. sayfada güzel bir resim var. — Алтынчы сәһифдә көзәл бир шәкил вар.

— Бә'зи һалларда ғысалтма сөзләри тәшкил едән һәрфләрин һәр бириндән сонра гојулур. Чох заман ғысалтмалар нөгтәсиз јазылыр:

TC — T. C. — Türkiye Cumhuriyeti;

PTT — P. T. T. — Posta Telgraf Telefon;

TBMM — T. B. M. M. — Türkiye Büyük Millet Meclisi.

б) веркүл ишарәси:

Кениш вә мүрәккәб чүмләләрдә чүмләнин мүбтәдасыны бариз шәкилдә нәзәрә чатдырмаг вә даһа асан мүәјјәнләшдирмәк мәгсәдилә мүбтәдадан сонра гојулур:

Dün gece arkadaşımın babası, bize misafir geldi

Okullar, her yıl Eylül ayının son pazartesi sabahı açılır.

в) нида ишарәси:

— Чүмлә ичәрисиндә һәр һансы бир сөздән сонра мө'тәризәјә алынараг (!) гојуларса, бу, һәмин сөзлә ифадә едилән фикрә мүбалиғә әлдуғу, һәмин фикрә гаршы кинајә дујулдуғу нәзәрә чатдырылыр:

Bu bilgin kişi (!) her gece bakırı altın (!) yaparmış

Бу алим адам һәр кечә мисл гызыла чевирәрминш.

Süleymanın sozlerine göre Mehmet ormanda üç aslan (1. avlamış.

д) дырнаг ишарәси:

Түрк јазысында дырнаг ишарәси сәтрин үстүндә, јә'нә һәрфин јухары инсәсиндә ачылыр вә јухарыда да бағлавыр.

Eski zaman: „İsramıyağın eli ör“ demiş. Asımız, bilakis. „Kıramıyağın zinciri hiç olmazsa kemir,“! der.

(Cenap Şehabettin .

Бә'зи һалларда дырнаг ишарәси диалогларда «тире» әвә зинә ишләдиләр, јә'нин һәр бир јетн чүмлә дырнаг арасына алыныр:

“Yarın gidiyor musun?”

“Hayır, gitmiyorum”

“Peki ne zaman gideceksin?”

“Pazartesi ya da salı günü”

* * *

1. Мәғни охујун, бәјүк һәрфләрдә јазылан сөзләри сечин. һәрфләрин нә үчүн бәјүк јазылдығыны изәһ етин.

Gerçek ismi Mehmet Raşit Öğütçü olan ünlü Türk yazarı Orhan Kemal Ceyhan'da doğdu. T. B. M. M. 'de Kastamonu milletvekili olarak bulunan babası Avukat Abdülkadir Kemali Bey'in Suriye'ye gitmesi üzerine, Antalya, Roma, Beyrutta iki yıl babasıyla birlikte yaşadı.

Bursa cezaevinde yatarken yazdığı ilk şiirler „Yediğin“ dergisinde yayımlandı.

„Ekmek Kavgası“, „Çamaşırcının kızı“ ve b. öyküleri, „Baba evi“, „Murtaza“ ve b. romanları, „Yalova Kaymakamı“, „72. Koğuş“ oyunları vardır.

„Kardeş Payı“ kitabı, Sait Faik Hikâye Armağanı Kazandı. „72. Koğuş“ oyunu ile 1967 yılında Ankara Sanatseverler Derneği tarafından yılın en iyi oyun yazarı seçildi.

2. Ашағыдакы парчаларда дуры ишарәләрини ишләмә мәғамларыны изәһ етин.

a) Eve gidiyorum. Kızım 3. sınıfta okuyor. Namık Kemal 19 yüzyılda yaşamıştır.

b) Odada masa, sandalye, dolap var. Gün doğdu, yağmur dindi.

- в) "At ölür, meydan kalır; Yiğit ölür, san kalır".
 г) Şimdi çocuğu nereye götürüyorsun? Doktora mı? Ciddi bir şey mi?
 д) Nâzım Hikmet'in romanları şunlardır: „Yeşil Elmalar“, „Kan Konuşmaz“, „Yaşamak Güzel Şeydir Kardeşim“.
 е) Bayramınız kutlu ve mutlu olsun!

3. Aşağıdaki sözlərin və söz birləşmələrinin Azərbaycan dilində qarşılıqlarını tanıyın və yazılış fərqlərini izah edin.

- а) Yoketmek, hissetmek, mahvolmak, kaybetmek, emretmek
 б) gelebilmek, okuyabilmek, yazabilmek, gülebilmek.
 в) gele gele, güle güle, çoluk çocuk, kab kakak,
 г) Münih, Londra, Fas, Kıbrıs, Portekiz, Ürdün.

1. Мәтні көчүрүң, لازымлы жердә кичик һәрфләрн бөјүк һәрфләрлә өзөз едн:

Biz Moskova'da iken aziz nesin Leningrad'a gitmişti; ekber babayef'le üç kişi uçağa binip bakû'nun yolunu tutuyoruz. sovyetler birliğinde pekçek dostumuz var. İşte bakû havaalanı buraya asya, afrika yazarları birliği başkanı mehdi huseyin İstanbul'a gelmişti. Bizim birlikte beni aramış. Onun „apşeron“ isimli ünlü bir romanı var.

nazım hikmet bakûyu İstanbul'a benzetirmiş, ben daha çok izmir'e benzettim. „Oraya varıp da bahr-i hazer şiirin anımsamamak olur mu?“

(Melih Cevdet Anday „Sosyalist Ülkelere“)

2. Мәтні көчүрүң, дурғу ишарәләрини јерләринә гојун.

Kardeşler bayrağıma toplanmışsınız iftihar ederim Lâkin hilmem benden memnun olacak mısınız. Ben kavgaya gidiyorum Fakat ölmek niyetiyle gidiyorum Aylığım yok isteyenler yanıma gelmesin Yağma düşünmem düşünenler etrafından çekilsin rahat aramam arayanlar arkama düşmesin.

Mümkün olsa vatan kardeşlerime şu zayıf vücudumu siper edeceğim mümkün olsa vatanımı gönlümün içinde saklayacağım Göğsüm parça parça olmadıkça bir taşına kimsenin elini dokundurmayacağım işitiyor musunuz.

(Namık Kemal)

3. Түрк дилиндә чоһ кениш јайылмыш ашағыдакы тисалтмалары во мәкаләдини өзбәрләјин.

AA—Anadolu Ajansı — Анadolу акептажи
 ABD — Amerika Birleşik Devletleri
 Ba — Bayan
 Bşk — Başkan (lık) — Сәдр
 Dz. Kuvv — Özimiz Kuvvetleri — Һәрби Дәниз Гүввәләри
 Ecz. — Eczacı, eczane
 Ens. — Enstitü
 Gmr. — Gümrük
 Hv. Kuvv. — Hava Kuvvetleri — Һәрби һава гүввәләри
 MÖ — Milattan önce — Ерамыздан әввәл
 MS — Milattan sonra — Ерамыздан сонра
 Yy. — Yüzyıl — — әср
 PTT — Posta Telgraf Telefon
 ANAP — Anavatan Partisi
 S. — Sayfa
 Cad. — Cadde — проспект
 Apt. — Apartman — мәһзил
 Sok. — Sokak — күчә
 THY — Türk Hava Yolları
 TBMM — Türkiye Büyük Millet Meclisi

ТҮРК ДИЛЕНДӘ ДАНЫШЫГ ЕТИКЕТИ

Данышыг етикети дедикдә бу вә ја дикәр дилдә үненйјәт-
 дә олаңларын гарнылаыгаы мүнәсибәти илә мүйјәйләшән
 данышыг дәврәлини гәјдәләры нәзәрдә тутулур. Мәлүмдур
 ки, бу чүр гәјдәләр диләни дашыјычысы олан халғын бүтүн-
 лүкдә, јахуя да јанындаа, ичтимаи мәнесубийјәтиндә, үн-
 еийјәт шәраитиндә асылы олараг дәјишән, ирили-хырдалы
 сосиал грунларын гәбул етдији данышыг нормаевдыр. Һә-
 мин гәјдәләр әдәби вә данышыг диләндә үст-үстә дүшә бил-
 дји кими бир бириндәи фәргли дә ола биләр.

Данышыг етикети иитг фәалијјәтинин мүхтәлиф сәһә-
 ләрнин — сәләмәтәтә, мүрачәт, таңышыгы, дәрәт, разы-
 лыг вә рәдд, үзрхаллыг, тәшәккүр, худаһафизләшмә вә с.
 әһәтә едир. Һәр бир сәһәлини өзүнәмәхәсә сөз вә ифадәлә-
 ри вар, буңларын әјрәвилмәси түрк әдәби диләи нормаляры
 чәртивәсиндә дүзкүн данышмаг үчүн сон дәрәжә вачибдир.

1. Мүрачәт, чағырыш, биринин дигүәтини чәлб етмә.
 Мүәсир түрк диләндә рәсми мүрачәт формасы кими аша-
 гыдакы сөзләр гәбуя едилмишдир.

- а) Кишиләр үчүн: *Bey, Bay*
 б) Гадыллар үчүн *Hanım, Bayan*

Бу сөzlөр, әсасән, тәкбашына мүрачиәт мәгсәдилә ишләдилмир, јалныз мүрачиәт олуан шәхсин ады, јахуд да фамилијасы илә гоша сөјләнилик вә бүтүн һалларда ајры вә бөјүк һәрфлә јазылыр. Бир гәјда олараг, *Bey* вә *Hanım* сөzlәри адлардан сонра, *Bay* вә *Bayan* сөzlәри исе ад вә фамилијалардан әввәл ишләдилер:

Ahmet Bey, ne zaman gidiyorsun?
 Bay Orhan Sorguç, şimdi ne yapalım?
 Ayşe Hanım, lütfen bir bardak çay için.
 Bayan Sevgi Soysal, siz burada mı oturuyorsunuz?

Данышыг дилиндә үмуми мүрачиәт формасы кими „beyefendi“, „hanimefendi“ сөzlәри һәм тәкбашына, һәм дә адларла гоша ишләдилер:

Beyefendi, sizin çocuk kaçınca sınıfta okuyor?
 Hanimefendi, kocanız sizi soruyor.
 Ahmet Beyefendi, sizin ev hangi sokakta bulunuyor?
 Ayşe Hanimefendi, nasılsınız?

Гөһүмәлүг билдирән бир сыра терминләр инсанларын јаш дәрәҗәсиндән, соснал мәнесубијјәтвиндән вә с. асылы олараг тавырын-мүрачиәт мәгсәдилә ишләдилер:

Abi (ağabey—бөјүк гардаш) İstanbul'a yeni mi geldiniz?
 Hacer abla, (бөјүк бачы) annem geldi.
 Teyze, (хала) bir şey mi almak istediniz?
 Birader, (гардаш) yeter artık.
 Kardeşim, bir dakikanızı rica edebilir miyiz?

Бир сыра сөzlәр биринчи шәхсин тәкинин мәнесубијјәт шәклицисини гөбул едәрәк вокативләшир вә мүрачиәт мәгсәдилә ишләдилер:

Yavrum, kuzum, ismin nedir?
 Haydi aslanım, koş bir paket sigara al.
 Ne diyorsun, şekerim?
 Beyim, beş saatür sizi bekliyorlar.

Бу гәбилдән олан „efendi“ сөзү түрк дилиндә чох кешиш, мүхтәлиф ситуасијаларда вә чаларларда ишләдилер. Бурада бир мәсәләјә хүсуен диггәт етмәк лазымдыр. „efendi“ сөзү илә һәмни сөзүн вокативләшмиш формасы олан „efendim“ кәлмәсинин бир-бирилә гарышдырмаг олмаз.

„Efendi“ сөзү жуан мәншөлдүр. „authents“ (aythenta) бөкмдәр, мүтлөг һаким, чөнаб сөзүндөндүр. Османлы империясында мүрачиөт формасы кими ишлөтөн бу сөз эвөлөлөр султан да дахил олмагла о’ян, адаы-санлы чөнаб мө’насында даба кениш аудиторијага анд едилирди. XIX асрда султан өстөндөн олзи шәһизадөлөрө, дин хадимлөрүнө, харици вәтөнданларга вә мүсөлман олмажанларга, һәмчинни, савадлы мүдди шөхслөрө позакөтлө мүрачиөт формасы кими ишлөдилирди. Дөвлөт мө’мурларынын рүтбөсүнни төркиб һиссөси кими „Paşa“ илө „Bey“ титулларынын ортасында йөр тутурду.

Өлбөттө, биз бурада „efendi“ сөзүнүн бүтүн мө’наларыны шөрлө етмөк истөмирик. Јазныз һәмни сөзүн мүасир дөврө гөдөрки төкамүзүндөн чыхыш едөрөк демөк истөйрик ки, һазырда „efendi“ сөзү нө төкбашына, нө дө һәр һансы бир ад вә ја фамилијанын төркиб һиссөси кими мүрачиөт — чөғырын мө’насында ишлөдилимер. Йөч бир данышыг ситуасиясында мүрачиөт формасы кими мүасир түрк данышыг етикетн чөркибөснндө мөгбул сајылмыр. Әдәби дилдө бу сөзүн ишлөтмөмө сөббөн ајдыдыр. Түркијә Республикасында рүтбөлөрнн вә бүтүн көһнө мүрачиөт формаларынын лөһнн вә йөһн ад—фамилијалар һагғында ганушун чыхмасы илө (1934) „efendi“ сөзүнүн дө рәсми мүрачиөт формасы кими ишлөдилмәсннө сон гојулду вә јухарыда көстөрилән „Bey“ „baуап“, „һанни“, „baу“ сөзлөрнннн ишлөдилмәси рәсмиләшдирилади. Данышыг дилинө көһнчө „efendi“ сөзүнүн хитаб олараг кетдикчө арадан чыхмасы илө јананы, мө’на дараалмасы, бир нөв ашағы төбөгөдөн оланларга мүрачиөт формасы кими ишлөтмөҗө банланмасы өзүнү көстөрнр. Вахитлө һөрмөт, позакөт әләмәти кими ишлөдилән бу сөзлө бу күн иһники вәзифә, рүтбө сәһнөн олан дөвлөт мө’мурларына, һөттә сыравн мүдди шөхслөрө дө мүрачиөт етмөк данышыг етикетн нормаларындан көһнр һесаб едилнр. Буна көрөдир ки, мүрачиөт заманы һөһнн сөзү төкбашына ишлөтмөмөк үчүн „bey“ вә „һанни“ сөзлөрн илө битишик сөјлөјирләр. „beyefendi“, „һаннеfendi“. һазбуки бу сөзүн төрбијәли, позакөтлө, чидди, мөдөнн мө’налары илө тәјин олараг бу күн дө кениш шөкилдө ишлөдилнр. (О çок efendi adamdır. Orhan efendi çoruklug)

„Efendi“дөн дүзөлән „efendim“ сөзү исә истөр әдәби, истөрсә дө дағыныг дилиндө кениш шөкилдө, рәһкарәнк мө’на вә үслуби чалар јаратмаг мөгсәдилө ишлөдилнр. Бу сөзүн мүрачиөт заманы вә ја сөһбәтнн кеднннндө ишлөдилмәси мө’з данышыг позакөт вә һөрмөт чалары газандырмага хидмөт едир:

Hakkınız var, efendim, Mehmet Bey, efendim, yarin artik

gidiyoruz değil mi? Efendim, burada anlaşılmayan bir nokta olsa gerek.

Бу чүмлөлөрин һеч бириндә «эфәндим» сөзү өзүнүн мүстәгил мә'насында (јә'ни мәним эфәндим, ағам вә с.) чыхыш етмир, садәчә үслуби характер дашыјыр.

Јери кәлмишкән гејд едәк ки, „efendim“ сөзүнү мүстәгим мә'нада (евини кишиси, бөјүјү) Анадолунун бә'зи вилајәтләриндә гадын өз әри һаггында ишләдир.

Һәмшә сөзүн ишләдилмәсиндә вургунун јеринин дүзкүв мүрјәһәти ишдилмәси вә интонасија вачибдир. Јухарыдакы һалларда тон алчагдыр. Сөзүн икинчи һечасы вургулу сөјләндикдә вә сәс тону јүкәлидији заман сөзүн ифадә етдији мә'на дәјишир:

— Turgut!

— Efendim!

(Бурада „efendim“ сөзү — «бәли, бурадајам, бујурун, ешидирәм» демәкдир, һәр һансы бир чағырыша, мүрачһәтә верилән чавабдыр).

Башга бир ситуасијада һәмшә сөз бу мә'наһын тамамилә әкәһә олан бир фикри ифадәјә хидмәт едир:

— Türktenen mi çeviriyorsunuz?

— Türktenen de Rusçadan da.

— Çok mu okuyorsunuz?

— Efendim?

— Çok mu okuyorsunuz, diyorum.

Бу мәтәдәки „efendim“ сөзү «багышлајын, баша дүшмөдим», «зәһмәт олмаса, суалы тәкрар един», «үзр истәјирәм, ешитмөдим», «нә еддингиз?» мә'наларында ишләнмишдир.

„Efendim“ сөзү чүмлөдә ара сөзү кими дә кениш ишләдилир вә бу заман «демәк», «демәк ки», «демәли» мә'налары кәсб едир, ләкин бу һалда белә һәмшә сөз мүсаһибин диггәтинин чәлб етмәк мөгсәдини күдүр. һаггында бәһс едилән мәсәлә барәсиндә мүсаһибинин фикрини билмәк үчүн бә'зән чүмләннин сонунда суал интонасијасы илә „efendim“ сөзү ишләдилир ки, бурада да мөгсәд гаршыдакы адама мүрачһәт етмәкдир.

Ben böyle düşünüyorum, efendim? (Јә'ни сиз нә фикирләсиниз?)

Үмумијәтлә, данышыг етикети илә әлағәдар ишләдилән ифадәләр арасында „efendim“ сөзүнүн тезлик фаизи даһа чоһдур.

2. Саламлашма. Түрк дилиндө саламлашмаг үчүн мүхтәлиф сөздөрдөн истифадә едилир:

Merhaba, selâm, selâmaleyküm, günaydın, iyi günler, iyi akşamlar, iyi geceler, hoş geldiniz və с.

Бу сөздөрдөн merhaba, selâm, selâmaleyküm күнүн бүтүн саатларында ишләдилир.

„günaydın“ ифадәси јалпыз сәһәр вахты, Азәрбајчан дилиндәки «Сабаһыңыз хејир» ифадәсинин гаршылығы олараг ишләдилир.

Күнорта вахты — iyi günler, ахшам — iyi akşamlar, кечә — iyi geceler ифадәләрини ишләтмәк лазымдыр.

Бәзән түрк дилиндә «сабаһыңыз хејир» мәнасында „iyi sabahlar“, „hayırlı sabahlar“ вә с. ифадәләри дә ишләдилир.

3. Худаһафизләшмә. Бу мәгсәдлә түрк дилиндә ашагыдакы сөз вә ифадәләр ишләдилир:

Hoşca kal (Hoşca kalın) — саламат гал; сағлығыла галын. Allahısmarladık — худаһафиз; сағ олуң.

Јахын, сәмини мүнәсибәтләри олаңлар, таһыңлар, һәм-јашыңлар арасында „eyvallah“ (һәләлик) ифадәси дә кешин јайытмышдыр.

Јухарыдакы ифадәләри худаһафизләһән (јәни кедән) адам ишләдир, галаң адам исә „güle güle“ (күлә-күлә) чавабыны верир.

Бундан башга күнүн мүхтәлиф саатларында „iyi günler“, „iyi akşamlar“, „iyi geceler“ ифадәләри дә, «худаһафиз», «сағлығыла галын», «кечәниз хејрә» мәнасында ишләдилир. Чаваб мәгсәдилә дә һәмин сөздөрдән истифадә едилир.

4. Тәшәккүр етмә. Бу мәгсәдлә „sağ ol“ (sağ olun), „teşekkür ederim“, „mersi“, „hamdolsun“, „şükranlarımı sunarım“, „memnun oldum“, „memnun kaldım“ вә с. ифадәләри ишләдилир.

Өз тәшәккүрүнү, миннәтдарлығыны билдирән адама чаваб вериләркән „Bir şey değil“, „Rica ederim“, „Etağfurullah“ ифадәләриндән истифадә едилир ки, бу да Азәрбајчан дилиндәки «Сиз дә сағ олуң», «дәјмәз», «борчумуздуз», «нә даһышырсыңыз», «тәшәккүрә һеч бир еһтијаж јохдуз» вә с. мәналарә ујғун кәлир.

5. Үзрхаһлыг. Үзрхаһлыг мәгсәдилә ишләдилән сөз вә ифадәләри ики јерә ајырмаг мүмкүндүр:

а) Таһың отмајан адама мүраһиәт едәркәң, мүсаһибин дигәлини кәлб етмәк үчүн ишләдилән сөздөр. Аләтән бу сөздөрдән софра суал, хаһини вә с. кәлир.

Lütfen, affedersiniz, bağışlayın, kusura bakmayın, rahatsız ediyorum.

Бу ифадэлэр Азербайжан дилине «зəһмәт олмаса», «бағышлајын», «үзр истәјирәм...», «бағышлајын, нараһат еләдим» вә с. шәклиндә тәрчүмә едилир.

б) Бу група дахил олан сөз вә ифадэләр:

„Özür dilerim“, „pardon“, „affediniz“, „affınızı (bağışlamanızı) rica ederim“.

Һәмнин ифадэләрдән мүстәғим мә'нада үзрхаһлыг едилдији заман, бу вә ја дикәр мәсәләјә көрә үзр истәнилән вахт истифадә едилир.

* * *

1. Ашағыдакы парчалары мүдәрриәт мәғсәдилә ишләдилән сөздәри сечин.

а) Yavrucuğum! Donacaksın gel bağrıma elin sok.
Yüreğimde yanan ateş belki seni ısıtır.

(Mehmet Emin Yurdakı)

б) — Kuzum, nerelisin?

— Aksaray'lıyım. Teyze hanımefendi.

в) Bir defa misafirlerden biri demiş:

— Doktor Bey, bize bir öğüt versenize!

Doktor hemen cevap vermiş:

— Efendim, hasta ziyaret etmeğe gittiğiniz zaman çok oturmayın.

г) — Ahmet!

— Efendim, Beyim...

Zeynep onbaşıyı bana çağır.

— Başüstüne beyim.

(Reşat Enis)

д) — Affedersiniz, Sevim Hanım, Celâl Bey evdeler mi?

— Hayır, Mehmet Bey, daha gelmedi Celal Bey.

2. Мәтилләри олујун, саламлашма, худаһафизләшмә илә алағалар ишләдилән сөз вә ифадэләри сечиб дәфтеринизә јазын.

а) — Merhaba, amca.

— Günaydın, evlâdım. Nasılsın?

— Teşekkür ederim. Siz nasılsınız?

— Hamdolsun, iyiyim. Nereye böyle, yavrum?

— Ayşe Hanımlara uğrayacağım.

— Benden de selâm et.

-- Söylerim, amca. Hoşça kalın efendim

— Güle güle.

б) — İyi günler Mehmet.

— İyi günler Orhan.

— Nereye gidiyorsun?

— Kütüphaneye. İstersin beraber gidelim.

— Maalesef, vaktim yok. Lütfen, bana da bir kitap al.

— Hay hay, canım.

— Teşekkür ederim.

— Rica ederim.

— Haydi eyvallah!

— Güle güle.

3. Мәтінләрди охуйун, төшөккүр вә үзрәхәлиһәлә эләгә
лар ифадәләрни сечиб дәфтәрһинизә языйн.

а) Ev sahibi Münir Bey odadakilerle kızını tanıştırıyor.

— Doktor Necati Bey.

— Memnun oldum efendim.

— Avukat Raşit Kemal Bey.

— Geldiğiniz için teşekkür ederim.

— Rica ederim.

— Bankacı arkadaşım Kenan Bey.

— Hediyenizi aldım efendim, teşekkür ederim!

о армаған çok değersiz, yavrum.

— Mersi, iltifat ediyorsunuz.

б) — Lütfen, bakar mısınız?

— Buyurun, efendim.

— Kusura bakmayın, rahatsız ettim, Ahmet Beyin evi burası
mi?

— Evet, efendim. Lütfen içeriye buyurun. Hoş geldiniz.

— Hoş bulduk. Affedersiniz, ben Kuyumcu Ahmet Beyi sor-
muştum, her halde yanlış gelmedik.

— Hayır hayır, efendim. Kuyumcu Ahmet Beyin evi işte
burası. Affedersiniz, isminizi sorabilir miyim?

— Hasan Halici. Ahmet Bey bu ismi duymuş olmalı.

*

1. Ашағыдакы мәтінләрдә „efendim“ сөзүни һансы
мәналарда ишләдилдиһини изаб эдин.

а) — Orhan, biz şimdi neredeyiz?

— Dersanedeyiz efendim

— Dersanede kaç kişi var?

— Efendim?

— Dersanede kaç kişi olduğunu sordum.

— Yedi kişi efendim.

б) Anne çocuğunu sesliyor.

— Ahmet!

— Efendim, anne.

— Yavrum kaç saattir seni arıyorum.

в) Adamın biri anlatıyor;

— Şimdi, efendim, günün birinde bir taksî bir çöpçüye çarpar; zavallı kalkıp da, efendim, koşmasın mı? Hani, efendim, taksî şöförü de onun peşince koşar, adamı yakalar, bak arkadaş ezilen çığnänen bir yerin varsa hastaneye götüreyim seni demiş.

— Efendim, çöpçü ne demiş bilir misiniz?

Yoo arkadaş, senin arabanın bir tarafı ezildi diye, odüm koptu demiş.

Ha işte böyle şeyler oluyor, efendim.

2. Ашағылақы тоһум туғ билдиреү те, миндеүе : ма'наларыны лүғәтдән тапып өҙрәһиң:

baba, anne, kardeş, kızkardeş, ağabey, abla, amca, dayı, hala, teyze, dede, nine, büyükbaba, büyükanne, yeğen, torun.

ШӘХС ӘВӘЗЛИКЛӘРИ

Түрк дилиндә шәхс әвәзликләри ашағыдакылардыр:

	т ә к	ч ә м
1-чи шәхс:	ben — мән	biz — биз
2-чи шәхс:	sen — сән	siz — сиз
3-чү шәхс:	o — о	onlar — онлар

ИШАРӘ ӘВӘЗЛИКЛӘРИ

Түрк дилиндә ән чох ишләдилән үч ишарә әвәзлији вар:
bi, o, şu.

„*Bi*“ вә „*o*“ әвәзликләринин ролу Азәрбајчан дилиндәки кимидир. „*Bi*“ әвәзлији данышана көрә јахындан олан, бир гәләр әввәл јад едилән, јахуд таныш олан чанлы вә ја чансыз варлыгларә ишарә үчүн ишләдиләр.

„*O*“ әвәзлији исә нисбәтән вә ја чох узагда олан, хејли әввәлләрдә јад едилән әшјаларә вә чанлыларә ишарә едир.

„*Şu*“ әвәзлији түрк дилинин спесифик ишарә әвәзлијидир. һәр шејдән әввәл, јадда сахламаг лазымдыр ки, „*şu*“ әвәзлијинин ишарә етдији әшја „*bi*“ вә „*o*“ әвәзликләри илә ишарә едилән әшјаларә нисбәтән орта мөвгедә дурур. Јәни „*bi*„ — јахын, „*şu*“ — нисбәтән узаг, „*o*“ — даһа узаг предмет ишарә едир.

Лакин, бунунла јанашы, сырф ишарә мәнасында „*şu*“ вә „*bi*“ әвәзликләри чүмләдә бир-биринин эквиваленти ола билир вә синоним әвәзликләр кими чыхыш едирләр. Бу һалда данышана көрә ишарә едилән әшјанын јерләшидији мәсафә фәрги формал характер дашыјыр. Белә ки, ејни узаг-

лыгдакы әшјаја „bu“ илэ дэ, „şu“ илэ дэ ишарэ етмэк мүмкүндүр.

Bu kalemdir. Şu tükenmezdir. Bu kitap iyidir. Şu kız güzeldir.

Әлбатта, бу эквиваленттик вэ синонимлијини инсбилијини үнүтмамаг аазымдыр, чүнки „şu“ вэ „bu“ әвэзликлэри бүтүн һалларда вэ гејдсиз-ишэртсиз бир-бирини әвэз едэ билмэз. Хүсусилэ мәтидэн вэ данышыг ситуасијасындав асылы олараг бу әвэзликлэрдэн һэр биринин ишләнмэ јери мүхтәлифдир. Бу фэрглэрини әсасында исэ һәмин ишарэ әвэзликлэринин мүөјјөнлик вэ гејри-мүөјјөнлик категоријалары илэ әлагәси дуруп.

Догрудур, һэр ики әвэзлик әвэзлэр мәңача конкрет вараыгларла әлагәдар олмундур. Лакин төфәккүрүн инкишафы илэ бағаы олараг дәјишмиш, мүөјјөнлик вэ гејри-мүөјјөнлик бахымындав фэргләнмәјо банламышдыр. Мәһз бу дифференсиасија нәтичәсиндә „bu“ әвэзлији мүөјјөнлик, конкретлик, „şu“ исэ гејри-мүөјјөнлик, мүчөррәдлик кәсб етмишдир. „şu“ әвэзлијини „bu“ әвэзлијиндән фэрглөндирән әсас мөһәтлөрдән бири будур ки, „şu“ илэ ишарэ едилән әшја вэ ја мәсәлә данышана мә’лум дејилдир, гејри-мүөјјөндир, даңышылан аиа гөдәр ја ады чәкилмәјиб, ја да һаггында бәһс едилмәјиб. Мәсәлән, Bu kitabı bana ver çүмләси илэ, Şu kitabı bana ver арасындакы фэрг бундан ибарәтдир ки, биринчи чүмләдәки „kitab“ сөзү ону истәјән адама мә’лумдур. Тансы китаб олдуғуну билир вэ конкрет китабы нәзәрдә туур. Икинчи чүмләдәки „Şu“ ишарэ әвэзлији исэ данышанын тетәдији китабла һәлә таныш олмадығыны вэ ја бу китаб һаггында гејри-мүөјјөн тәсәввүрә малик олдуғуну вэ онула таныш олмаг арзусуну нәзәрә чатдырыр. Тәк-тәк чүмләләрә изаһы инсбәтән чәтин олан бу мәсәлә мәти дахилиндә таһа бариз шәкилдә өзүнү кәстөрир. Мәсәлән, ашағыдакы чүмләләрә диггәт едөк:

Her organın kendine göre puanı varmış. Elin şu kadar, uyağın şu kadar, başın şu kadar.

Nasıl karar verecekti şu iki sözcüğe: „Sen gidemezsin...“

Nedendir de kömür gözlüm nedendir,

Şu benim geceler uyumadığım?

Bir kere de nemene yerdir diye şu gine Citta'yı görelim dedik.

Бу чүмләлэрини һеч бириндә „şu“ әвэзлијини „bu“ илэ әвэз етмэк мүмкүн дејил, чүнки бу чүмләләрдә „şu“ илэ ишарэ едилән сөз вэ ја мәсәлә конкрет дејил, гејри-мүөјјөндир, мәтидә һагларында бәһс едилмәмишдир.

„şu“ әвэзлијинини гејри-мүөјјөнлик хүсусијјәти онун та-

белги мүрөккөб чүмлөлөрүн эмэлэ кәтирилмәсиндә даһа ак-
тин, тәһа сых иштиракыны шәртләндирир.

Мә'лумдур ки, ишарә әвәзликләри мүрөккөб чүмләһни
компонентләринни әлагәтәһмәсиндә көмәк едәрәк баш чүм-
ләһни даһиһәндә ишләһир, әввәл кәләһ баш чүмләдә бура-
хыһан чүмлә үзвүнүн јериндә ишләһиб «гәһиб» вәзифәси кө-
рүр, баш чүмләдә оһмајан үзвүн мәзмуну будаг чүмләдә
иһадә олувур. Баш чүмләдәки бу «гејри-мүәјјәһлик», «мәч-
һуһлуғ» вә буһларын будаг чүмләдә «мүәјјәһләшдирилмә-
си», «изаһы» мәһз «гәһиб» кимн јалһыз „*ʃu*“ әвәзләјиннн
ишләдһләмәсинн мәчбури едир. Демәк олар ки, „*ʃu*“ әвәзләји
баш чүмләдә мүбтәданын, хәбәрнн, тамамлығын вә тә'јиннн
«гәһибнн» кимн чыхын едә бнәдји һалда, „*bu*“ әвәзләји
белә функсијадан мәһрумдур. Мәһәләһ:

Мүбтәданын «гәһибнн» кимн:

ʃu icaretdir ki, plānlar yüzde yüz yerine getirilmiş durum-
dadır.

Хәбәрнн «гәһибнн» кимн:

Gerçek *ʃu* ki, bir avuç ağa 4 milyondak azınlık oyu ile
ortaya çıkıyor.

Тамамлығын «гәһибнн» кимн:

Bir kere *ʃunu* belirtiyim ki, faşizm, İtalya'da hiç de ölmüş
değildir.

Тә'јиннн «гәһибнн» кимн:

Evlennesi *ʃu* açıdan tuhaf ki, kız adamın annesi olacak ka-
dar yaşıdır.

„*ʃu*“ әвәзләјиннн лексик мә'наларындан бири дә «ашағы-
ләкы» демәкдир ки, бу мә'на да һәмнн әвәзләјиннн гејри-мүәј-
јәһлијнн илә әлагәдардыр:

Centilmentliğin niteliği başlıca şunlar: Büyük bir ölçülük,
olgun bir hayırhahlık, aşırı bir hoşgörülük, istikrarlı bir mizaç.

Бә'зән „*ʃu*“ вә „*bu*“ ишарә әвәзликләри јанашы ишлә-
диләркән «о-бу», «кәһар адамлар», «кимсә», «бириси», «һа-
мә'лум бир шәхс» мә'наларыны верән лексик вәһид кимн чы-
хын едир.

ʃu bu karışırsa işin yürümeyeceği ortada.

„*ʃu*“ вә „*bu*“ әвәзликләри «вә ја» бағлајычысы илә бир-
биринә бағланарағ «бу вә ја дикәр», «бу вә ја башга» мә'-
насында ишләһир:

Zaten Türkiyə'de asil iktidarda olan şu veya bu parti değil, parlamentodur.

„şu, bu“ лексик ваһиди һал шәкилчиләри гәбул едәрәк исим кими чыхыш етдији һалларда белә гејри-мүәјјәнлик хусусијјәтини горујуб сахлајыр. Мәсәлән, „Şundan bundan kopuşmak“ ифадәсиндә бәзи мәсәләләрдән, ордан-бурдан сөһбәт етмәк мә'насы вар.

„Şunun şurası“ ифадәсиндә дә бир тәхминилик, гејри-мүәјјәнлик мөвчуддур:

Şunun şurası iki adımlık yer, yürüyerek gidebilirsiniz.

«Јахын кәләчәкдә», «гаршыдакы күнләрдә» мә'насындағы „Şu günlerde“ бирләшмәсиндә исә гејри-мүәјјәнлик, гејри-дәгиглик даһа габарыг ифадә олунур:

Şu günlerde abimin geleceği tahmin ediliyor.

Бә'зән бир чүмләдә һәм „bu“, һәм дә „şu“ әвәзлији ишләдилир. Белә һалларда һәмин әвәзликләрин ишләnmәси үслуби характер дашыјыр, ејни бир әвәзлијин тәкрат олунмасынын гаршысыны алмаг мәгсәдинә хидмәт едир:

Şu parti mi kazanacak, bu parti mi kazanacak?
Şu misra iyi, bu misra kötü demezdi.

СУАЛ ӘВӘЗЛИКЛӘРИ

Түрк дилиндә суал әвәзликләри бунлардыр: kim? ne? nere? hangi? nasıl? kaç? niçin? neden? ne zaman?

СУАЛ ӘДАТЛАРЫ

Түрк дилиндә ән чох ишләдилән суал әдатлары бунлардыр: -mi, -mî, -mu, -mü; -ya;

«Уа» әдаты Азәрбајчан дилинин «бәс» сөзүнә ујғун кәлир. Бунунла јанашы, түрк дилиндә «уа» һәм дә гүввәтләндирмә әдаты, еләчә дә бағлајычы кими чыхыш едир:

Ben gidiyorum. Ya sen? — Мән кедирәм. Бәс сән?
Dedim ya! — Мән ки дедим. Мән ар-
тыг дедим.
Ya o, ya sen — Ја о, ја сән.

-mi, -mî, -mu, -mü суал әдаты чүмләдә һәминә аид олдуғу сөздән сонра кәлир.

Sen Moskova'ya mı yarın gidiyorsun?
 Sen Moskova'ya yarın mı gidiyorsun?
 Sen mi Moskova'ya yarın gidiyorsun?
 Sen Moskova'ya yarın gidiyor musun?

ИСМИ ХЭБЭР

Исми хэбэр дедикдэ, хэбэри исим, сифэт, сая, эвэзлик, елөчө дэ мэсдэр, фе'ли сифэтлэ ифадэ олунап чүмлэ нэзэрдэ тутулур. Азэрбајчан дилиндэ олдуғу кими түрк дилиндэ дэ адлар хүсуси шәкилчилэр — хэбэрлик шәкилчилэри васитә-силә грамматик чөһөтдән формалашмыш хэбэр кими чыхыш едә билир.

Түрк дилинин хэбэрлик шәкилчилэри ашагыдакылардыр:

	төк	чөм
1-чи шәхс:	-im, -im, -um, -üm;	-iz, -iz, -uz, -üz;
2-чи шәхс:	-sin, sin, -sun, -sün;	-sınız, -siniz, -sunuz, -sünüz;
3-чү шәхс:	-dır, dir, -dur, -dür;	-dırlar, -dirler, -durlar, -dürler.

Хэбэрлик шәкилчилэри вургу гөбул етмирлэр. Сөзүн сону сәитлэ битәрсә, 1-чи шәхсин төки вә чөминдә сөзлэ хэбэрлик шәкилчилэри арасына битишдиричи «у» самити артырылыр.

Сөзүн сону кар сәитлэ битәрсә, 3-чү шәхсин төки вә чөминдә хэбэрлик шәкилчисивини „d“ самити карлашараг „t“ самитинә чеврилир: -tir, -tir, -tur, -tür, -türler, -tirler, -turlar, -türler.

Көрүндүжү кими түрк дилинин хэбэрлик шәкилчилэри диллимиздәквидән хејли фәрглидир. Азэрбајчан дилиндә хэбэрлик шәкилчилэри јалвыз дамаг аһәнкине ујғун олараг инкар, чүр, түрк дилиндә исә һәм дамаг, һәм дә додаг аһәнкине табе олараг дөрд чүр јазылыр. Дикәр тәрәфдән, диллимиздә хэбэрлик шәкилчилэринин сәитлэри ачыг (кен), түрк дилиндә исә гапалы (дар) һәрфләрдир.

Түрк дилиндә исми хэбэр дөрд формада ишләдилир (тәсдиг, инкар, суал, инкар-суал) вә шәхсләрә көрә тәсриб олунур.

а) Исми хэбэрин тәсдиг формасы.

Түрк дилиндә адлара хэбэрлик шәкилчилэри битишдирилмәклә исми хэбэрин тәсдиг формасы дүзәлдилир. Шәхс эвэзликлэринин ишләдилмәси зәрури дејилдир.

komutan — командир

(ben) komutanım — командирәм

(biz) komutanız — командирик
(sen) komutansın — командирсән
(siz) komutansınız — командирсиниз
(o) komutandır — командирдир
(Onlar) komutandırlar — командирдирләр

er — әскәр

erim — әскәрәм	eriz — әскәрик
ersin — әскәрсән	ersiniz — әскәрсиниз
erdir — әскәрдир	erdirler — әскәрдирләр

sporcu — идманчы

sporcuym — идманчыјам	sporcuuyuz — идманчыјыг
sporcusun — идманчысан	sporcusunuz — идманчысы-
sporcudur — идманчыдыр	ныз
	sporculurlar — идманчы-
	дырлар

müdür — мүдир

müdürüm — мүдирәм	müdürüz — мүдирик
müdürsün — мүдирсән	müdürsünüz — мүдирсиниз
müdürdür — мүдирдир	müdürdürler — мүдирдирләр

Türk — түрк

Türküm — түркәм	Türküz — түркүк
Türksün — түрксән	Türksünüz — түрксүнүз
Türktür — түркдүр	Türktürler — түркдүрләр

avukat — вәкил

avukatım — вәкиләм	avukatız — вәкилик
avukatsın — вәкилсән	avukatsınız — вәкилсиниз
avukattır — вәкилдир	avukattırlar — вәкилдирләр

Хәбәрлик шәкилчиләри ејни гәјдада башга нитг һиссәләринә, еләчә дә јерлик һал шәкилчисн (-da, -de, -ta, -te) гәбул етмиш сөзләрә дә артырылыр. Мәсәлән, сифәтә аид бир мисал:

iyi — јахшы

iyiyim — јахшыјам	iyiyiz — јахшыјыг
iyisin — јахшысан	iyisiniz — јахшысыныз
iyidir — јахшыдыр	iyidirler — јахшыдырлар

Өвэзлигэ аид мисаллар:

benim — мөнөм
sensin — сэнсөн
odur — одур

kimim? — кимэм?
kimsin? — кимсөн?
kimdir? — кимдир?

Biziz — бизик
sizsiniz — сизсиниз
onlardır — онлардыр

kimiz? — кимик?
kimsiniz? — кимсиниз?
kimdirler? — кимдирлэр?

кашмел — печончи

kaşmeciym? — печончијөм?
kaşmeciisin? — печончисөн?
kaşmeciidir? — печончидир?

kaşmeciüyz? — печончијик?
kaşmeciisiniz? — печончисен-
низ?

kaşmeciidirler? — печончидир-
лэр?

Саја аид мисаллар:

birim — бирэм
ikisin — икисөн
üçtür — үчдүр

dördüz — дөрдүк
beşsiniz — бешенниз
altıdırler — алтыдырлар

Јерлик һал шөкилчилли сөз аид мисаллар:

evdeyim — евдөјөм
evdesin — евдөсөн
evdedir — евдөдир

evdeyiz — евдөјик
evdesiniz — евдөсөнииз
evdedirler — евдөдирлэр

Јухарыда гејд етдик ки, бу мүр чүмлөлөрдө икхе эвэзликлэри (јөни чүмлөниин мүбтөдасы) ишлөдилмөјө билэр. Јааныз көмни сөзлөр монтиги вургу гебул етанде во ја һаһансы бир олатла јаваны колдикде чүмлөдө ишлөдилмөлөри зорурдилэр.

Sen öğretmensin, Ahmet değil. — Мүлөним сөһсөн, Оһмөд јө.
Ben de öğrenciğim — Мөн дә тәләбәјөм.
O da çocuk (tur) — О да ушагдыр.

б) Немн хәбәрии иикар формасы.

Немн хәбәрии иикар формасы „değil“ сөзүнүн көмөјө нүө дүзөдир. „Değil“ сөзү гөһүлдугу аддөн ајры јазылып. Хәбәрлик шөкилчилләри „değil“ сөзүнө биттичидрилик.

Ben komutan değilim — командир дејиләм.
Sen komutan değilsin — командир дејилсөн.
O komutan değildir -- командир дејилдир.
Biz komutan değiliz — командир дејиллик.
Siz komutan değilsiniz -- командир дејилсиниз.
Onlar komutan değil (dirler) — командир дејилдирлэр.

3-чү шәхсин тәки вә чәминдә „dir“ хәбәрлик шәкилчисинин ишләдилмәси зәрури дејилдир.

в) Исми хәбәрин суал формасы.

Исми хәбәрин суал формасы (-mı, -mî, -mı, -mü) әдатынын көмәји илә дүзәлир. Суал әдаты аид олдуғу сөздән ажры јазылыр. Хәбәрлик шәкилчиләри суал әдатына битишдирилр. 1-чи шәхсин тәки вә чәминдә әдатла шәкилчи арасына битишдиричи „у“ самити артырылыр.

komutan miyim? — командирәмми?
komutan misin? — командирсәнми?
komutan mı (dir)? — командирдирми?
komutan miyiz? — командирикми?
komutan misiniz? — командирсинизми?
komutan midirlar? — командирдирләрми?

Әввәлдә суал интонасијасындан бәһс едәркән көстәрдијимиз кими түрк дилиндә бу чүр садә чүмләләрдә белә суал әдатыны ишләтмәдән суал вермәк мүмкүн дејил. Азәрбајчан дилиндә исә хүсуси суал интонасијасы васитәсилә (јә’ни чүмләннин сонунда сәс тонуну јүксәлтмәклә) суал чүмләси дүзәлтмәк мүмкүндүр. Мүгајисә ет:

öğretmen miyim? — мүәллимәмми? — мүәллимәм?
öğretmen misin? — мүәллимсәнми? — мүәллимсән?
öğretmen mi (dir)? — мүәллимдирми? — мүәллимдир?
öğretmen miyiz? — мүәллимикми? — мүәллимик?
öğretmen misiniz? — мүәллимсинизми? — мүәллимсиниз?
öğretmen midirler? — мүәллимдирләрми? — мүәллимдирләр?

г) Исми хәбәрин инкар-суал формасы.

Исми хәбәрин инкар-суал формасы „değil“ сөзүнүн вә „mî“ суал әдатынын көмәји илә дүзәлир. „Değil“ сөзү гошулдуғу аддан, „mî“ әдаты исә „değil“ сөзүндән ажры јазылыр. Хәбәрлик шәкилчиләри „mî“ әдатына битишдирилр.

komutan değil miyim? — командир дејиләмми?
komutan değil misin? — командир дејилсәнми?
komutan değil mi (dir)? — командир дејилдирми?
komutan değil miyiz? — командир дејиликми?
komutan değil misiniz? — командир дејилсинизми?
komutan değil midirler? — командир дејилдирләрми?

Јадда сахламағ лазымдыр ки, истәр суал, истәрсә дә инкар-суал формасында „mı“ (-mı, -mı, -mü) әдатларынын ажры јазылмасына бахмајарағ, гошулдуғлары сөзләрлә битишик тәләффүз едилмәлидир.

ми (-mi, -mu, -mü) эдатлары вурғусуз олдуғуна көрә өзүндән эввәлки һеча (вә ја сөз) вурғу илә тәләффүз олунур.

Чүмләдә „değil“ сөзү мугајисә (гаринылашдырма) мәгсәдилә ишләдилдикдә хәбәрлик шәкилчиси гобул етмир, јалныз сәс тону сөзүи сонуна доғру јүксәлир:

Bu defter değil, kitaptır.

Çanta yeşil değil, siyahtır.

Hasan öğretmen değil, mühendistir.

Metin

Sen kimsin? Ben öğretmenim. Köylü müsün? Hayır, köylü değilim. Şehirliyim. Ahmet de şehirli midir? Hayır. Ahmet köylüdür. O da öğretmen midir? Evet, o da öğretmendir.

Sen işçi misin? Evet, işçiyim. O kimdir? O mühendistir.

Siz memur musunuz? Hayır, biz memur değil, işçiyiz.

Şu genç kızlar kim, talebe mi? Evet, efendim, talebedir.

Behice Hanım ihtiyar mı? Hayır, Behice Hanım ihtiyar değildir. O avukat değil midir? Evet, avukattır. Ya Ayşe Hanım? Ayşe Hanım genç değil, ihtiyardır.

O da avukat mıdır? Hayır, Efendim, o doktordur.

Şu nedir? Pencere. Açık mı? Evet, açıktır. Odada pencere sayısı kaç? Beştir. Ya kapı? İkidir. Kapılar açık mı? Hayır, efendim, kapalı.

Bu defter büyük müdür? Hayır, küçüktür. Ya kitap? Kitap da büyük değil, küçüktür.

Bu masa mıdır? Evet, bu masadır. Hayır, bu masa değil, sandaliyedir. Bu oda dersanedir. Ben dersanedeyim. Sen de dersanedesin. Ahmet dersanede midir? Hayır, o evdedir.

Dersane geniş midir? Evet, dersane geniştir. Sen kaçınca sınıftasın? Ben birinci sınıftayım. Orhan da öğrenci midir? Evet, öğrencidir. Orhan kaçınca sınıftadır? Orhan da birinci sınıftadır.

Çocuklar nerededirler? Çocuklar buradadırlar. Ben de buradayım. Selim de burada mıdır? Evet, Selim odur. Şu ne? Tükenmez. Ya şu? Bu dolmakalemdir. Tükenmez siyah değil midir?

Hayır, tükenmez yeşildir. Ya dolmakalem? Dolmakalem siyahtır.

Konuşma

— Günaydın, Nevin!

— Merhaba, canım! Nasılsın Süheyla?

— İyiyim. Sen nasılsın?

- Ben de fena değilim. Bu kim?
 — Bu Ayşedir. O öğretmendir. Bu işe Sevimdir. O henüz
 küçüktür. Bu da Orhandır. Beş yaşındadır.
 — Ya bu kimdir?
 — Bu Ahmettir.
 — O da öğretmen midir?
 — Hayır, o öğretmen değil, doktordur.
 — Pek memnun oldum, efendim.
 — Ben de memnun oldum.
 — Siz de doktor musunuz?
 — Evet, efendim. Ben de doktorum.
 — Nevin, Nuriye Hanım nasıl? İyi midir? Hasta değil ya?
 — Teşekkür ederim, iyidir. Fahriye Abla nasıl?
 — Mersi. O da iyidir. Şimdi evdedir. Çocuklar da iyidirler.
 Haydi, Nevineğim, eyvallah!
 — Eyvallah, Süheyla!
 — Ahmet Bey, boşça kalın.
 — Güle güle Süheyla Hanım.
 — Haydi çocuklar, allahaismarladık.
 — Güle güle abla.

ЛҮҒӘТ

öğretmen — муаллим (өзгө өтти-
 барилдо орта мектеб муаллими
 үчүн ишчилди); эки мектебте
 да „дога“ ишчилди (бир ке иш
 ирилдиши үчүр).
 iyi — фыйла
 köylü — койлу
 talebe — талабе
 öğrenci — ишчил, талабе
 ihtiyaç — ишчил, ишчил, [таам],
 гоча
 avukat — вәкил
 oda — ота

küçük — кичик, балача
 masa — стол
 sandalye — стул
 devesine — селиф отагы, ауавто-
 рија
 telefonu — телефонун, телефон
 deyimkalem — айтогалым
 iyi — фыйла
 yeser — [аввал]
 seni — сизе
 benim — беле
 abla — бөжүк бачы; талывлара
 мурачнот формасы.

* * *

1. Көстөрилген сөzlәрә хәбәрлик шәкилчиләри артырыб, шәхсләрә көрә
 исеми хәбәрли төслиг вә никар формаларында төсриф елди.

mühendis, avukat, doktor, köylü.

2. Исеми хәбәрли суал вә никар-суал формаларында төсриф елди.
 öğrenci, genç, ihtiyaç, müdür.

3. Ныгталарин јерина хәбәрлик шәкилчиләрели артырын.

Ben avukat... Sen müdür... O talebe... Biz işçi... Siz avu-
 kat... Onlar doktor... Ben pilot değil... Sen işçi değil... O mü-

hendis değil... Biz gen m... Siz ili iyar m... Onlar komutan m...

4. Имени хабарин инакар формаевыла јазыл.

Sen surayym. Ben bekaram. O gentir. Ahmet avukattir. Siz pilotsunuz. Biz işyiz. Onlar ğrencidir.

5. Имени хабарин суал формаевыла јазыл.

Masalar iyyktr. Defter yeşildir. Kapı ağiktir. Ben iltiyarım. Sen memursun. O erdir. Siz askersiniz. O yzbaşıdır. Biz doktoruz.

6. Имени хабарин инакар-суал формаевыла јазыл.

Bu deşerdir. Defter kuktr. O yeşildir. Sen ğretmen değilim. Ben ğretim. Siz bekarsınız. Biz mddrz. Onlar hastadirlar.

1. Мәтіндеги дефтериниңо көчүрүп, төрчүмө елин.

2. Көстөйлөп сөздө хабарды шакыратыры артыс, еб имени хабарин бүтүл. формаларын а шакырато көрү тәләп елин.

subay, kim, pilot, şoför.

3. Түрк диниңо төрчүмө елин.

Бу, карандандыр. Мән шакирдәм. Сән тәләббәсән. О, мүәллимдир. Бәс сәл кимсән? Мән каштанам. Немәсиниз? Јахшыјам. Сән нечәсән? Мән дә јахшыјам. Сән нәчсән? Дедим ки, каштанам. Багышлајып. О, кимдир? Әһмәддир. О, мүһәңдисдир? Хейр, о мүһәңдис дејил, фәһләдир. Точадыр? Хейр, көнчдир. Бәс, Нәсән, о да көнчдир? Бәли, Нәсән көнчдир. Сағ олуң, һәләлик. Хәш кетдиң. Сағлыгла газып. Үзр истәјирәм, бу һәдир? Бу, чәмадандыр. Багышлајып, парәһат еладим, о уң ағ эңмдир? О, Орхандыр. Шакирддир. Мәкәр, о тәләббә дејил? Хейр, о, тәләббә дејилдир. Сиз шәһәрәисиниз? Хейр, биз кәндлијик. Оңлар һәкимдир? Бәли, оңлар һәкимдирләр. Мәкәр, сиз дә һәким дејилеиниз? Сабәһымыз хейр. Немәсиниз? Сағ олуң, ивс дејиләм. Бәс сиз? Мән дә јахшыјам. Сән забитсән, бәс Осман? О, әскәрдир. Сиз тәјјарәисиниз, ело дејил? Хейр, мән әкиләм.

4. Чүмләләр имени хабарин инакар-суал формаларыла јазыл.

Bu masadır. Bu dersanedir. Bu köldür. Bu üzümdür. Bu kiftir. Bu mekteptir. Bu mektuptur. Bu yüktür.

O binadır. O penceredir. O okuldur. O üfür. O kitaptir. O mekteptir. O toplur. O yüktür.

Ben boyacıyım. Sen öğrencisin. O doktordur. Biz müdürüz. Siz avukatsınız. Onlar gençtirler. Onlar çocukturлар.

5. Чүмлөләри исми хәбәрин инкар-суал формасында жазын.

Bu masa mıdır? Şu dersane midir? Bu kalemdir? Şu üzüm müdür? Bu kitap mıdır? Şu mektep midir? Bu mektup mudur? Bu yük müdür? O bina mıdır? O pencere midir? O okul mudur? O ütü müdür? Ben avukat mıyım? Sen genç misin? O çocuk mu(dur)? Biz sporcu muyuz? Siz öğrenci misiniz? Onlar genç midirler?

6. Ашағыдакы түрк дејимини вә мәналарыны әзбәрләјин.

Geçmiş olsun! (Geçmiş ola!) — 1. Аллах шәфа версин. Јастығыңыз јүнкүл олсун (Хәстәни јолухаркән; Хәстәјә баш чәкәркән); 2. Нәмишә ајаг үстә. (Хәстәликдән галхан адама). 3. Анан намаз үстәјмиш. (Һәр һансы тәһлүкәли бир һадисәдән, мәсәлән, автомобил гәзасындан, сағ-саламат гуртаран адама). 4. Шүкүр, сағ-саламат кәлиб чатдыг. (Узун бир сәфәрдән, сәјаһәтдән сонра мәнзил башына сағ-саламат чатдыгда ишләдилір).

МӘНСУБИЈӘТ КАТЕГОРИЈАСЫ

Мәнсубијәт категоријасы һәр һансы бир шәхсин, әшјанын вә ја һадисәнин башга бир шәхсә, әшјаја вә ја һадисәјә мәнсубијәт мүнәсибәтини билдирир.

Түрк вә Азәрбајҗан дилләриндә мәнсубијәт шәкилчиләри ејнидир. Бунлар ашағыдакылардыр.

а) Соңу самитлә битән сөзләр үчүн:

т ә к

ч ә м

1-чи шәхс: -m, -im, -um, -üm;	-miz, -imiz, -umuz, -ümüz;
2-чи шәхс: -n, -in, -un, -ün;	-niz, -iniz, unuz, -ünüz;
3-чү шәхс: -ı, -i, -u, -ü;	-(lar)ı, -(ler)i.

б) Соңу санитлә битән сөзләр үчүн:

т ә к

ч ә м

1-чи шәхс: -m	-miz, -miz, -muz, -müz;
2-чи шәхс: -n	-niz, -niz, -nuz, -nüz;
3-чү шәхс: -sı, -si, -su, -sü;	-(lar)ı, -(ler)i.

Вургу мәнсубијјәт шәкилчләринин үзәринә дүшүр.

Түрк дилиндә мәнсубијјәт үч үсулла ифадә олунур: морфоложи, морфоложи-синтактик, синтактик.

Морфоложи үсул јухарыда көстәрилән мәнсубијјәт шәкилчләринин сөзә гошулмасы илә дүзәлир:

kitabım, kitabın, kitabı, kitabımız, kitabınız, kitapları;
evim, evin, evi, evimiz, eviniz, evleri;
okulum, okulun, okulu, okulumuz, okulunuz, okulları;
koyüm, köyün, köyü, köyümüz, köyünüz, köyleri;
babam, baban, babası, babamız, babanız, babaları;
annem, annen, annesi, annemiz, anneniz, anneleri.

Морфоложи үсулдан истифадә едәркән 3-чү шәхсин тәки вә чәминә диггәт етмәк лазымдыр.

babası — onun babası, onların babası;
evleri — onun evleri, onların evleri;

Морфоложи-синтактик үсул јижәлик һал шәкилчиен гәбул етмиш шәхс әвәзликләри илә мәнсубијјәт шәкилчиси гошулан сөзләр васитәсилә дүзәлир:

benim kitabım, senin kitabın, onun kitabı;
bizim kitabımız, sizin kitabınız, onların kitapları (kitabı);
benim babam, senin baban, onun babası;
bizim babamız, sizin babanız, onların babaları (babası).

Әлбәттә, шәхс әвәзликләринин ишләдилмәси зәрури дејил. Бу јалныз о заман зәрури олур ки, һәмни сөзләр, јә'ни әвәзликләр мәнтиги вурғу гәбул едир:

Bu benim kitabımdır (Јә'ни сәнин јох, мәнимдир).
Senin çantan yeşil, onun çantası siyahtır.

Синтактик үсул јижәлик һал шәкилчиси гәбул етмиш шәхс әвәзликләринин мәнсубијјәт шәкилчиси олмајан сөзләрә гошулмасы илә дүзәлир.

benim ev, benim oğlan, benim kız;
senin ev, senin oğlan, senin kız;
onun ev, onun oğlan, onun kız;
bizim ev, bizim oğlan, bizim kız;
sizin ev, sizin oğlan, sizin kız;
onların ev, onların oğlan, onların kız.

Гејд етмәк лазымдыр ки, синтактик үсул Азәрбајчан дили үчүн характерик дејил. Бу үсулдан, әсасән, I вә II шәхсләрин чәминдә истифадә олунур:

бизим гыз, сизин күчә, бизим ев, сизин мәктәб вә с.

Түрк дилиндә исә бу үсулдан бүтүн шәхсләрдә кенши истифадә едилир.

ИСМИН ҺАЛЛАРЫ

Азәрбајчан дилиндә олдугу кими түрк дилиндә дә исмин алты һалы вар.

Yalın hal — Адлыг һал

Hişik hal (-ın, -in, -un, -ün, -nin, -nün, -nün) — Јијәлик һал

Varımlı hal (-a, -e; -ya, -ye) — Јөнлүк һал

Belli işlenmiş hal (-ı, -i, -u, -ü; -yı, -yü, -yu, -yü) — Тә'сирлик һал

Durumlu hal (-da, -de; -ta, -te) — Јерлик һал

Çıkımlı hal (-dan, -den, -tan, -ten) — Чыхышыг һал

Һәр ики дилдә исмин һалларынын суаллары вә шәкиллери дә әсас етибарилә ејилдир. Бунулла јананы, түрк вә Азәрбајчан дилләриндә исмин һалларынын бәзи фәргләри вар, олар ашагыдакылардыр.

1) Түрк дилиндә тә'сирлик һал шәкилчиси (-ı, -i, -u, -ü) сәвлә битән сөзә артырмларкәч сөзә шәкилчи арасына битишдиричи «у» самити. Азәрбајчан дилиндә исә «н» самити әләвә едилдир.

karı+y+ı — каруи;

гаы-н-ы—гаыгы;

anne+y+ı — аннесуи;

ана-н-ы—ананы;

Сәвлә битән сөз бирләшмәләринин һалланмасы заманы бу фәрг арадан галхыр:

çocuk bahçesi+n+i;

ушаг багчасы-н-ы;

yazı levhası+n+i;

јазы тахтасы-н-ы;

2) Шәхә әвәдликләри „ben“ вә „sen“ түрк дилиндә јөнлүк һалдә „ben“, „sana“ шәклиндә ишләдилдир.

Kitabı bana ver — Китабы мәңә вер.

Sana söyüyorum — Сәңә дејирәм.

3) Хүсуси исимләрә артырылан јөнлүк һал шәкилчиси (-a, -e, -ya, -ye) һәм дә Азәрбајчан дилиндәки «кил» шәкилчиси ифадә етдији мәналарә ујғун кәлир:

Orhan'a gidiyorum — Орханкилә кедирәм.

Babamlara misafir geldi — Атамкилә гонаг кәлиб.

4) Бир сыра сүймөсүн, фелдөр вә төһмалар түрк вә Азербайжан диллөрүндө исимлери мүхтәриф һалларта иларә едирләр.

Мугајнесә ет:

Ahmed'e sevmek — Әһмәдтәи сөрүшмәк;

Zile basmak — Зәлкәи бәсмәк.

Beş saat kadar — Беш саата гәдәр;

Birisine danışmak — Бири влә мәсләһәтләшмәк;

5) Түрк дилиндә јерлик вә чыхышлыг һал шәкилчиләрини (da, -de, -dan, -den) һәм дә кар варнантлары ишләдиләр (ta, -te, -tan, -ten).

Kitaptan, ağaçtan, çiçekten, dolaptan;

6) „не“ суал әвәзләјишини һаалланмасы енесификдир:

ne, neyin, neye, neyi (nesi), nede, neden.

Түрк дилиндә исимләрини һаалланмасына анд нүмунәләр:

Yatın hal (kim? ne? nere?) ot, ev, oda, okul;

Hişik hal (kimin? neyin? nerenin?) otun, evin, odanın, okulun,

Varamlı hal (kime? neye? nereye?) ota, eve, odaya, okula;

Belli işlenmiş hal (kimin? neyi? nereyi) otu, evi, odayı, okulu;

Durumlu hal (kimde? nede? neden?) ota, evde, odada, okulda;

Çıkmış hal (kimden? neden? nereden?) otdan, evden, odadan, okuldan;

Әвәзликләрини һаалланмасы:

Y. h.	ben	sen	o	bu	şu
I. h.	benim	senin	onun	bunun	şunun
V. h.	bana	sana	ona	buna	şuna
B. l. h.	beni	seni	onu	bunu	şunu
D. h.	berde	sende	onda	bunde	şunda
Ç. h.	benden	senden	ondan	bundan	şundan

Сәл барланымләрини һаалланмасы:

Y. h.	çocuk bahçesi	elma ağacı
I. h.	çocuk bahçesinin	elma ağacının
V. h.	çocuk bahçesine	elma ağacına
B. l. h.	çocuk bahçesini	elma ağacını
D. h.	çocuk bahçesinde	elma ağacında
Ç. h.	çocuk bahçesinden	elma ağacından

Мәсдәрләрин һалланмасы:

Ү. һ.	okumak	bilmek
І. һ.	okumağın	bilmeğin
V. һ.	okumağa	bilmeğe
B. I. б.	okumağı	bilmeği
D. һ.	okumakta	bilmekte
Ç. һ.	okumaktan	bilmekten

Түрк дилинин јени орфографија ғајдаларына көрә тәләф-фүзү асанлашдырмағ мәгсәдилә јижәлик, јөнлүк вә тә'сир-лик һалларында *-mak*, *-mek* шәкилчиси илә битән мәсдәрләр-рин јеринә *-ma*, *-me* шәкилчиси илә фе'лдән дүзәлән исимләр-рин һалландырылмасы төвсијә едилир:

okumanın, okumaya, okumayı, bilmenin, bilmeyle, bilmeyi;

ТӘЈИНИ СӨЗ БИРЛӘШМӘЛӘРИ

Азәрбајчан дилиндә олдуғу кими, түрк дилиндә дә үч нөв тә'јини сөз бирләшмәси вар.

I нөв тә'јини сөз бирләшмәсинин компонентләри шәкил-чисиз олур. Сөзләр бир-биринә јанашма үсулу илә тә'јин-тә'јин олунан мүнәсибәти јарадырлар.

güzel çiçek, altın saat, asma köprü, taş duvar;

II нөв тә'јини сөз бирләшмәсиндә компонентләрдән јал-һыз бири — икинчи тәрәф шәкилчи ғабул едир:

okul müdürü, ev kapısı, kadın şapkası, çocuk gülüşü, gençlik örgütü;

I нөв тә'јини сөз бирләшмәси даһа чох мүәјјәнлик, конк-ретлик, II нөв тә'јини сөз бирләшмәси гејри-мүәјјәнлик, мү-чәррәдлик ифадә едир.

Мү г а ј и с ә е т:

kadının şapkası — kadın şapkası

okulun müdürü — okul müdürü

III нөв тә'јини сөз бирләшмәсиндә компонентләрин һәр икиси шәкилчи ғабул едир:

okulun müdürü, evin kapısı, defterin rengi, Nazım'ın odası, kadının elbisesi, çocuğun gülüşü;

„var“ вә „yok“ СӨЗЛӘРИ

Азәрбајчан дилиндә олдуғу кими түрк дилиндә дә чүм-ләнин мүбтәдасында ифадә еднлән шәхсин, предметин вә с.

варлыгы ва ја жохдугы „вар“ ва „юк“ предикатив сөздөрүн
васитеси менен билдирилир:

Masada bir kitap var (dır).

Odada kimse yok (tur).

Kıtabın var mı?

Bugün ders yok mu?

AILEMİZ

Benim ismim Ahmettir. Ailemiz epey kalabalıktır. Benim babam, annem, kardeşim ve kızkardeşim var. Babam fabrikada işçidir. Annem doktordur. Ablam öğretmendir. Kardeşim küçüktür. O öğrencidir. Ablam evlidir. Ablamın kocası avukattır. Babamın ismi Orhandır. Kızkardeşimin adı Aytendir. O çok güzeldir. Kocasının ismi Celâldir. Ben de evliyim. Kardeşim bekârdır. Ben üniversitede öğretmenim. Bizim üniversite Bakûdadır. Fakültemiz Nizami sokağındadır. Üniversitemiz çok büyüktür. Dersanelerimiz büyük ve geniştir. Üniversitede pekçok fakülte var. Ben Doğu Bilimleri Fakültesinde öğretim üyesiyim. Bizim fakültede pekçok kürsü var. Türk dili kürsüsü de buradadır. Kardeşimin okulu da Nizami sokağındadır. O, orta okulda öğrencidir. Kardeşimin ismi Kemaldır.

Dostum

Benim pek iyi bir dostum var. Adı — İlham, soyadı — Aliyevdir. Otuz beş yaşındadır. Onun evi Moskova'dadır. Üç odalı bir dairesi var. Apartmanları beş katlı binadadır.

İlham evlidir. Ailesi dört kişiden ibarettir: Eşi ve iki çocuğu. Oğlu altı, kızı iki yaşındadır. İlham'ın karısı mühendistir. Dostum tercümandır.

İlham'ın yedi kardeşi var. Hepsi evlidir. Ağabeyi 40, ablası 33 yaşındadır. Babası kolhozcu, annesi ev hanımıdır. Küçük kardeşlerinden ikisi öğretmen, ötekiler şofördürler. İlham'ın babası ihtiyardır, 65 yaşındadır.

Konuşma

— Merhaba, Ahmet!

— Merhaba, Orhan! Hoş geldin.

— Hoş bulduk! Nasılsın?

— Teşekkür ederim, iyiyim. Sen nasılsın?

— Mersi. Fena değilim.

— Ahmet, müdürün odasında kim var?

— Bizim Ayşe ve Samiye Hanım.

— O kim?

— Müdürün daktilosudur. Babası fabrikamızda işçidir. Annesi ev hanımıdır.

— Kardeşi, kızkardeşi var mı?

— Ablası bizim okulda öğretmendir. Kardeşi de öğretmendir.

— Ahmet, müdür odada mıdır?

— Odadadır.

— Girebilir miyim?

— Tabii, buyurun.

— Hoşça kal.

— Güle güle.

ЛҲҒӘТ

ereу — чох; олдугча

kalabalık — гәдәбәлик; издһнһм

fabrika — фабрик; завод

kızkardeş — бачы; (бә'зән „kardeş“ сөзү тәкбашына да «бачы» мә'насында ишләдилір)

koca — әр

karı koca — әр-әрвал (koca karı — күпәкирән гары, чадукәр)

ovulü — евли олмаг; әрдә олмаг;

öğretim üyesi — (Ali мәктәбдә итатда олан мүәллим)

Doğru Bilimleri Fakültesi

(Şarkiyat Fakültesi) — Шәргшү-наслыг факултәси

örsü — кафедрә; күрсү

okak — күчә

orta okul — орта мәктәб. Түрк илиндә „orta okul“ термини јазыуыз VI—VIII синифләри нәзәрләуутур. I—V синифләр үчүн —

ilk okul; IX—XI синифләр үчүн

lise итидәлләри ишләдилір.

pek — чох

peki (pek + iyi) — чох јахшы, чох көзәл

aradınan — мәнзил

kat — мәртәбә

eş — 1) һәјәт јолдашы, әр-әрвал; 2) тај, тај-бәрабәр

ağabey (abi) — бөјүк гардан; мүрациәт формасы

öteki — о бирн; башгасы

tercüman — мүтәрчһм, тәрчү-мәчи

boş huldak — хош көрдүк; сағ ол (Әсас етибарилә „boş geldin“ ифләснини гаршылыны оларат ишләдилір)

daktilo — 1) катибә; 2) макина-ча, 3) јазы макинәсы, 4) чап етмә

tabii — әбәтте; тәбиһ

* * *

1. Исми хәбәрий тәсдиғ формасында јазын.

Asım da orada mı? Sen dersanede misin? Ben talebe miyim? Biz üç müyüz? Siz dört müsünüz? O odada sandaliye var mı? Şu dersanede harita yok mu? Siz parkta mısınız? O kitap sende değil mi?

2. Альтернатив суал чүмләси дүзәлдиг.

1) Sen, işçi, mühendis.

2) Sandaliye, odada, koridorda

Н ү м у в о: Sen işçi misin, mühendis misin?

- 3) Kalem, beyaz, yeşil.
- 4) Kemal, burada, değil.
- 5) Şu, tükenmez, dolmukalem.
- 6) Dersanede, masa, var, yok.
- 7) Şu, Ali, Hasan.

3. Ашагыдакы сөзләрә бүтүн шөхсәр үзрә мәнсубийјәт шөкитчиләри артырын.

baba, abla, kardeş, kitap, kalem, okul, ütü.

4. III нөв тәјини сөз бирләшмәси дүзәлдин.

okul müdürü, sınıf kapısı, kadın şapkası, çocuk gömleği.

5. Ашагыдакы сөзләри һаллаңчысыз

ev, kapı, ben, ne, çocuk bahçesi, bizim okul.

*

1. Мәгиләри дәфтәринизә көчүрүн, Азәрбајҗан дилинә тәрчүмә едил.

2. Сөзләрә I-чи шөхә төк ва чөминин мәнсубийјәт шөкитчиләри артырын.

anne, köy, abla, hoca, kalem, fikir, ömür.

3. Сөзләрә 2-чи шөхә төк ва чөминин мәнсубийјәт шөкитчиләри артырын.

oda, kızkardeş, kurşunkalem, emir, balık.

4. Сөзләрә 3-чү шөхәни мәнсубийјәт шөкитчиләри артырын

baba, kemşu, ülke, gülüş, ütü, dolap.

5. Ашагыдакы сөзләри һаллаңчысын

kadın terzi, kadın terzisi, sen, üniversitemiz.

6. Түрк дилинә тәрчүмә елин.

Мән јахшыјам. Нечәсән? Пис дејиләм. О унагдыр. Һәлә балачадыр. Орхан һарададыр? Синифдәдир. Синиф отағы кенишдир. Отагда ким вар? Неч кәс јохдур. Аиләмиз чох бөјүкдур. Атам заводда фәһләдир. Бөјүк бачым мүәллимдир. О, ардәдир. Әри һәкимдир. Университетдә нечә факултә вар? Шәргшүнаслыг факултәси нечәнци мәртәбәдәдир? Бина һансы күчәдәдир? Сиз һансы кафедрадасыңыз? О, тәрчүмәчидир? Ики гардашым вар. Бөјүк гардашым мүһәндисдир, о бири шакирддир. Онунчу синиф шакирдидир. Атаныз гочадыр? Бәс ананыз? Нечә ушагысыңыз? Хош кәлмишсиниз. Хош көрдүк. Ушагларын һамысы тәләбәдир? Сағ ол, саламат гал. Һәләлик.

7. III-чи шөхәләјин. Тәјини сөз бирләшмәләрини сөзиб дәфтәринизә јазын.

BEDAVA

Bedava yaşıyoruz, bedava
Hava bedava, bulut bedava;
Dere tepe bedava;
Yağmur çamur bedava;
Otomobillerin dışı,
Sinemaların kapısı
Camekânlar bedava;
Peynir ekmek değil ama
Acı su bedava;
Kelle fiyatına hürriyet
Esirlik bedava;
Bedava yaşıyoruz, bedava.

Orhan Veli Kanık

МӘСДӘР

Мәсдәр фе'лин тәсрифләнмәјән формасыдыр.

Түрк дилиндә ән чох ишләнән мәсдәр шәкилчиләри бунлардыр:

-mak, -mek, -ma, -me;

bakmak, almak, gelmek, gülmek, okuma, bitme, gütme.

Көстәрилән мәсдәр шәкилчиләринин һамысы, әсасән, синоним шәкилчиләридир, јәни фе'лин гејри-мүәјјән формасыны јарадыр вә һәрәкәт процесинин адыны ифалә едирләр. Лакин һәмнин шәкилчиләрни функция мухталифлијнә, бәзи специфик чәһәтләринә диггәт етмәк ләзымдыр.

-mak, -mek-лә дүзөлән мәсдәрләр даһа чох мәнәвәрәд, гејри-мүәјјән, *-ma, -me* илә дүзөлән мәсдәрләр исе конкрет, мүәјјән һәрәкәтин адыны билдирир. һәр икв мәсдәр формасы һаллана биләр; гошмаварла ишләдилир, ләкин *-mak, -mek* шәкилчили мәсдәрләр чәм ишләчиси вә мәнсубијјәт шәкилчиси гәбул етмир, *-ma, -me* шәкилчили мәсдәрләр исе чәмләнир вә мәнсубијјәт шәкилчиси гәбул едирләр. Түрк дилиндә мәсдәрләри *almaklar, gelmekler, almağım, gelmeğim* шәкилиндә ишләтмәк олмас. Бунларын јеринә *almalar, gelmeler, almat, gelmet* формасы ишләдилир. Диқар тәрәфдән мүәсир түрк дилинин фактлары көстәрир ки, һәмнин мәсдәрләрин һалланмаларында да дифференсиалланма баш верир:

-*mak*, -*mek* шәкилчили мәсдәрләр даһа чох адлыг, јерлик вә чыхышлыг һалларында, -*та*, -*те* илә битән мәсдәрләр иса бүтүн һалларда ишләдилір.

А. - <i>mak</i>	- <i>та</i>
Ј.	- <i>та</i> - <i>nın</i>
Јөн. —	- <i>та</i> - <i>ya</i>
Т. —	- <i>та</i> - <i>yi</i>
Јер. — <i>makta</i>	- <i>та</i> - <i>da</i>
Ч. — <i>madan</i>	- <i>та</i> - <i>dan</i>

ШӘХС КАТЕГОРИЈАСЫ

Түрк дилиндә шәхс категоријасы шәхс шәкилчиләри вәситәсилә ифадә олунур. Һәммин шәкилчиләр фе'лләрә гошуларар, һәрәкәттин һансы шәхсә анд олдуғуну көстәрир. Түрк дилиндә шәхс шәкилчиләри ики категоријажә бөлүнүр.

а) I категорија шәхс шәкилчиләри:

1-чи шәхс тәк: -(y) *m*, -(y) *im*, -(y) *um*, -(y) *üm*;

1-чи шәхс чәм: -(y) *iz*, -(y) *iz*, -(y) *uz*, -(y) *üz*;

2-чи шәхс тәк: -*sin*, -*sin*, *sun*, -*sün*;

2-чи шәхс чәм: -*siniz*, -*siniz*, -*sunuz*, -*sünüz*;

3-чү шәхсин тәк вә чәминдә хүсуси шәхс шәкилчиси јохдур.

б) II категорија шәхс шәкилчиләри:

т ә к

ч ә м

1-чи шәхс: -*m*

-*iz*, -*iz*, -*uz*, -*üz*

2-чи шәхс: -*n*

-*niz*, -*niz*, -*nuz*, *nüz*

3-чү шәхс: —

—

ФЕ'ЛИН ЗАМАНЛАРЫ

Түрк дилиндә фе'лин дөрд заманы вар: Индики заман, кечмиш заман; кәләчәк заман; кенниш заман.

Бу заманлардан һәр биринин өзүнәмәхусе шәкилчиләри вар.

ФЕ'ЛИН ИНДИКИ ЗАМАНЫ

Түрк дилиндә индики заман фе'лләрин көкүнә бир чү јазылан „уог“ шәкилчиси артырмагла дүзәлир. Фе'лин көкү самитлә битәрсә көк илә „уог“ шәкилчиси арасына аһәнкә ујғун оларар -*i*, -*i*, -*i*, *ü* саитләриндән бири әләвә едилір

Шәхс шәкилчиләри (I категория) заман шәкилчисинин со-
нуна битишдирилр.

Индикн заманын тәсрифи.

а) тәсдиг формасы.

Ben geliyorum, alıyorum, okuyorum, gülüyorum.

Sen geliyorsun, alıyorsun, okuyorsun, gülüyorsun.

O geliyor, alıyor, okuyor, gülüyor.

Biz geliyoruz, alıyoruz, okuyoruz, gülüyoruz.

Siz geliyorsunuz, alıyorsunuz, okuyorsunuz, gülüyorsunuz.

Onlar geliyorlar, alıyorlar, okuyorlar, gülüyorlar.

Фе'лин көкү «а» вә «е» кеннш саитләри илә битирсә, һә-
мин саитләр і; и вә і; ü саитләри илә әвәзләнирләр:

başla — başlıyorum;

оупа — оупуyoruz;

bekle — beklıyorum;

ütüle — ütüluyoruz;

de — diyorsun;

ye — yiyorsun;

Гејд: Түрк дилиндә һәмин фе'лләрин бә'зән başlayогуз, оупуогуз,
bekleyoгуз шәкилдә јазылдыгы да мүшәһидә едилр.

б) инкар формасы.

Фе'лин индики заманынын инкар формасы *-ma, -me*
инкар шәкилчиси васитәсилә әмәлә кәлир. һәмин шәкилчи-
ләрин саитләри аһәнкә ујғун олараг і, і, и, ü дар саитләрин-
дән бири илә әвәзләнир. Инкар шәкилчиси фе'л көкү илә за-
ман шәкилчиси арасында ишләдилр. Вурғу инкар шәкил-
чисиндән әввәлки һечанын үзәринә дүшүр.

Ben gelmiyorum, almıyorum, okumuyorum, gülmüyorum

Sen gelmiyorsun, almıyorsun, okumuyorsun, gülmüyorsun

O gelmiyor, almıyor, okumuyor, gülmüyor

Biz gelmiyoruz, almıyoruz, okumuyoruz, gülmüyoruz

Siz gelmiyorsunuz, almıyorsunuz, okumuyorsunuz, gülmü-
yorsunuz.

Onlar gelmiyorlar, almıyorlar, okumuyorlar, gülmüyorlar

в) суал формасы.

Фе'лин индики заманынын суал формасы „-mi“ суал эда-
ты васитәсилә әмәлә кәлир. Суал эдаты заман шәкилчисин-
дән сонра вә ажры јазылыр. Шәхс шәкилчиләри суал эдатын-
дан сонра артырылыр вә битишик јазылыр. Эдатла шәхс
шәкилчиси арасына I шәхсин тәки вә чәминдә битишдиричи
„у“ самити әләвә едилр.

Ben geliyor muyum? alıyor muyum? okuyor muyum?

Sen geliyor musun? alıyor musun? okuyor musun?

O geliyor mu? alıyor mu? okuyor mu?
Biz geliyor muyuz? alıyor muyuz? okuyor muyuz?
Siz geliyor musunuz? alıyor musunuz? okuyor musunuz?
Onlar geliyorlar mı? alıyorlar mı? okuyorlar mı?

г) инкар-суал формасы

Фе'лини индикти заманынын инкар-суал формасы јухары-
да көстөрилген инкар шәкилчиси (-*та*, -*те*) вэ суал әдаты
(-*ти*, -*ти*, -*ти*, -*ти*) васитәсилә эмәлә кәлир. Инкар шәкил-
чиси фе'л көкүнә артырылып, заман шәкилчиси она гошулур,
суал әдаты ажры јазылып вэ шәхс шәкилчиләрни әдата би-
тишдириллр.

Ben gelmiyor muyum? almıyor muyum? okumuyor muyum?
Sen gelmiyor musun? almıyor musun? okumuyor musun?
O gelmiyor mu? almıyor mu? okumuyor mu?
Biz gelmiyor muyuz? almıyor muyuz? okumuyor muyuz?
Siz gelmiyor musunuz? almıyor musunuz? okumuyor mu-
sunuz?
Onlar gelmiyorlar mı? almıyorlar mı? okumuyorlar mı?

MEKTUP

Sevgili arkadaşım, Nâzım!

Bakû

15 Nisan 1989

Şimdi ben odamdayım ve sana mektup yazıyorum.
Dışarıda şiddetli rüzgâr esiyor ve kar yağıyor. Benim odam
sıcak. Babam bitişik odada televizyon seyrediyor. Annem mut-
fakta yemek pişiriyor. Küçük kardeşim yatakta uyuyor. Ablam
da mutfakta anneme yardım ediyor.

Biliyorsun, babam Demir-Çelik Fabrikasında işçidir. Annem
doktor. Hastanede çalışıyor. Kardeşim öğrencidir. O orta-
okula devam ediyor. Ablam Üniversitede çalışıyor.

Birkaç aydır senden mektup almıyorum. Neden bana mek-
tup yazmıyorsun. Senden mektup bekliyorum.

Biz şimdi dokuz katlı apartımanında oturuyoruz. Dairemi,
dört gözlüdür. Benim odam rahat ve geniştir.
Pencereleri denize bakıyor.

Aceba, şimdi sen ne yapıyorsun? Belki müzik dinliyor, belki
de uyuyorsun. Sana, habana, amtene ve kardeşlerine selâm
ediyoruz.

Saygılarla, arkadaşın Ahmet

Melîn

Sen bugün çalışıyor musun? Hayır, çalışmıyorum. Neden
çalışmıyorsun? Çünkü bugün hafta tatilidir. Yarın okula gidiyor

musun? Evet, yarın okul açıktır. Kardeşin ne yapıyor? Çalışıyor mu? Hayır, kardeşim öğrencidir, okula devam ediyor. Şimdi sinemaya gitmek istiyor musun? Hayır, biraz rahatsızım, sen burada kalmak istemiyor musun? Tabii, kalmak istiyorum. Dışarıda galiba rüzgar esiyor, hem kar da yağıyor, pencereden görmüyor musun?

Ahmet, sen Orhan Veli'nin „İstanbul'u dinliyorum dinliyorum“ şiirini biliyor musun? Hayır, ne yazık bilmiyorum. Ben bir parça biliyorum.

İstanbul'u dinliyorum, gözlerim kapalı;
Hafiften bir rüzgâr esiyor,
Yavaş yavaş sallanıyor
Yapraklar ağaçlarda;
Uzaklarda çok uzaklarda
Suçuların hiç durmıyan çingirikleri;
İstanbul'u dinliyorum, gözlerim kapalı...

Şiir çok güzel! Bu şiir sende var mı? Evet, var. Okumak istiyor musun? Evet, istiyorum.

Universitede

Burası Bakû Devlet Üniversitesi. Üniversite binası dokuz katlıdır. Bizim fakülte yedinci katta bulunuyor. Dersane lerimiz geniş ve ışıklıdır.

Arzu ve ben Üniversitenin Şarkiyat Fakültesinde okuyoruz. Ben Türkçe öğreniyorum, o da Arapça.

Universitede dersler saat sekiz buçukta başlıyor. Bugün ilk ders Türkçe. Galiba ikinci ders Türk edebiyatı.

Saat sekiz buçuk (8. 30). Talebeler dersanededir. Hocamız giriyor ve bize:

— Merhaba, diyor.

Oturuyoruz. Ders başlıyor. Bu derste Türkçe okuyoruz, konuşuyoruz, Türkçeden Azerbaycan diline ve Azerbaycan dilinden Türkçeye çeviriler yapıyoruz. Arkadaşım İlham Türkçeden çok güzel çeviriyor.

Saat onda ilk ders bitiyor. Biz teneffüs ediyoruz. Talebeler dersaneden koridora çıkıyorlar. Ben kütüphaneye gidiyor, gereken ders kitaplarını oradan alıyorum.

Konuşma

— Merhaba, İlham!

— Günaydın, Orhan! Nasılsın?

- Təşəkkür ederim, iyiyim. Sen nasıldsın?
 — Mersi, ben de iyiyim. . Nereye gidiyorsun?
 — Ben mi?
 — Sen ya!
 — Enstitüye.
 — Okuyorsun, demek?
 — Evet. I. sınıfta.
 — Ne öğreniyorsun?
 — Türkçe.
 — Ya Arzu? O da mı öğrencidir?
 — İlk ders kaçta başlıyor? Sekizde mi?
 — Hayır, sekiz buçukta.
 — Türkçe dersinde ne yapıyorsunuz?
 — Okuyoruz, konuşuyoruz, çeviriyoruz.
 — Türkçeden mi çeviriyorsunuz?
 — Türkçeden de, Azərbaycan dilindən de.
 — Çok mu okuyorsunuz?
 — Efendim?
 — Çok mu okuyorsunuz, diyorum.
 — Evet. Her gün iki saat kadar okuyoruz.
 — Sen teneffüste ne yapıyorsun?
 — Fakültemizin lokantasında yemek yiyor, bir bardak çay içiyorum.
 — Dersler saat kaçta bitiyor?
 — Saat bir buçukta.
 — Sonra eve mi dönüyorsun?
 — Dersden sonra kütüphaneye gidiyor, kitap alıyor, eve götürüyorum.
 — Akşam ne yapıyorsun?
 — Biraz televizyon seyrediyor, azıcık dinleniyor, plâk ve teyp dinliyor, derslerime çalışıyorum. Saat 11'de yatağa yatıyor ve hemen uyuyorum.
 — Orhan, allehaismarladık!
 — Güle güle.

Л У Г А Т

arkadaş — joldaş; dost
 dışarı — диняры; баһар; ешик
 rüzgâr — külək; jël
 sıcak — ыети
 sıcaklık — ыетлик; һәрмәт; тем-
 ператур
 mutfak — мәтбәх
 Demir Çelik Fabrikası — метал-
 луркунја заводу
 devam etmek — давам етмәк;

devam etmek — етмәк; мәктәб
 етмәк; мәктәб (о) охумат
 dire — 1) мәнзил, ев; 2) идарә
 урдақ — 1) етмәк (ејләмәк)
 2) дүзәлтмәк
 saygı — һәрмәт
 saygılarla — һәрмәтлә
 çalışmak — ишләмәк; муҗәسسә ет-
 мәләк — ызыш ишләмәк, тоху-
 ма һә, мә ишләри көрмәк вә с.

hafta tatili — ыстираһат күнләри
(шәһбә вә базар)

sinema — кино; кинотеатр

rahatlız olmak — 1) Һараһат ол-
маг; 2) Өзүңү иһе һисс етмөк;
кеһсиз олмаг

ne yazık — чох тәһсүф; тәһсүф
ки; еһи мәһнада түрк дилинде
yazık ki, maalesef ыстиһаһлары
да иһаһдилдр

hafif — јүһкүл; хәһфф

sallanmak — 1) јеләһмөк; 2) јы-
галаһмаг

çingirik — 1) зыһгыров [сәһи];
2) зөһк [сәһи]; Түрк дилинде бу
мәһнада даһа чох „сәһ“ ыстиһаһы
иһаһдилдр

burası — Түрк дилинде burası,
orası иһаһдилдр конкрет, локал
јер мәһнада иһаһдилдр. Мә-
сәһлә: — orası neresi? — ора һа-
радыр?

burası Üniversite — бура униһерси-
тетдилр

buçuk — јары; Бу сөз төкбашына
иһаһдилдр, һәр һансы бир јәһәм-
лә гоһа сөһләһдр; sekiz buçuk —

догтузуң јарысы — 8. 30

hoca — 1) али мәктәб мүүллими;
педагог. 2) мөлла, диндар

konuşmak — даныһмаг

gereken — лавзымы; карәкли
ders kitabı — дәрәһик; дәрә во-
саһти

çevirmek — тәрјүмә етмөк

enstitü — институт; Бу ыстиһаһ-
да һөһм дә динимиздәки техникум,
орта иһтисас мәктәби һәм тәһсил
мүүһсәһләри аһлаһдырылыр

lokanta — јемөкхана

almak — 1) алмаг, 2) көтүрмөк

götürmek — аһармаг

istirahet — ыстираһат етмөк;

teyp — вал

teyp — магһнтофон

uzunak — узанмаг

hemin — о дәһиға; һәмий дәһиға

mutlak — јатмаг

Allah'ımızladık — худаһаһһиз

çalıba — дәһәһиһ, сәһв етмиһрәм-
сә, көрүһүр, еһтиһал ки, күһәһ

ki, көрөк ки

* * *

1. Аһаһыдакы феһләри иһдики заманда бүтүн формалар үзрә тәһриф
еһди.

almak, uyumak, seyrelemek, işlemek.

2. Чүмләләри иһдики заманың иһкар феһмасында иһләдин

1) Türkçe çabuk konuşuyorum

2) Derslerinize çalışıyorsunuz.

3) Kütüphaneden kitap alıycr.

4) Siz bugün gidiyorsunuz.

5) Biz lokantada yemek yiyoruz.

3. Чүмләләри иһдики заманың суал формасында иһләдин.

1) Talebeler çalışıyorlar

2) Alıştırmalarda hata yapmıyorum

3) Hocamız Türkçe güzel konuşuyor.

4) Babanız yarın geliyor.

5) Çocuklar parkta dolaşıyorlar.

4. Чүмләләри иһдики заманың иһкар-суал формасында иһләдин.

1) Saat sekiz buçukta zil çalıyor.

2) Ben Türkçe konuşmuyorum.

3) Sen lokantaya gidiyorsun.

- 4) Biz müzik dinliyoruz
  - 5) Siz parkta dinleniyorsunuz.
5. Türk dilinə tərcümə edin.
- 1) Mən dərsə hazırлајырам.
  - 2) Saat 9-ун јарысында зәнк вурулур.
  - 3) Ахшам магнитофона гулаг асырам.
  - 4) Ушаглар јемәкханада јемәк јејирләр.
  - 5) Китабханадан евә китаб алыб апарырам

1. Мәтнләрн дәфтәринизә көчүрүн, Азәрбајҗан дилинә тәрчүмә етин
2. Мәтнләрн мәзмунуну түрк дилиндә данышын.
3. Тәсдиг един:

- 1) Şimdi Türkçeden mi çeviriyorsunuz?
- 2) Kütüphaneden mi geliyor?
- 3) Bana mı soruyorsun?
- 4) Yabancı dil öğrenmek güç mü?
- 5) Fakülteniz yedinci katta mıdır?

4. Инкар един:

- 1) Dersanede bir kimse var mı?
- 2) Türkçe öğrenmek kolaydır.
- 3) Arkadaşınızdan memnun musunuz?
- 4) Zil çalıyor mu?
- 5) Kütüphanede gazete okuyorlar mı?

5. Чүмләләрн хәбәрләрини суал формасында ишләдин.

- 1) Bazı talebeler derslerine iyi çalışmıyorlar.
- 2) Hoca sizi soruyor.
- 3) Siz derste Türkçe okuyor, yazıyor, konuşuyorsunuz.
- 4) Biz parkta dinleniyoruz.
- 5) Bu akşam eve gitmiyorlar.

6. Чүмләләрн ич ики заманын инкар-суал формасында јазын.

- 1) Bana sormuyor, ona soruyor.
- 2) Ders çabak bitiyor.
- 3) Dersaneye çocuklar beraber giriyorlar.
- 4) Öğrenciler Türkçe okumalarında hata yapıyorlar.
- 5) Temrinleri ve alıştırmaları yazıyorsunuz.

Мәним атам, анам, мөндөн бөжүк бачым вә гардашым вар. Бир бачым вә гардашым мөндөн кичикдирләр. Гардашым ибтидаи сифидә, бачым орта мәктәбин 7-чи сифиндә оху-
жур. Бөжүк бачым әрдәдир. Әри вәкилдир. Бөжүк гардашым
мүһәндисдир. Евлидир. Ики ушағы вар. О, металлуркија за-
водуна ишләјир.

Мән университетни шәрғишүнәслыг факултәсини тәләбә-
сийем

Бизим евимиз 9 мәртәбәлидир. Мәнзилемиз 6-чы мәртә-
бәдәдир.

2) Сән ахшам евдә нә едирсән? Телевизора бахырсан?
Дәрсләрнин һазырламырсанмы? Мусигијә дә гулаг асыр-
санмы?

Евиниз дәрдотаглыдыр. Сән әрәб дилини өјрәнирсән, о,
түрк дилини өјрәнир. Мән түрк дилини пис билмирәм. Сән дә
јахшы данышырсан.

Ахшам саат неводә јатырсан? Гоншу отагда ким јатыр?

3) Бу күн истираһәт күнүдүр. Сабаһ базар ертәсидир.
Чәршәнбә ахшамы мән завода кедирәм. Сиз евдә галырсы-
ныз. Әһмәд дә галырмы? Мәкәр о ишләмир?

Бајырда күзәк әсир. Тәссүф ки, о бу күн кәлмир. Бу
күн кәлмир? Бәс нә вахт кәлир? Дејәсән, сабаһ кәлир.

Инди саат нечәдир? Билмирәм. Орхандан сорушарам,
саатым јохдур. — дејир. Сәнин саатын јохдур? Вар, анчаг
тәссүф ки, ишләмир.

8. Ашағыдакы түрк аталар сөздәрини әвбәрләјил:

Acele eden ecele gider

Her kes gider Mersin'e, biz gideriz tersine.

Koyunun olmadıği yerde, keçiye Abdürrehman Çelebi
derler.

Gülü seven dikenine kattanır.

Anlıyana sıvrısınck saz, anlamıyana davul zurna az.

ФЕЛИН ӘМР ШӘКЛИ

Түрк дилиндә фе'лин әмр шәкли әмр, хәлиш, истәк вә с.
билдирир вә хүсуси интонасија илә тәләффүз едилир.

Азәрбајҗан дилиндәи фәргли олараг, түрк дилиндә фе'лин
әмр вә арзу шәкилләрини I шәхс тәк вә чәминин шәкилчи-
ләри өјнидир. Буна көрә дә түрколокијаја анд әдәбијатда

ба'зэн түрк дилиндә фе'лин әмр шәклинин I шәхс төк вә чә-
минин хүсуси грамматик әләмәти олмадыгы гејд едиләр.

Фе'лин әмр шәкли түрк дилиндә ашағыдакы шәкилчәләр
васитәсилә әмәлә кәлир.

Т Ә К

1. шәхс: (y) ayım, - (y) eyim
2. шәхс: —
3. шәхс: -sin, -sin, -sun, -sün

Ч Ә М

1. шәхс: -alım, -elim
2. шәхс: (y) in, - (y) in, - (y) un, - (y) ün,
(y) imiz, - (y) imiz, - (y) unuz, - (y) ünüz
3. шәхс: -sınlar, -sinler, -sunlar, -sünler.

Мө'тәризәјә алынған „у“ самити сантлә битән фе'л көкү
илә шәкилчи арасына әләвә едиләр.

Ben alayım, geleyim, okuyayım, güleyim

Sen al, gel, oku, gül

O alsın, gelsin, okusun, gülsün

Biz alalım, gelelim, okuyalım, gülelim

Siz alın (alınız), gelin (geliniz) okuyun (okuyunuz) gülün
(gülünüz)

Onlar alsınlar, gelsinler, okusunlar, gülsünler.

Гејдә көкү «а» вә «е» сантләри илә битән фе'ләрин I шәхс төк вә
чәминин ики, ба'зән дә үч чүр јазылышы мүшәһидә олунар.

başlayayım-başhyayım; söyleyeyim-söyliyeyim-söylüyeyim;

deyeyim-dieyim; oynayalım-oynuyalım-oynuyalım; saklayalım-sakıyalım;

Фе'лин әмр шәклинин инкар формасы фе'л көкүңә «-та»,
«те» инкар шәкилчиләри артырылмагла дүзәлир:

Ben almayayım (almıyayım), gelmeyeyim (gelmiyeyim);

Sen alma, gelme;

O almasın, gelmesin;

Biz almayalım (almıyalım), gelmeyelim (gelmiyelim);

Siz almayın (almayınız), gelmeyin (gelmeyiniz);

Onlar almasınlar, gelmesinler;

Фе'лин әмр шәкли заман шәкилчиләри габул етмир вә фе'
лин заманлары үзрә дәјинәмир, мә'насына көрә кәләчәк за-
мача янл олар.

ИСМИ ХӘБӘРИН ҺЕКАЈӘСИ

Исми хәбәриң һекајәси „idi“ көмәкчи фе'лиң васитәсилә
әмәлә кәлир. „idi“ соғу тоғуудугу адлардан һәм ајры, һәм
дә сининик јазылар. Сөздән ајры јазылдыгда төквариант-
лыдыр, јәһин бир чүр јазылар, бининик јазылдыгда заман

аһәнк ганунуна табе оларат дәрә чүр (-di, -di, -du, -dii) жазылып. Сөзүн көкү сантлә битәрсе, „idi“ көмәкчи фе'линин башындагы „i“ саити „u“ самитинә чеврилип.

Шәхе шәкилчиләри (II категория) „idi“ сөзүнә артырылып.

Тәсдиг формасы

Ben hasta idim, hastaydım, er idim, erdim;
Sen hasta idin, hastaydın, er idin, erdin;
O hasta idi, hastaydı, er idi, erdi;
Biz hasta idik, hastaydık, er idik, erdik;
Siz hasta idiniz, hastaydınız, er idiniz, erdiniz;
Onlar hasta idiler, hastaydılar, er idiler, erdiler;

Иеми хәбәрин аҗры вә битишик жазылан шәкилләриндә вурғунун јеринә диггәт етмәк лазымдыр. Аҗры жазыланда вурғу „idi“ сөзүнүн икинчи һечасы үзәринә дүшүр. Битишик жазыланда исе „idi“ сөзүндән әввәзкә һечанын үзәринә дүшүр.

yolcu idik — yolcüyduk;
öğrenci idik — öğrenciydik;
balıkçı idi — balıkçıydı;
yorgun idim — yorgündüm.

Иеми хәбәрин битишик жазылан шәклиндә, сөзүн көкү кар самитлә битәрсе, „d“ самити карлантаһар „t“ олур:

Ben katiplim;	Onlar çocuktular;
O çocuktur.	Sen avukatın;
Siz küçüktünüz;	Biz pilotluk;

б) Инкар формасы

Инкар формасы „değil“ сөзү васитәсилә әмәлә кәлир. „Değil“ сөзү теһүәлуғу аддан аҗры жазылып. „idi“ көмәкчи фе'ли, тәсдиг формасында олдугу кими, һәм аҗры, һәм дә битишик жазылып. Битишик жазылан шәкли түрк дилиндә даһа ишләкдир.

Ben hasta değildim (değil idim)
Sen hasta değildin (değil idin)
O hasta değildi (değil idi)
Biz hasta değildik (değil idik)
Siz hasta değildiniz (değil idiniz)
Onlar hasta değildiler (değil idiler)

в) Суал формасы

Суал формасы „-mi“, „-mî“, „-mî“, „-mî“ суал адаты васитәсилә әмәлә кәлир. Суал адаты гошулдуғу аддан аҗры җазылып: „idi“ сөзү суал адатына битишидрилип; адатла „idi“ сөзү арасына битишидричи „у“ самити артырылып. Шәхә шәкилчиләри сонра кәлир.

Ben komutan mıydım? er mıydım?
Sen komutan mıydın? er mıydın?
O komutan mıydı? er mıydı?
Biz komutan mıydık? er mıydık?
Siz komutan mıydınız? er mıydınız?
Onlar komutan mıydılar? er mıydılar?

Суал адатынын „idi“ сөзүндән аҗры җазылдығы шәкил дилә аз ишләдилер:

komutan mı idim?	er mi idim?
komutan mı idin?	er mi idin?
komutan mı idi?	er mi idi?
komutan mı idik?	er mi idik?
komutan mı idiniz?	er mi idiniz?
komutan mı idiler?	er mi idiler?

г) Инкар-суал формасы.

Инкар-суал формасы „değil“ сөзүнүн, „mi“ суал адатынын, „idi“ көмәкчи фе'линин битишик җазылан „di“ вариантынын вә шәхә шәкилчиләринин васитәсилә әмәлә кәлир.

Ben komutan değil mıydım?	er değil mıydım?
Sen komutan değil mıydın?	er değil mıydın?
O komutan değil mıydı?	er değil mıydı?
Biz komutan değil mıydık?	er değil mıydık?
Siz komutan değil mıydınız?	er değil mıydınız?
Onlar komutan değil mıydılar?	er değil mıydılar?

ИСМИ ХӘБӘРИН РӘВАҖӘТИ

Түрк дилидә иеми хәбәрин рәвәҗәти „imîş“ көмәкчи фе'ли васитәсилә әмәлә кәлир. „imîş“ көмәкчи фе'ли гошулдуғу адлардан һәм аҗры, һәм дә битишик җазылып. Сөздән аҗры җазылдығыла төкварнантлыдыр, җә'ни бир чүр (imîş) җазылып; битишик җазылдығы заман аһәнкә уҗуа олараг дәрә чүр (-mîs, -mîş, -mîs, mîş) җазылып. Сөз көкү сантәлә битәрәә „imîş“ көмәкчи фе'линин әввалидәки „i“ сантә „у“ самити-нә чәгрилләр.

Исми хэбэрин һекајәси илэ рәвајәти арасында мә'на вә үслуб фәрги вар. Доғрудур, һәр ики форма исми хэбәрдә ифадә олунап фикри кечмиш замана аид олдуғуну билдирир. Лакин биринчи һалда ифадә едилән фикирдә мүәјјәнлик, конкретлик вар. Хэбәр верилән ишин ичрасынын данышан тәрәфиндән билаваситә көрүлдүҗү, билиндији вә ја онун шаһиди олдуғу чалары мөвчуддур. Исми хэбэрин рәвајәти исә гејри-мүәјјән, данышанын өзүнүн көрмәдији, билмәдији, башгасындан ешитдији иш, һал, һәрәкәт вә с. билдирир, ифадә олунап фикри доғру олуб-олмамасына данышанын шүбһәсини нәзәрә чатдырыр, бир нөв субъектив модаллығын ифадәсинә хидмәт едир.

Исми хэбэрин бу формасы Азәрбајҗан дилиндә дә ишләнир, хүсусилә 3-чү шәхсдә даһа кенш јајылмышдыр. Бунунла јанашы, дилемиздә ејни үслуб вә мә'на чаларларынын бир гисмини вермәк үчүн бә'зән еһтимал, шүбһә вә с. билдирән модал сөзләрдән (куја, демә, мәкәр, дејәсән, дејирләр ки, көрүнүр вә с.) истифадә олунар. Мәсәлән:

Ben hastaymışım — Мән хәстәјмишәм — Куја ки, мән хәстә имишәм;

Siz evdeymişsiniz — Сиз евдәјмишсиниз. — Дејәсән, сиз евдә имишсиниз.

Mejdanda kimse yokmuş — Дејирләр ки, мејданда һеч кәс јох имиш.

Yorgun imişsin — Көрүнүр, јорғун имишсән

а) Исми хэбэрин рәвајәтинин тәсдиг формасы

Ben hasta imişim, hastaymışım, evdeymişim.

Sen hasta imişsin, hastaymışın, evdeymişsin.

O hasta imiş, hastaymış, evdeymiş.

Biz hasta imişiz, hastaymışız, evdeymişiz.

Siz hasta imişsiniz, hastaymışsınız, evdeymişsiniz.

Onlar hasta imişler, hastaymışlar, evdeymişler.

б) инкар формасы

Ben hasta değilmışım,

Sen hasta değilmışın,

O hasta değilmiş

Biz hasta değilmışız,

Siz hasta değilmışsınız,

Onlar hasta değilmışler.

в) суал формасы

Ben hasta mıymışım?

Sen hasta mıymışın?

O hasta mıymış?

Biz hasta mıymışız?

Siz hasta mıymışsınız?

Onlar hasta mıymışlar?

Исми хэбэрин рәвајәтинин суал формасы, хүсусилә дә I вә II шәхсләрдә, түрк дилиндә чох аз ишләнир. инкар-суал формасындан исә истифадә едилмир.

„KENDİ“ GAJYDYŞ ÄWÄZLİJİ

„Kendi“ äwäzlijini Äzərbaycan dilindəki «öz» äwäzlijininin ifadə etdiyi mənaslarda işləyir: Məs.:

kendi elim — öz əlim	kendi kardeşiniz — öz gərdaşınıız
kendi evi — öz evi	
kendi kitabımız — öz kitabımız	

„Kendi“ äwäzlijini şəxslər üzrə təsrif olunur:

Ben kendim — özüm	Biz kendimiz — özümüz
Sen kendin — özün	Siz kendiniz — özünüz
o kendi (və ja kendisi) — özü	Onlar kendileri — özləri.

Mənsubiyyət şərtlərini qəbul etmiş „kendi“ äwäzlijini hallandır:

Y.h. kendim, kendin, kendi, kendimiz, kendiniz, kendileri

I. h. kendimin, kendinin, kendinin, kendimizin, kendinizin, kendilerinin.

V.h. kendime, kendine, kendine, kendimize, kendinize, kendilerine.

B. i. h. kendimi, kendini, kendini, kendimizi, kendinizi, kendilerini.

D. h. kendimde, kendinde, kendinde, kendimizde, kendinizde, kendilerinde.

Ç.h. kendimden, kendindən, kendindən, kendimizden, kendinizden, kendilerinden.

2-ci və 3-cü şəxs təklə „kendi“ äwäzlijininin hallanması ilə bağlı eyni kəpünür, lakin əslində belə deyil. Çünki bu şərtlərdə gərşışığığa jol verməmək üçün ja „kendi“ äwäzlijininin janynda nöxə äwäzlijini işlədilir, ja da 2-ci və 3-cü şəxsləri ajyрмаq üçün 3-cü şəxsədə „kendi“ jerində „kendisi“ forması işlədilir və hallandırılır. Məsələn:

Kendine söyledim — sənə (sənin özünə) səjlədim;

Kendisine söyledim — Ona (Onun özünə) səjlədim;

Sen kendine iyi bak — Sən özünə jaxşı bah.

Onun kendisine birkaç sözüm var — Onun özünə bir neçə sөzüm var.

Bu senin kendi işindir — Bu sənin öz işindir.

O kendisi gidiyor — O özü kedir.

ANNEİN KENDİ OĞLUNA ÖGÜTÜ

Oğlum! Çalış derslerini iyi öğren, iyi oku, güzel yaz. Hiç tembellik etme. Tembellik etmek, çalışmamak, dersi bilmemek iyi iş değildir. Evvel dersi öğrenmek, sonra oynamak lazımdır.

Defter kitabını temiz tut. Ellerini sık sık yıka. Vaklında okula git. Derse geç kalma. Öğretmeni ve kendi sınıf arkadaşlarını sev. Ders vakti öğretmeni iyi dinle. Kendisinin sorularını doğru yanıtla.

— Al sana defter ve kalem vereyim. Onları kaybetme, kendi çantana koy. Şimdi sen okula git, ben öğle yemeği hazırlayayım. Kardeşine söyledim mağazaya gitsin, ekmek, beyaz peynir ve tereyağı alsın.

Dur bakayım, galiba kapının zili çalıyor!

— Ahmet, sen mîsin?

— Evet, anne mağazada lahana, domates ve patates de var, alayım mı?

— Al yavrum. Dur sana para vereyim. Hem Orhan'ı bekle, evden beraber çıkmış, o okula gitsin, sen mağazaya uğra. Merdivenleri yavaş ininiz, sokakta yalnız kaldırımla yürüyünüz. Al şu jetonu, teyzenlere bir telefon et, söyle akşam bize gelsinler, Auşe'yi de getirsinler, tamam mı? Pervini de unutmasınlar!

— Tamam anneciğim. Biz gidelim. Hoşça kal.

— Güle güle, yavrularım.

Metin

Bugün hava güzeldir. Dün soğukmuş. Şimdi sıcaktır. Dün arkadaşım Mustafa bizdeydi. O, çok yorgun idi. Ben yorgun değildim. Ev çok sıcak idi. Hava da zaten sıcaktı.

Kardeşim sinemada değilmiş, tiyatrodaymış. Bu çocuğun çantası yokmuş. Bu köyde postane yokmuş, okul varmış.

Tevfik öğrenciymiş. Kemalın annesi hastanedeymiş. Refik'in kardeşi hastaymış.

Mehmet şöför değilmiş, mühendismiş. Cemil doktormuş.

Dün serbeşi miydin? Maalesef, meşguldüm. Dün çok işim vardı, bütün gün evde idim.

Ahmet dün akşam sizde miydi? Evet, bizdeydi. Sen dün neredeydin? Dün salı idi ve ben fabrikadaydım. Kemal nerede idi? O köydeydi. Aceba Kemal köyde mi oturuyor? Hayır, Kemal köyde oturmuyor, fakat dün köydeymiş, kendisi öyle diyor.

Siz dün okulda değil miydiniz? Hayır, dün Pazartı. Pazar, yüksek okullarda hafta tatilidir. Peki neredeydiniz? Dün ben kendi arkadaşlarım ile beraber ormanda idim. Turgut da orada mıydı?

Hayır, Turgut orada yoktu.

Ben şimdi okuldayım. Burası bizim dersanedir. Senin paran var mı? Dün benim param yoktu, bugün var, niçin

soruyordun? Burada iyi bir pul satıyorlar, almak istiyor musun? Evet benim güzel bir pul koleksiyonum var. Gidelim bakalım.

Konuşma

— İyi günler, Turgut.

— İyi günler, Kemal. Dün sen neredeydün?

— Evde idim. Konuklarım vardı. Hani tanıyorsun, Orhan var ya, o da bizde idi.

— Aaa... Orhan sizde miymiş? Arkadaşlarının sözlerine göre dün okulda yokmuş. Demek sizdeymiş.

Kardeşin de orada mıydı?

— Hayır, kardeşim evde yoktu. O da kendi arkadaşının misafiri idi.

— Başka kimler vardı?

— İhsan, Aziz ve Yunus da bizdeydiler. Hepimiz öğle yemeğinde beraberdik.

— Kardeşin evde değil miydi?

— Evdeydi, canım, ben misafirleri diyorum ya! Babam da, annem de, abim de evdeydiler.

— Kemal, şimdi nereye gidiyorsun?

— Mağazaya. Beyaz peynir, tereyağı ve ekmek almak için gidiyorum. Gel beraber gidelim, alalım, eve götürelim, sonra bir az dolaşalım, sinemaya gidelim. Nizamî sinemasında güzel bir film varmış. Arkadaşlar söylüyor, pek güzelmiş.

— Tamam, yürü gidelim.

ЛУГВІ

yüklemek — yüklemek

yavut — cevap

yandırmak — cevap vermek

kaybetmek — itirmek

öğle yemeği — nahar; күнорта
jeməji

ekmek — çörək

beyaz peynir — pendir

tereyağı — kərə yağы

zil — зонк

lahana — koləm

domates — pambidor, tomat

patates — kartof

pula — pul

pul — marka

beklemek — көzləmək

beraber — birlikdə

murdiven — 1) вилляков; 2) чор-
шыван

bulurum — 1) бору; 2) күвə

uyumek — 1) ушымтмак; 2) пи-
jала кетмек; 3) кетмек

jeton — жетон (телефон-автомат-
дан зонк етмек үчүн пети-
фада едилен хүсуси сиккə)

postane — пошт

serbest — 1) бон; 2) азад; 3)
сərbəст

yüksek okul — аян мектеб

evlən — мешə

konuk — голаг

misafir — гонаг

berimiz — һамымыз

dolaşmak — көзмək; көриб до-
ланмаг

bulunmak — данышмаг

tanışmak — мәслəлəтлənмək

tanış — 1) олту; 2) јашны;
3) данышыг

1. Ашағыдакы сөзлери исми хәбәрии һекајәсинин бүтүн формаларында тәсриф еднн.

köylü, genç, memnun, odada.

2. Ашағыдакы сөзлери исми хәбәрии рәвајәтинин гәсдиғ вә инкар формаларында тәсриф еднн.

doktor, avukat, müdür, öğrenci.

3. Исми хәбәрии һекајәсиндә јазын.

Çocuk hastadır. Mehmet köylüdür. Ben talebeyim. Sen işçisin. O pilottur. Biz gençiz. Gitmeğe hazırsınız. Mektup Ahmettedir. Kutu dolaptadır. Parası vardır. Defterin çok mu? Kardeşi teknisyen midir? Onlar kaç kişidir? Biz fabrikada mıyız? Çocuklar dersanededirler.

4. Фе'лин әмр шәклиндә тәсриф еднн.

beklemek, götürmek, konuşmak, danışmak.

5. Хәбәри чәмдә ишләднн.

Bize gel. Bunu yapma. Şu kitabı oku. İşe başla. Teşekkür et. Bana sorma. Eve git. Okusun.

6. Хәбәрии инкар формасында ишләднн.

Dersaneden çıkınız. Bu tümeceyi yazınız. Bu cümleyi okuyunuz. Bir daha yapınız. Cevap veriniz. Soruyu yanıtlayınız. Kapıyı açınız. Bütün gün çalışınız. Eve gitsin. Çocuklar gelinler. Sen ekmek al.

*

1. Мәтнлери дәфтәринизә көчүрүн, Азәрбајҗан дилинә тәрчүмә еднн.

2. Биринчи мәтнин мәзмунуну түрк дилиндә данышын.

3. Тәрчүмә еднн.

Yapma! Şuraya geçsin. Türkçe konuşun. Şunu okuyun. Ali'ye sor. Öğretmenden sorunuz. Hocanızın sorularını doğru yanıtla. Bu meseleyi babana danış. Kendi odana geç. Kendisini çok seviyorum.

4. Тәрчүмә еднн.

1) Сиз о заман фәһлә идиiniz? Хејр, мән фәһлә дејилдим, тәләбәјдим.

2) Дејәсән, гапынын зәнки чалыныр, кедиб бахым.

3) Кәл, бирликдә кедәк, мағазадан чәрәк, пендир вә кәрәјағы алыб кәләк.

4) Көзлө, сөнө пул верим. Зәһмәт олмаса, памидор, кә-
ләм вә картоф да ал.

5) Мәкәр инди мағазә ачыгдыр? Бајаг ачыг иди. Дүнән
бу вахт ачыг имиш.

6) Сизин гонағыңыз вар? Гонағларыңыз кимдир? Сиз
өзүңүз онлары таныйырсыңызмы?

7) Бу кәндә почт јохдурму? Почт һансы күчәдәдир? Зәһ-
мәт олмаса, почту мәнә көстәрин.

5. Ашағыдакы фе'аләри әмр шәклиндә тәсриф еди.

gülmek, bakmak, konuşmak, yemek, başlamak;

6. Ашағыдакы ше'ри әзбәрләјин.

SAZIMA

Ben gidersem sazım sen kal dünyada
Gizli sırlarımı aşikâr etme
Lâl olsun dillerin söyleme yâda
Garip bülbül gibi ahûzar etine

Gizli dertlerimi sana anlattım
Çalıştım sesimi sesine kattım
Bebe gibi kollarında yaylattım
Hayalî hatır et beni unutma

Bahçede dut iken bilmezdin sazı
Bülbül konar mıydı dalına bazı
Hangi kuştan aldın sen bu avazı
Söyle doğrusunu gel inkar etme

Benim her derdime ortak sen oldun
Ağlasam ağladın gülersem güldün
Sazım bu sesleri turnadan mı aldın
Pençe vurup sarı teli sızlatma

Ay geçer yıl geçer uzarsa ara
Giyin kara libas yaşlan duvara
Yanından göğsünden açılır yara
Yâr gelmezse yaralarını elletme

Sen petek misali Veysel de arı
İneleşir beraber yapardık balı
Ben bir insan oğlu sen bir dut dalı
Ben babamı sen ustamı unutma

AŞIK VEYSEL

ФЕ'ЛИН КЕЧМИШ ЗАМАНЫ

Азәрбајҗан дилиндә олдугу кими, түрк дилиндә дә фе'лин кечмиш заманынын ики грамматик ифадә формасы вар: шүһуди кечмиш заман вә нәгли кечмиш заман.

а) Шүһуди кечмиш заман

Шүһуди кечмиш заман иш, һал вә һәрәкәтин кечмишдә, јә'ни данышылан андан әввәл, һәм дә гәти вә конкрет ичрасыны билдирир. Түрк дилиндә шүһуди кечмиш заман *-di, -di, -du, -dü, // -ti, -ti, -tu, -tü* шәкилчиси вәситәсилә дүзәлир. Заман шәкилчиси фе'л көкүнә бирләшдирилир, шәхс шәкилчиләри (II категорија) заман шәкилчисиндән сонра кәлир.

Шүһуди кечмиш заманын тәсдиг формасы:

Ben aldım, geldim, okudum, güldüm, baktım;
Sen aldın, geldin, okudun, güldün, baktın;
O aldı, geldi, okudu, güldü, baktı;
Biz aldık, geldik, okuduk, güldük, baktık;
Siz aldınız, geldiniz, okudunuz, güldünüz, baktınız;
Onlar aldılar, geldiler, okudular, güldüler, baktılar.

Шүһуди кечмиш заманын инкар формасы *-ma, -me* шәкилчиси вәситәсилә дүзәлир.

Ben almadım, gelmedim, okumadım, gülmedim, bakmadım;
Sen almadın, gelmedin, okumadın, gülmedin, bakmadın;
O almadı, gelmedi, okumadı, gülmedi, bakmadı;
Biz almadık, gelmedik, okumadık, gülmedik, bakmadık;
Siz almadınız, gelmediniz, okumadınız, gülmediniz, bakmadınız;
Onlar almadılar, gelmediler, okumadılar, gülmediler, bakmadılar.

Шүһуди кечмиш заманын суал формасы *-mi, -mi, -mi, -mi* суал әдаты вәситәсилә дүзәлир. Суал әдаты заман вә шәхс шәкилчиси гәбул етмиш фе'лдән ажры јазылыр.

Ben aldım mi? geldim mi? okudum mu? güldüm mü? baktım mi?

Sen aldı mı? geldin mi? okudun mu? güldün mü? baktın mı?

O aldı mı? geldi mi? okudu mu? güldü mü? baktı mı?

Biz aldık mı? geldik mi? okuduk mu? güldük mü? baktık mı?

Siz aldınız mı? geldiniz mi? okudunuz mu? güldünüz mü? baktınız mı?

Onlar aldılar mı? geldiler mi? okudular mı? güldüler mi? baktılar mı?

Шүһуди кечмиш заманын инкар-суал формасы *-та, -те* инкар шәкилчисинин во *-ти, -ті, -ти, -ті* суал адатыны т көмөҗи илэ эмэлэ кәлир.

Ben almadım mı? gelmedim mi? okumadım mı? gülmedim mi? bakmadım mı?

Sen almadın mı? gelmedin mi? okumadın mı? gülmedin mi? bakmadın mı?

O almadı mı? gelmedi mi? okumadı mı? gülmedi mi? bakmadı mı?

Biz almadık mı? gülmedik mi? okumadık mı? gülmedik mi? bakmadık mı?

Siz almadınız mı? gelmediniz mi? okumadınız mı? gülmediniz mi? bakmadınız mı?

Onlar almadılar mı? gelmediler mi? okumadılar mı? gülmediler mi? bakmadılar mı?

б) Нәгли кечмиш заман

Түрк дилиндо нәгли кечмиш заман *-muş, -miş, -muş, -miş* шәкилчисин вәситәсилә дүзәлир. Шүһуди кечмиш заманда фәрған олараг нәгли кечмиш заман һәрәкәтин гәти ичрасыны дејил, кечмишдә ичра олунмуш һәрәкәтин нәтичәсини көстәрир. Биринчи һаҗда һәрәкәтин ичрасында инсби моһаҗда шәһидлик, конкретлик, мүәјҗәһлик, нәгли кечмиш заманда исә гејри-мүәјҗәһлик, субјективлик нәзорә чагдырылыр. Тәсәдүфи дејилдир ки, *-muş, -miş, -muş, -miş* шәкилчисини һәм дә түрк дилиндо субјектив модаллығын (данышаны сөјләмә мүнәсибәти) ифадә формаларындан бири кими чәхшии едир. Әкәр данышан сөјләмдә ифадә олуна һәрәкәтин ичрасыны өзү көрмәјибсә вә ја һәрәкәтин баш вериб-вермәмәсиндә гәти бир фикрә малик дејилсә, сләчә дә сөјләмдә ифадә едилән фикри башгасындан ешидибсә, чүмләннин хәбәрини нәгли кечмиш заманда ишләдир. Мәс.:

Dün Ahmet bize gelmiş, beni sormuş ve gitmiş,

Süleymanın sözlerine göre Mehmet ormanda bir tavşan vurmuş, fakat yaralı tavşanı kaçırmış, gitmiş.

Orhan bir ev almış, gördün mü?

Бу тип чүмлөлэри Азербайжан дилиндэ ишлэтмэк мүмкүн олмур.

Мә'лумдур ки, Азербайжан дилиндэ нэгли кечмиш заман -мыш, -миш, -муш, -мүш шәкилчисиндән башга һәм дә **-ыб**, **-иб**, **-уб**, **-үб** шәкилчиси васитәсилә дүзәлир. Башга сөзлә, һәмин шәкилчиләр нэгли кечмиш заманын мәзмуну бахымындан синоним формалар кими чыхыш едир. Түрк дилиндэ исә нэгли кечмишин әләмәти јалныз **-miş**, **-miş**, **-muş**, **-müş** шәкилчисидир, **-ir**, **-ir**, **-ur**, **-ür** исә анчаг фе'ли бағлама шәкилчиси кими ишләнир. Түрк дилиндэ „*ir*“ шәкилчисин предикативликдән мәһрумдур вә чүмләдә постпозицияда ишләнә билмир, јәни чүмлә гурмур. Дикәр тәрәфдән, Азербайжан дилиндә -мыш, -миш, -муш, -мүш шәкилчиси III шәхсин тәкиндә чүмләннин мүтләг постпозициясында ишләнмир вә предикативлик функциясына малик дејил. Түрк вә Азербайжан дилләриндә нэгли кечмиш заман шәкилчиләринин ишләнмә мөгамларындакы бу фәргләрин, мәна вә үслуб хүсусијјәтләриндәки сәчијјәви чәһәтләрин өјрәнилмәси, бу дилләрдән тәрчүмә заманы һәмин фәргләрин нәзәрә алынмасы сон дәрәчә зәруридир. Фикримизи тамамламаг үчүн ашағыдакы парчаларын әслинә вә тәрчүмәсинә диггәт едәк:

„...Bize anlattığına göre, Prag'dan ayrıldıktan sonra Mariya kendisinde bazı değişiklikler hissetmiş, doktora gitmiş, gebe olduğunu anlamış. Evvelâ bundan pek memnun olmuş, fakat annesinin bütün ısrarlarına rağmen çocuğun kimden olduğunu söylememiş...“ (Sabahattin Ali „Kürk Mantolu Madonna“).

«...Онун сөјләдијинә кәрә, Прагадан чыхыб кетдикдән сонра Марија өзүндә бәзи дөјнишкликләр дүјараг һәкимә мүрачият едир. Һамилә олдуғу мә'лум олур. Әввәлчә о, бундан чох разы галырса да, анасынын тә'кидинә бахмајараг ушағын кимдән олдуғуну ачыб сөјләмир...»

Оригиналдакы **-miş**, **-miş**, **-muş**, **-müş** шәкилчиләри, доғру олараг мүтәрчим тәрәфиндән индики заман шәкилчиси илә әвәз едилмишдир, чүнки әввәлә, һәмин шәкилчиләр Азербайжан дилиндә III шәхсин тәкиндә предикативликдән мәһрумдур, дикәр тәрәфдән, дилимиздә индики заманын ишләдилмәсиндә үслуби һаллардан бири мәһз кечмишдә ичра олунмуш иш, һал вә ја һәрәкәти даһа чанлы шәкилдә вермәкдән нбарәтдир.

Ејни әсәрдән алынмыш башга бир мисалда бу әләмәт **«ыб»** шәкилчиси илә тәрчүмә олунмушдур:

„Bizim tren vakti geliyor, bir saatten az kalmış“...

«...Гатарымызын жола дүшмәсине аз галыр, бир саатдан да аз галыб...»

Азәрбајҗан дилинде «мыш» шәкилчисиини III шәхсдә индлөтмәк үчүн һәмийн шәкилчидән сонра хәбәрлик шәкилчиси, ја да «иди» бағламасы эләвә едилир. Мәсәлән:

Низами Кәпчәви 1141-чи илдә анадан олмушдур.
Орхан дүниә бизә кәлмишди.

Марағлыдыр ки, бир сыра һалларда ичрасы гәти, конкрет олараг билинән, көрүнән һәрәкәт дилимиздә шүһуди кечмиш заман шәкилчиси илә (jә'ни һәрәкәтин гәти ичрасыны билдирән шәкилчи илә) jох, һәгли кечмиш заманын шәкилчиси илә ифадә едилир. Түрк дилинде һә бу мәсәләдә сабитлик вә гапунаујғулуғ вар.

Хош кәлмишсиниз — Hoş geldiniz

О, 1954-чү илдә анадан олмушдур — О 1954 yılında doğdu.

Нәгли кечмиш заманын тәсдиғ формасы

Ben almışım, gelmişim, okumuşum, görmüşüm;

Sen almışsın, gelmişsin, okumuşsun, görmüşsün;

O almış, gelmiş, okumuş, görmüş;

Biz almışız, gelmişiz, okumuşuz, görmüşüz;

Siz almışsınız, gelmişsiniz, okumuşsunuz, görmüşsünüz;

Onlar almışlar, gelmişler, okumuşlar, görmüşler.

Нәгли кечмиш заманын инкар формасы.

Ben almadım, gelmemişim, okumamışım, görmemişim.

Sen almadımsın, gelmemişsin, okumamışsın, görmemişsin.

O almadı, gelmemiş, okumamış, görmemiş.

Biz almadık, gelmemişiz, okumamışız, görmemişiz;

Siz almadıksınız, gelmemişsiniz, okumamışsınız, görmemişsiniz;

Onlar almadılar, gelmemişler, okumamışlar, görmemişler.

Нәгли кечмиш заманын суал формасы

Ben almış mıyım? gelmiş miyim? okumuş muyum? görmüş müyüm?

Sen almış mısın? gelmiş misin? okumuş musun? görmüş müsün?

O almış mı? gelmiş mi? okumuş mu? görmüş mü?

Biz almış muyuz? gelmiş miyiz? okumuş muyuz? görmüş müyüz?

Siz almış mısınız? gelmiş misiniz? okumuş musunuz? görmüş müsünüz?

Onlar almışlar mı? gelmişler mi? okumuşlar mı? görmüşler mi?

Нәгли кечмиш заманын инкар-суал формасы

Ben almamış mıyım? gelmemiş miyim? okumamış mıyım? görmemiş miyim?

Sen almamış mısın? gelmemiş misin? okumamış mısın? görmemiş misin?

O almamış mı? gelmemiş mi? okumamış mı? görmemiş mi?

Biz almamış mıyız? gelmemiş miyiz? okumamış mıyız? görmemiş miyiz?

Siz almamış mısınız? gelmemiş misiniz? okumamış mısınız? görmemiş misiniz?

Onlar almamışlar mı? gelmemişler mi? okumamışlar mı? görmemişler mi?

İş Günüm

Dün ben yataktan çok erken kalktım, jimnastik yaptım, ellerimi, yüzümü yıkadım, dişimi fırçaladım ve kahvaltı ettim.

Kahvaltıdan sonra arkadaşım Mehmede telefon açtım ve biz onunla beraber okula gittik. Mehmedle ben aynı apartımandayız. Bizim aile üçüncü, Mehmedin ailesi altıncı katı oturuyor.

Biz otobüse bindik ve üniversiteye geldik. Üniversite Patris Lumumba Sokakında bulunuyor. Mehmet Tarih, ben Doğu Bilimleri Fakültesine öğrencisiyim.

Fakültede ben arkadaşlarımla görüştim. Biz biraz konuştuk, sohbet ettik. Sonra zil çaldı. Öğrenciler dersaneye girdiler. Biz de dersaneye girdik. Yarım dakika sonra öğretmen geldi, bize selâm verdi, biz ayağa kalktık, onu selâmladık.

Ders başladı. Biz iki saat Türkçe okuduk, yazdık, konuştuk, Türkçeden Rusçaya ve Rusçadan Türkçeye tercüme ettik. Öğretmen bize pekçok soru sordu, biz yanıtladık. Son ders saat 3'te bitti. Dersten sonra ben Tarih Fakültesine gittim, orada Mehmedle beraber kütüphaneye uğradık. Ben oradan bir Türkçe Açıklamalı Sözlük aldım, Mehmed kitap almadı.

Sonra biz lokantaya gittik, yemek yedik. Yemekten sonra sinemaya gittik. Güzel bir film seyrettik ve çok memnun kaldık. İki saat sonra biz eve döndük.

Akşam derslerimi hazırladım, gazete, dergi okudum, televizyon seyrettim. Babamla biraz satranç oynadık. Saat on ikide yatağa yatım ve hemen uyudum.

Nâzım Hikmet

Nâzım Hikmet'in odası. Duvarlarda Abidin Dino'nun „Yürüyüş“ tablosu, İstanbul'un renkli fotoğrafı, Bulgar pionerlerinin hediyesi: nâkışlı, dokuma bir halı, halıda Nâzım'ın çok güzel, çok büyük bir portresi.

Nâzım'ın masasında, Nâzım'ın yazı makînesinde, Nâzımın kitabı için bir onsöz yazıyorum.

Nâzımla 13 sene çok yakın arkadaşlık ettim. Şiirlerini dinledim, ilk okuyucusu oldum. 1951'in 29 Haziranında onu Moskova'nın „Vnukovo“ uçak (hava) alanında karşıladım ve 1963'ün 3 Haziranında Moskova'nın „Novodeviçye“ mezarlığında onunla vedalaştım.

Nâzım Hikmet'in çocukluk arkadaşı Valâ Nureddin Nâzım için bir kitap yazdı, kitaba „Bu Dünyadan Nâzım Geçti“ ismini verdi.

Nâzım Hikmet üstüne epey yazı çıktı. Onun sattığı üstüne eleştirmeler, inceleme-araştırma kitapları yayımlandı.

Aşağıdaki yazıyı Nâzım Hikmet çeşitli zamanlarda yazdı.

Ben „montaj“, yaptım, Nâzım'a gösterdim, beğendi. İmlâ Nâzım'ın imlâsıdır, değiştirmedim.

„İlk şiirimi 13 yaşında yazdım. Karşımdaki evde yangın çıktı. Şaşıtm, korktum. Ben bir saat sonra ilk şiirimi yazdım.

Yangın.

İkinci şiirimi galiba 14. üçüncü şiirimi 16 yaşında yazdım: 17 yaşında galiba ilk şiirim basıldı. Sonra kızlara tutuldum, şiir yazdım.

Anadoluya geçtim. Bolu'dan Trabzon'a geldim. Oradan Batum'a geldim. Batum'dan Moskova'ya gittim. Burada Doğu Emekçilerinin Komünist Üniversitesini bitirdim. Tekrar Türkiye'ye döndüm“.

(Ekber Babayef. „N. Hikmet“)

Bir Masal

Biri varmış, biri yokmuş. Evvel zaman içinde, kalbur saman içinde bir köylü kadın varmış. Her gün bu kadının evinin önünden geçen bir delikanlı, kadının sokağa bir tas süt döktüğünü görüyor, merak ediyormuş.

Delikanlı bir gün gene oradan geçerken köylü kadının koca bir tas süt döktüğünü görünce, dayanamamış seslenmiş:

—Nedir o dok'üğünü?

Kadın kapıdan içeri giriyormuş. Delikanlının yüzüne bakmadan cevap vermiş:

—Ne olacak, kızımın elinin kiri...

Bu cevap karşısında hayrete düşen delikanlı, yere eğilir

çukurda birikmiş olan sütleri muayene etmiş. Bunun süttten başka bir şey olmadığını görmüş. Kalkıp koşa koşa eve gitmiş. Annesine:

—Aman anne, demiş, şuracıkta bir köylü kadını var. Oradan her geçişinde taslarla süt dökerdi.

Bugün merak edip sordum. „Kızımın elinin kiri“ dedi.

Annesi demiş ki:

— Hiç böyle şey olur mu be oğlum?

Delikanlı ısrar etmiş:

— Peki, demiş, bundan bize ne?

Oğlan hemen cevap vermiş:

—Ne var olur mu anneciğim? Sen bana geçenlerde, evlenme zamanın geldi, artık evlendirelim dememiş miydin? Bu kadının kızını bana iste:

Meğer köylü kadının o zamana kadar hiç evlenmediği için kızı falan yokmuş. Şaka olsun diye delikanlıya öyle söylemiş.

Delikanlının annesi, kızı görmek için köylü kadının evine gitmiş. Köylü kadın hiç belli etmeden.

—Kızını hasta, demiş. Onu görmenize ne lüzum var?

Oğlanın annesi, kızını hastalığına inanmış elinin kiri süt gibi heyaz olan kız elbette güzeldir, diye düşünerek kadına sözü kesmişler. Evine dönmüş. Vakit geçirmeden düğün hazırlıklarına başlanmış. Hazırlık çabuk bitmiş. Düğün günü kız almak için gelin arabasını köylü kadının evine göndermişler.

Köylü kadın gelin arabasını görünce, etekleri tutuşmuş.

Böyle düşünüp dururken aklına bir çare gelmiş.

Hemen mutfığa girerek bir kazana un doldurmuş. Unu su ile karıştırarak hemar yapmış.

Hamuru insan şekline sokup kurusun diye bırakmış. Ellerini iyice temizledikten sonra hazırlanmak için yukarı çıkmış. Köylü kadın iyice hazırlanıp aşağıya indiği zaman hamurdan insanın da adamakıllı kuruduğunu görmüş. Onu alıp odanın birine götürmüştü. Gelin elbisesini üzerine giydirip telleri başına takmış. Arabaya bindirmiş. Araba hemen yola çıkmış. Araba gidiyor, köylü kadın düşünüyormuş.

Köylü kadın kendi kendine böyle düşünürken araba da büyük bir gölün kenarından gidiyormuş. Hamur gelinin üzerinden elbiseleri çıkarıp arabacıya belli etmeden onu göle atmış. Hemen arkasından da:

— Eyvahlar olsun, kızım göle düştü! diye bağırmış.

(Türk Masalları — cilt 1)

Konuşma

—Günaydın, annel!

—Günaydın, yavrum. Ne zaman uyandın?

—Şimdi uyandım. Sen ne zaman kalktın?

- Ben çok erken uyandım. Baban erkenden fabrikaya gitti. Abin de onunla beraber çıktı. Kızkardeşin daha uyanmadı. Ben mağazaya uğradım, sıcak çemek aldım.
- Sen kahvaltı ettin mi?
- Hayır, etmedim, seni bekledim. Abin baba-la beraber sütlü kahve içti, peynir, lereyağı, yumurta yedi.
- Babam çay içmedi mi?
- İçti, yavrum! Sen jimnastik yaptın mı?
- Hayır, daha yapmadım. Ellerimi yüzümü yıkadım, dişle-rimi fırçaladım, ayakkabılarımı temizledim.
- Kahvaltı etmek istemiyor musun?
- Tabii, isliyorum, ama azıcık sonra. Şimdi bir arkadaşına telefon açmak isliyorum.
- Dostun sizin enstitüde mi okuyor?
- Evet, benimle aynı grupta
- Tamam. Telefon aç, sonra beraber kahvaltı edelim.

Л У Ф Э Т

fırçalamak — фырча плә сизмөк,
төмизлэмөк, жумак

kahvaltı — кавджаналты, сәһәр же-
мәји

telefon açmak — телефон етмөк

ayın — ејни

açıklanmalı sözlük — ашаһлы дүгәт

dergi — журнал

satranç — шаһмат

fotograf — фотошөквл

işte — будур, бах будур

erey — чөх, нохлу; хөдлн

hava alanı — тәјјара мејданы

eleştirme — тәңгид, тәңгиди јазы

inceleme-araştırma — тәдқиғат

üstüne — һағғыдла; барыендә

yayınlamak — нәшр етмөк; чап
етмөк

basılmak — дөч олуммак; чөп
(внц.) етлмөк

tutulmak — севмөк; вууузмак

anın olmak

emekçi — эфем-ткеш

kalbur — хәлбур

delikanlı — көгәл, дөһсанлы

kosa — бурада; бөјүк

hayrete düşmek — һөһрәт етмөк;
тәһмүбләмөк

birlikte — јуһылмак, тоһланмак

koşa koşa — гача-гача

merak etmek — мәрәғланмак

meğer — сөн демәк; демәк

düğün — тој

şabuk — тез; тәһснв; чөдд

etegi tutuşmak — һөһчәп-тәһмак;
өвүнү итирмәк

hamur — хәмпр

adankalı — әмәлл-баһлы; та-
мамлә

elbise — паатар

duyular olsun! — һөһјат; аман

allah; vü başımә көл-көдөр

dağa — һөдә

gimnastik — гимнастика

fiç — чөдлөк

güneşlenmek — күнәһләнмөк

takir — фәһн; кәһһб јөхсул

şaşmak — тәһмүбләмөк, чыһмак

özgü — әд ра; маһат; е'тнпа

ilgisizlik — е'тнпәсызлығ

yaklaşmak — јаһыһлашмак

tokalaşmak — әд вериб көрүшмөк

* * *

1. Фелләри шүһуди кечмиш заманын тәсдиг вә шикарында тәриф етнп
bulmak, yemek, konuşmak, dönmek.

2. Фə'ллəri шүһуди кечмиш заманын суал və инкар-суал формаларында тәсриф елир.

karşılamaq, değiştirmeq, koymaq, görmək.

3. Фə'ллəri коғли кечмиш заманын тәсриф və инкарында тәсриф елир.
yazmaq, bilmək, tutulmaq, dökmək.

4. Фə'ллəri коғли кечмиш заманын суал və инкар-суал формаларында тәсриф елир.

yaıynlamak, beğenmeq, sormaq, düşünmək.

5. Азәрбајҗан дилинә тәрҗумә елир.

ISKEYDER İLE DİYOJEN

Günlerden bir gün Büyük İskender, adı halkın dilinde dolmuş Diyojen'i görmek merakına düşmüş. Beraberinde daima bulunan adamlarıyla, Diyojen'i görmeve gitmiş. Hükümdar gellerken Diyojen fırının yanında imiş. Güneşleniyormuş. İskender yaklaşmış, fakat o yerinden bile kımıldanmamış. İskender:

— Ben Büyük İskenderim! demiş.

Filozof hiç korkanmam.

Ben de Diyojenim! demiş.

İskender bu hale şaşmış. Çünkü sınırlıye kadar onun kayıanda hiç kimsenin böyle ilğizlik gösterdiği yokmuş. Diyojen'e:

— Sen benden korkmuyor musun? diye sormuş.

— Sen fena adam mısın?

—Her kes iyi adamım, diyor.

—O halde senden niçin korkayım?

İskender ona acunış yardım etmek istemiş:

— Sen fakir bir adama benziyorsun, hiç bir şeyin yok.

Dile benden ne dıfersin. İsteddiğini yapayım.

Diyojen:

—Gölge etme, başka hiç bir şey istemiyorum! demiş.

*

1. „İş Günün“ мәтинини әсасында ифадә јазын.

2. „Bir Masal“ мәтинини мәзmunуну түркчә данышын.

3. Чүмлеләри шүһуди кечмиш заманын инкар, суал və инкар-суал формаларында јазын.

1) Sekiz buçukta uyandım.

2) Öğrelmenimizle türkçe konuştuk.

3) Elimi yüzümü yıkadım, dişlerimi fırçaladım.

4) Bilet parasını verdi.

5) Hocamız bize vazife (temin, alıştırma v. b.) verdi.

5. Чүмдэлэри нэгли кечини заманда јазып.

- 1) Kütüphaneye gitti, gazete ve dergi aldı, eve götürdü.
- 2) Dün okula uğradı mı. arkadaşlarıma beni sordu mu?
- 3) Sabahleyin erken kalktı, kahvaltı etmedi.
- 4) Biraz müzik dinlediler, televizyon seyrettiler, çay içtiler.
- 5) Delikanlı bu güzel kıza tutuldu mu?

6. Түрк дилинә тәрчүмә елип.

1) О, көндә доғулуб. Орта мәктәби дә бурада битириб. Соңра шәһәрә кәлиб, али мәктәбә дахил олуб.

2) Сәһәр јухудан еркән ојандым. Јеримдән галхдым. Әл-үзүмү јудум. Идман еләдим. Сәһәр јемәјими једим. Евдән саат 9-ун јарысында чыхдым. Пиләкәниләрдән ендим. Күчәјә чыхдым. Автобуса миндим. Университетә кәлдим.

3) Зәнк вурулду. Биз аудиторијаја кирдик. Мүәллим кәлди, бизә салам верди. Дәрс баңланды. Биз ики саат түрк дилиндә јаздыг, тәрчүмә етдик, даңышдыг.

4) Сән һәр шејлә марағланырсан. Ушаг кими һәр шејә тәрчүмә едирсән. Демә ону таңыјырмышсан, мәнә демир-мишсән.

5) О һеч дүшүнмәдән, чәлд чаваб верди: Бах будур. Бу шәкилдир. Јохса таңымадың? Он ил әввәл чәкилиб.

6) Назим Ёикмәт мәнһур түрк шаиридир. Нағгында чохла мәғалә, елми-тәдғигат әсәри јазылыб. 1902-чи илдә аналан олмуш, 1963-чү илдә вәфат етмишдир.

7) Дејәсән, бу гыза вурулмусан. Тәәссүф ки, әрдәдир.

8) Сизин китабыңыз һарада чап олунуб? Мәғаләләриниз гәзетдә вә журналда дәри едламышдир.

9) Она јахынлашдым. Чашды. Үзүмә бахды. «Хош кәл-мисән, гардаш»—деди. «Хош көрдүк»—дедим. Әл вериб көрүшдүк.

ФЕЛИН КӘЛӘЧӘК ЗАМАНЫ

Түрк дилиндә кәләчәк заман иш, һал вә һәрәкәтин кәләчәкдә ичра едләнәјини, һәрәкәтин даңышылан андан соңра баш верәчәјини билдирир вә *-acak*, *-ecek* шәкилчәси вәситә-

силә дүзәлир. Шәкилчиһин сонундакы „k“ самити I шәхсһин тәк вә чәминдә „ğ“ һәрфинә кечир; фе'л көкү саитлә битәрсә, көклә шәкилчи арасына битишдиричи „у“ самити артырылыр; фе'л көкү «а» вә «е» саитләри илә битәрсә, һәмһин саитләр мұвафиг олараг „ı“ вә „i“ саитләри илә әвәзләнирләр. Шәхс шәкилчиләри (I категорија) заман шәкилчисһиндән сонра кәлир вә битишик јазылыр.

Кәләчәк заманын тәсдиг формасы

Ben alacağım, geleceğim, okuyacağım, başlayacağım.
Sen alacaksın, geleceksin, okuyacaksın, başlayacaksın.
O alacak, gelecek, okuyacak, başlayacak.

Biz alacağız, geleceğiz, okuyacağız, başlayacağız.
Siz alacaksınız, geleceksiniz, okuyacaksınız, başlayacaksınız.
Onlar alacaklar, gelecekler, okuyacaklar, başlayacaklar.

III шәхсдә *-dir, -dir// -tir, -tir* хәбәр шәкилчисһини ишләнимәси зәрури дејил. Һәмһин шәкилчиһини ишләнимәси даһа чох объектив модаллыгга әләгәдар олуб ифадә едилән фикрә гәтилик, конкретлик, биткилик газандырыр.

Кәләчәк заманын инкар формасы

Фе'лин кәләчәк заманынын инкар формасы *-та, -те* инкар шәкилчисә васитәсилә дүзәлир. Инкар шәкилчисә фе'л көкү илә шәкилчи арасына артырылыр; инкар шәкилчисәһини саитләри аһәнкә ујғун олараг *ı; i; u; ü* саитләри илә әвәзләнирләр. Инкар шәкилчисә илә кәләчәк заман шәкилчисә арасына битишдиричи «у» самити артырылыр.

Ben almayacağım, gelmeyeceğim, okumuyacağım, başlamıyacağım.

Sen almayacaksın, gelmeyeceksin, okumuyacaksın, başlamıyacaksın.

O almayacaktır, gelmeyecektir, okumuyacaktır, başlamıyacaktır.

Biz almayacağız, gelmeyeceğiz, okumuyacağız, başlamıyacağız.

Siz almayacaksınız, gelmeyeceksiniz, okumuyacaksınız, başlamıyacaksınız.

Onlar almayacaklardır, gelmeyeceklerdir, okumuyacaklardır, başlamıyacaklardır.

Гејл: Саитлә битәр фе'л көкләһини: сонундакы, әләгә тә инкар шәкилчисәһини кәлиш „а“ вә „е“ саитләһини лар саитләрә әвәзләнимәси

түрк дилинин орфографиясында гәти шәкилдә тәсбит едилмәди үчүн онларын жазылышында мұхтәлифлик нәзәрә чарпыр:

almıyacağım-almıyacağım;
okunıyacağız-okunıyacağız-okunıyacağız
görmıyeceksın-görmıyeceksın-görmıyeceksın

Кәләчәк заманын суал формасы

Фелни кәләчәк заманынын суал формасы *-mi, -mi* суал әдәты вәситәсилә дүзәлир; суал әдәты заман шәкилчисиңдән сонра вә ајры жазылыр, шәхә шәкилчиләри суал әдәтына бирләндирилир вә I шәхени тәк вә чәминдә араја битиндиричи «у» самити ајры едилир.

Ben alacak mıyim? gelecek miyim? okuyacak mıyim?
Sen alacak mısın? gelecek mısın? okuyacak mısın?
O alacak mı(dır)? gelecek mi(dır)? okuyacak mı(dır)?
Biz alacak mıyız? gelecek miyiz? okuyacak mıyız?
Siz alacak mısınız? gelecek misiniz? okuyacak mısınız?
Onlar alacaklar mı? gelecekler mi? okuyacaklar mı?

Кәләчәк заманын инкар-суал формасы

Фелни кәләчәк заманынын инкар-суал формасы *-ma, -me* инкар шәкилчиси вә *-mi, -mi* суал әдәты вәситәсилә дүзәлир. Инкар шәкилчиси фел көкү илә заман шәкилчиси арасында ишләлир, суал әдәты ајры жазылыр, шәхә шәкилчиләри суал әдәтына бирләндирилир, I шәхени тәк вә чәминдә битиндиричи «у» самити артырылыр.

Ben almıyacak mıyım? gelmiyecek miyim? okunıyacak mıyım?
Sen almıyacak mısın? gelmiyecek mısın? okunıyacak mısın?
O almıyacak mı(dır)? gelmiyecek mi(dır)? okunıyacak mı(dır)?
Biz almıyacak mıyız? gelmiyecek miyiz? okunıyacak mıyız?
Siz almıyacak mısınız? gelmiyecek misiniz? okunıyacak mısınız?
Onlar almıyacaklar mı? gelmiyecekler mi? okunıyacaklar mı?

Гәјд. Азәрбајҗан дилинә фелни кәләчәк заманы ағар, әмәк шәкилчисиңдән башга *-ar, -ar* шәкилчиси илә дә дүзәлир. (Гәјмәтин Кәләчәк заман). Түрк дилинә бу шәкилчисиң ролу вә функциялары һаққында Тәһрирәт мәдәумат вә илһам илә.

ТҮРК ДИЛИНДӘ САЈЛАР

Түрк дилиндә сајлар мүүжән группара ажрылып: **мигдар сајлар**, **сыра сајлары**, **гејри-мүүжән сајлар**, **бөлүшдүрмә сајлары**. Буңлардан илк үчү Азәрбајчан дилиндә дә вар. Бөлүшдүрмә сајлары түрк дилинин спесифик сај группудур.

Мигдар сајлары

1—bir	20—yirmi
2—iki	30—otuz
3—üç	40—kırk
4—dört	50—elli
5—beş	60—altmış
6—altı	70—yetmiş
7—yedi	80—sekseñ
8—sekiz	90—doksan
9—dokuz	100—yüz
10—on	1000—bin

„bir“ дилимиздәки кими һәм мигдар сајы, һәм гејри-мүүжәнлик артикли, һәм дә әдат кими чыхыш едир:

Odada bir masa, bir de sandalye var.

Bir çocuk sizi soruyor

Bir fırtına, bir sağanak, bir dolu!.. Nereye sığınacağımızı bilmedik.

Мигдар сајларындан *yedi*, *sekiz*, *dokuz* сөзләри дилимиздәки кими гоша самитләи дејил; „*sekseñ*“ јеринә түрк дилинде «һәштад» ишләдилмәз.

Сыра сајлары, дилимиздәки кими, мигдар сајларына *-inci*, *-inci*, *-üncü* шәкилчиси артырмагла дүзәлир:

bir-birinci; *altı-altıncı*; *dokuz-dokuzuncu*; *dört-dördüncü*

üncü шәкилчисини јазыда һөттә ишарәси дә әвәз едә билир:

1 —birinci;

5. —beşinci

Гејри-мүүжән сајлар: *az*, *çok*, *hayli*, *birçok*, *birkaç*, *birtakım*, *yarı buçuk* (аз)

Бөлүш дүрмә сајлары *-ar*, *-er* (самитлә битән сајлар үчүн) вә *-şar*, *-şer* (самитлә битән сајлар үчүн) шәкилчиси васитәсилә дүзәтир.

birer, *ikişer*, *üçer*, *dörder*, *beşer*, *altışar*, *yedişer*, *sekizer*, *dokuzar*, *onar*, *on birer*

Түрк дилинде морфоложи јолла јаранан бу сајлар Азербайчан дилинде ја синтактик јолла — ејни бир сајын тәкрары илэ әмәлә кәлир, ја да һәмин сајларын әввәлине «һәрәјә», «адам башына» вә с. сөзләр әләвә едилмәклә дүзәлир.

—Size yol harçlığı verdilər mi?

—Verdilər. Onlar lira...

- Sizə yol xərcini verdilərmi?

—Verdilər. Hərəyə on lirə. (Adam başına on lirə).

Uçaqlar üçer beşer havalandıyordu — Тәјјарәләр үч-үч, беш-беш һаваја талхырдылар.

Kızlar ikişer, erkekler dörder dizilsinler — Гызлар ики-ики, оғланлар дөрд-дөрд дүзүлсүн.

Orhanla ben mağazadan birer kurşunkalem, beşer defter aldık — Орханла мән мағазадан һәрәмизә бир карандаш, беш дөфтәр алдым.

Јүздән јухары сајлара бөлүшдүрмә шәкилчиләри ики чүр артырылыр:

a) beş yüz, elli biner, sekiz yüz, yedi biner.

b) beşer yüz, ellişer bin, sekkizer yüz, yedişer bin.

Milyon ve milyar sözləri илэ дүзәлән сајларда бөлүшдүрмә шәкилчиләри јалпыз һәмин сөзләрдән әввәл кәлән саја артырылыр.

Yedişer milyon, ikişer milyar, üçer milyon, dörder milyar, on-sekkizer milyon, altı yüz kırkar milyon.

Түрк дилинде уағини, аз, тек, каç, çift, birkaç сөзләри дә *arışar* шәкилчиләри гәбул едиб бөлүшдүрмә сајы кими ишләдә биләир:

уағиниçар — јары-јары,

азар азар — аз аз;

teker — тәк тәк, бир-бир,

çiftler çiftler — чүт-чүт

Birkaçar hardak çay içtik — һәрәмиз (адамбашына) бир нечә стәкан чај ичдик.

Teker teker sıraya geçtiler — Бир-бир (тәк-тәк) сыраја дүзүадүләр.

Гәјд: D) Түрк дилинде кәср сөзләри Азербайчан дилиндеки кимнә морфоложи сәһиләр:

beşte iki — бешдә ики,

yüzde altı — јүздә алты,

binde dört — миндә дөрд;

„yüzde“ sözü həm də «фаиз» mə'nasında işlənilir.
yüzde yirmi — ийirmi фаиз — 20%
yüzde yüz — жүз фаиз — 100%

Türk dilində көр сәйләри ифадә едән ашағыдакы терминләри јадда сахламағ ләзим ыр.

ikide bir yarıq,
dörtte bir çeyrek

Там рәғомләрдән (миғта) сәйләринән) сонра кәлән јарымлар үчүн „büyük“ сөзү ишләдилер.

beş büyük — беш јарым (5,5)
yedı büyük — једди јарым (7,5)

2) Дилвиниздеки «икәм», «үчәм» кими сөзләр түрк дилвиндә „ikiz“, „üçüz“ шәклиндә ишләнилр.

Hindistan'da kadın dördüz doğurdu.
Üçüzlerden birinin ismi Ayşedir.

3) Түрк дилвиндә бир сыра миғтар сәйләриндән -li, li, -lu, -lü шәкил лисини кәмәји илө мүхтәриф мәһәлләдә кәлән сөз вә ифәләләр дүзәдилр.

ikili — бинар; икитәт; икитәрәфли; дует;
ikili görüşmeler — икитәрәфли дапышығлар;
üçlü ittifak — Үчдәр иттифакы;
dörtlü — квартал.

Toplantıda ikili ilişkiler tartışıldı. — Јығынчағда (ичлағда) икитәрәфли мүнәсибәтләр музакирә едилди.

İkili ve dörtlü müzik topluluklarının çeşitleridir — Дует вә квартал мусиги коллективи новләридир.

Bir Gezi Programı

Dün arkadaşımдан bir mektup aldım. O beş gün sonra Baküya gelecek. İki gün bizde misafir kalacaktır. Arkadaşım buraya uçakla gelecek. Ben arkadaşım için iki günlük gezi programı hazırladım. Biz cumartesi kendimizin gezilecek yerleri ile tanışacağız. İlk önce Dağüstü Kültür ve Dinlenme Parkına gidecek, oradan Baküyu seyr edeceğiz. Lokantada öğle yemeğimizi yiyecek, sonra teleferikle aşağı ineceğiz. Bakü bulvarını gezdikten sonra Lenin müzesini ziyaret edecek. Kızkalesine kalkacağız. Ben arkadaşıma bu kale üstüne bir efsane anlatacağım. Daha sonra biz Bakü'nün İçeri Şehir denilen en eski kısmını dolaşacağız. Akşam yemeğini yedikten sonra sinemaya gideceğiz.

Ertesi gün ben arkadaşımı sayfiyeye götüreceğim. Biz orada denize girecek, kumlar üzerinde yatacağız. Ben kendimle top, satranç, teyp ve yiyecek alacağım. Abim de bizimle beraber

ber gidecek. Akşam şehre döndükten sonra biz ünlü Bakû sirkine gidecek, bir temsil seyredeceyiz.

Pazartesi arkadaşım Bakû'dan ayrılacak. Ben onu tren garından yolcu edeceğim.

Metin

—Ağlama, sana çok yiyecek veririm.

—Sana da elmasdan, yakuttan, pırlantadan, yeşimden bir yuva yaptıracağım. Sus ağlama sus!

—Konduğum dallar çürüyecek sultanım.

—Çürüsün sus!

—İçtiğim sular kuruyacak.

—Kuruyacak sus!

Toprak, deniz, teknil sular, meyvalar ağıya kesecek, ben ne yapacağım?

—Ağıya kesecek ağıya.

—Ne oldu bize?

—Söyle pırlantalar, kırmızı yakutlar, atlar, bulutlar, ağaçlar, çiçekler benim olacak mı?

—Olacak sultanım.

—Söyle karıncalara sarayımı, tahtımı yapacaklar mı?

—Yapacaklar sultanım.

—Ben, ben, ben ne olacağım? dedi, Ulukepez.

—Söyle onlara, senin için de bir yıllık yiyecek toplasın karıncalara.

—Sağol sultanım. —diye ayağına kapandı Ulukepez onun.

—Şimdi söyle bakalım elmastan tahtımı yapacaklar mı?

—Evet sultanım, mavi elmastan tahtım da yapılacak bu yıl içinde.

Yapılacak ama...

—Aması ne, söyle!

Sultanım dilinin altındaki söyle.

—Bana hir yuva yaptıracak mısın?

—Sana bir yuva yaptıracağım ki, iri, görkemli bir çınar ağacının üstüne... O öyle afsunlu bir ağaç olacak ki, bir çınar ağacı, insanlar, dibine ne kadar çürümüş su verirlerse versinler, gene çürümeyecekler.

Sultanım ben şimdi bizim karıncalardan on beş, yirmi kadarını sırtıma alıp yola çıkacağım. Tuhaf kılıklı karınca da olacak aralarında, hu ayakları, bıyıkları, kuyrukları kopmuş, karıncalar deşilmiş, karıncalar arasında... Bu karıncaları sırtıma alıp uçacağım ilk karınca ülkesine sırtımdaki karıncalarla beraber varıp karıncalar ülkesinin başkentine indireceğim, başkent bütün karıncalarını alana toplayır bizim karıncaların durum-

larını göstereceğim onlara. Sonra da onlara, anlatın bakalım filleri bu arkadaşlara diyeceğim. Onlar ülkelerinin fillerin ayakları altında nasıl ezildiklerini, yok olduklarını anlatacaklar... Ondan sonra, başkentteki karıncalara buyruğumuza geçmelerini söyleyeceğim.

(Yaşar Kemal'in „Filler Sultanı ile Kırmızı Sakallı Topal Karınca“ romanından)

K o n u ű m a

- Osman, gelecek tatil günü ne yapacaksın?
 —Sayfiyeye gitmek istiyorum.
 —Yalnız mı gideceksin?
 —Hayır, bu akşam Hüsnü'ye telefon edeceğim. Ali'yi de davet edeceğim.
 —Ya kardeşin? O da sizinle gelmiyecek mi?
 —Maalesef. O yarın meşgul olacak.
 —Sayfiyeye ne ile gideceksiniz? Arabayla mı?
 —Yoo, canım! Banliyo treni ile gideceğiz.
 —Sayfiyede akşama kadar mı kalacaksınız?
 —Tabii... Yanınıza yiyecek alacağız.
 —Suya girecek misiniz?
 —Mutlaka. Şimdi denizin suyu çok sıcak. Hem de oraların plâjı pek güzel. Hem denize girecek, hem de kıyıda kumlar üzerinde yatacağız. Sen de gitmek istiyor musun?
 —Olur. Ben de sizinle gideceğim.

Л У Г А Т

gezi -- 1) кэзинти; 2) сэжалы
 program -- програм; плац.
 gezilecek görülmü ecek yerler -- көркөмдө, көзмөдө-көрмөдө жердөр.
 tanışmak -- таныш олмөг.
 teleferik -- фуникулёр
 Kültür ve Dinlenme (İstirahat) parkı -- мәдэнијјат вэ истриахат паркы
 müze - музей
 ziyaret etmek -- зијарет етмөг;
 КӨЗМӨК
 eski -- гэдим; көннө.
 sayfiye (yazlık ev) -- јайлаг; баг;
 баг еви
 denize (suya) girmek -- чиммөк
 yiyecek -- јемөк; ораз
 temsil -- тамаша
 tren -- гатар

banliyo (treni) -- шәһәртрафы
 гатар
 gar -- вагзал
 yolcu -- сэринши
 yolcu etmek -- јола салмөг
 küy -- сабил
 elmas -- алмаз
 pırlanta -- бриллиант
 yeşim -- јашма; јөнөм ланы
 dal -- будаг
 tekmiş -- бүтүн; тамам камал
 ağı -- зөһәр; ағы
 ağı (ya) kesmek -- зөһәрләнмөг;
 зөһәрө дөнмөг; агуланмөг.
 karınca -- тарынга
 afsun -- афсун; сәһр
 çürünüş -- хараб; чүрүмүш
 sırt -- күрөк; јамач; бел.
 tuluha -- гәрибә; гәри-ади

biyük — быг
kılık — гијафэт; чилд, гылыг
alan — саяһ; мејдан
anlatmak — изаһ етмөк; баша
салмаг; анлатмаг
yakmak — јандырмаг; јандырыб
јахмаг;

karne — синиф журғалы
sıra — парта
soğuk almak — сојуг алмак
bundan dolayı — буна ләвә; бу сә
дәләл.

* * *

1. Фе'лләри кәләчөк заманын тәсдиғ вә инкар формаларынағ тәсриф едди.

yarlamak, yemek, konuşmak, düşünmek

2. Фе'лләри кәләчөк заманын суал вә инкар-суал формаларынағ тәсриф едди.

anlatmak, yolen etmek, bulunmak, üşümek

3. Милғдар саяларындай сыра саялары дүзәлди.

bir, beş, altı, yedi, dokuz, yüz, sekiz, bin elli.

4. Милғдар саяларындан бөлүндүрмә саялары дүзәлди.

bir, iki, dört, altı, on, on iki, yüz altmış.

beş yüz doksan, sekiz yüz on altı, bir milyon iki yüz bin,
iki milyar beşyüz bin.

5. Азәрбајчан дилинә тәрчүмә еди.

Okulun avlusuna öğrenciler ikişer, üçer toplandılar. Öğretmen kızları üçer, erkekleri dörder gruplara ayırdı. Hepsine birer kurşunkalem, beşer defter, altışar kitap verdi. Şimdi çiftler dizilin, — dedi. Orhan „Kaçar kaçar?“ — diye sordu. Öğretmen „ikişer“ dedim ya! —söyledi.

Sonra teker teker dersaneye girdik. İkişer ikişer sıralarda oturduk. Öğretmen karneyi açıp birer birer isimlerimizi okudu. Ayşeden başka herkes hazırды. Komşusu Alinin söylediğine göre Ayşe hastaymış. Galiba soğuk almış. Bundan dolayı derste hazır bulunmuyor.

*

1. „Bir gezi programı“ мәтнини Азәрбајчан дилинә тәрчүмә еди.

2. „Bir gezi programı“ мәтнини мәзмунуну гүркчә данышын

3. „Arkadaşımla birgün“ мәвзусунда динә јазын.

4. Кәләчөк заманын инкар формасында јазын.

1) Şimdi kahvaltı ettim

2) Sofranın başına oturdular

- 3) Siz plâk ve teyp dinliyorsunuz.
- 4) Babam bugün gelecek.
- 5) Abisi ve ablası yarın gidecekler.

5. Көлөчөк заманын суал формасында жазын.

- 1) Bugün okuldan erken mi döndünüz?
- 2) Gazete ve dergileri kütüphaneye götürdüm.
- 3) Çantayı evde bıraktınız.
- 4) Kurşunkalemin parasını ben ödeyeceğim.
- 5) Hava pek soğuk, çocuklar denize girmiyecek.

6. Көлөчөк заманын инкар-суал формасында жазын.

Köfte ve sandviç almadık.
Sinemaya yarın gideceğiz.
Ayşe bizimle beraber gelecek.
Tren gardan saat sekizde kalkacak.
Arkadaşları akşam yolcu edeceksiniz.

ФЕ'ЛИН КЕНИШ ЗАМАНЫ

Кениш заман мұасир түрк дилинде фе'лин эи чох ишлөнөн, мұхтәлиф мә'на вә үслуб чаларларына малик спесифик заманыдыр. Кениш заманын ифадо етдији мә'налардан жалпыз бири—көлөчөк заман билдирме хүсусийјети Азербайжан дилинде де вар. Бу заманын хүсусийјетлери ашагыдакылардыр.

а) Кениш заман истилафы, терминиш өзүндөн де көрүндүјү кими фе'лин һәр үч заманыны елтива едир; кечмишдә, инди вә көлөчөкдә баш верән иш, һаал, һәрәкәти билдирир; фе'лин ифадо етдији һәрәкәтни ичрасында бир сүрәклик, даимлик олдугу нәзәрә чатдырылып.

Roman yazmaktan zevk duyarım.

Gülü seven dikenine katlanır.

Şen adam güneşe benzer; girdiği yer aydınlanır.

Sana başarılar dilerim.

Бу чүмлөләрдә мүјјөн бир заман јохдур, јә'ни һәрәкәти ичрасынын кечмишә, индијә вә ја көлөчөјә аид олдугу гәти дејил. Мәсәлән, һәмин чүмлөләрә «нә заман?» суалы верилсә, чаваб «һәр заман, даим» олачагдыр.

б) Кениш заман мүјјөн ялышганлыг вә вәрдишлә бағлы һәрәкәти, даим тәкрар олунан иши билдирир.

Ben sigara içerim.

O her sabah saat yedide yataktan kalkar, giyinir, yıkanır,

gimnastik yapar, kahvaltı eder. Üniversitede dersler saat sekiz buçukta başlar.

Mürajesə üçün aşağıdakı iki cümləyə diqqət edək:

Cigara içiyor musun? – İçmiyötüm.

Cigara içər misin? – İçmem.

Birinci cümlədə indiki zaman şəkilçisi ilə ifadə olunan hərəkət—naipros çəkiб-чəкмəmək jəliyz danışyğ any üçün məğbuldur, jə'ni soruşan adam müsaһibinin naipros çəкəп oldugunu bilir və ona təклиф еdir, müsaһibi isə həmin anda чəкмəк istəmədiјini bildirir. İkinci cümlədə isə danışan müsaһibinin, ümumiјjətlə, naipros çəkiб-чəкмədiјini soruşur. Verilən cavab «Mən, ümumiјjətlə, naipros çəкəп deјiləm» — deməkdir.

в) Кенш заман объектив керчəкликдə даим тəкrap олунап һадисəлəри ифадə етмəк мəгсəдилə ишлəдилир:

İnsan doğar, yaşar, ölür;

Balık suda yaşar.

Yeryuvarlağı Güneşin yöresinde döner.

Фə'лин кенш заманынын һər үч заманы еһтива етмəsi, даим тəкrap олунап һадисəлəри ифадə едə билмə хүсусијjəти түрк дилиндə аталар сөзү, дејим, мəсəl və һаһадлы сөзлəрин, елəчə дə һаһуһларын və һаһун гүввəsiндə һəкмлəри и хəбэрлəринин кенш заман шəкилчиси илə ишлənməsини шəртлəндирир, чүнки бу чүмлələрдə ифадə олунап фикир бүтүн заманлар үчүн доғру və јашарыдыр.

Beşer şaşar; Hatasız kul olmaz.

Acele eden, acele gider

Su yur, düşman yuymaz.

Bakanlar, Başbakanca seçilir ve Cumhurbaşkanıca atanır.

Dağ dağa kavuşmaz, insan insana kavuşur.

г) Кенш заман Азəрбајчан дилиндə -ар, -эр шəкилчиси васытəнлə əмəлə кəлən гəјри-гəти кəлəчəк заманы ифадə етдији мə'наларə ујғун кəлэрəк, һэрəkəтин кəлəчəкдə ичрасьнын нəзəрдə тутулдуғуну, мүмкүнлүјүнү билдирир.

Yarın kütüphaneye gider, sana da kitap alırım.

Akşam hastaneye uğrar, Orhan'ın durumunu öğreniriz.

Dersten sonra size gelirim, biraz çalışırız.

д) Кенш заман шəкилчиси II шəхсдə ишлəдилдикдə чүм-лəјə арзу, истəк, əмр чаларлығы гатыр.

Filmi seyreder, bana anlatırsın.
Şu kitapları okursun, bir hafta sonra getirirsin.
Gün batmadan köye varır, dönersin.

е) Кениш заман шәкилчиләри пәғли кечмиш заманын шәкилчиләринин синоними кими чыхыш едәрәк, кечмишдә ичра қлунмуш һәрәвәтнин нәтичәсини, индики заманла эләгәсини көстәрир.

Köylülerden, Çoban Mehmet isminde biri onu burada görür, hemen koşar, köye haber verir; gelirler, bakarlar; bir türlü nasıl olduğunu anlayamazlar; bıçakla vurulmuş derler ama koyden hiç kimse bu yarayı görmediklerini söylüyorlar.

ә) Шифаһи дилдә дә кениш заман данышыг етикетинин зәрури үнсүрү кими чыхыш едир, интг мәдәнијјәти нормаларыны мүәјјәнләшдирән амилә чеврилир, чүмләјә хаһиш, нәзакәт, һөрмәт чаларлығы верир. Мәсәлән, түрк дилиндә „teşekkür ederim“, „rica ederim“, „özür dilerim“ кими кениш заман шәкилчиси илә гәлибләшән ифадәләр һеч заман фе'лин индики заман шәкилчиләри илә ишләдилмир. Bir bardak çay verir (vermez) misin? — Зәһмәт олмаса, бир стәкан чај вернн.

Şöyle buyuramaz mısınız? — Зәһмәт олмаса, бура бујурун. Lütfen söyler misiniz, üniversiteye nasıl gidilir?

Nasılsınız? — Teşekkür ederim!
Bize yardım eder misiniz?

Бу типли чүмләләрдә *-mi* суал әдәтинын ишләдилмәсиндә мәрсәд суал вермәк, һәр һансы тәсдиг вә ја һикар мә'насында чаваб алмаг дејил, кениш заманын хаһиш, нәзакәт вә с. чаларларыны даһа да гүввәтләндирмәкдир.

Түрк дилиндә фе'лин кениш заманы *-r, ar, -er, -ir, -ür, -ur, -ür* шәкилчиләри вәсентәсилә ашағыдакы гәјдада дүзәлир.

а) сәнтлә битән фе'л көкүнә „r“ шәкилчиси артырылыр:

okur, bekler, atlar, üşür, ister, başlar, yer, korkar.

б) төкһечалы фе'л көкүнә *-ar, -er* шәкилчиси артырылыр:

açar, gezer, düşer, korkar, kalkar, bakar, biter;

Гәјдә: Түрк дилиндә бир сыра төкһечалы фе'лләрин кениш заманы (гәһминән 20 фе'л) *-ar, -er* шәкилчиси илә дејил, *-ir, -ür, -ur, -ür* шәкилчиси илә дүзәлир; һәмни фе'лләри өзбәрләмәк лазымдыр:

alır, gelir, bilir, kahr, olur, ölür, vurur, durur, sapır, görür, varır, verir, bulur, erir.

Елчә дә сәнтлә битән бир нечә тәкһечалы фе'лин мәһул нөвү: депиг (дејилер), уелиг (јејилер, мәғлуб едир), кониг (гојулур);

Мүгајвсә ет: конар (гонмар фе'линдән) — кониг (гојмар фе'линдән).

в) самитлә битән ики во даһа артыг һечалы фе'лләрин кениш заманы *-ir, -ir, -ir, -ür* шәкилчиси васитәсилә дүзәлир.

inanır, düşünür, gösterir, bildirir, bırakır, konuşur, sevindir, çalır.

а) Кениш заманы тәсдиғ формасы

Кениш заманы тәсдиғ формасы фе'л көкүнә јухарыда бәһс едилән *-g, -ag, -eg, -ig, -ig, -ug, -üg* шәкилчиләри артырмагла дүзәлир; шәхс шәкилчиләри (I категорија) заман шәкилчисиндән сонра битишик јазылыр.

Ben okurum, gezerim, alırım, konuşurum;
Sen okursun, gezersin, alırsın, konuşursun;
O okur, gezer, alır, konuşur;
Biz okuruz, gezeriz, alırız, konuşuruz;
Siz okursunuz, gezersiniz, alırsınız, konuşursunuz;
Onlar okurlar, gezerler, alırlar, konuşurlar

Вурғу бүтүн шәхсләрдә кениш заман шәкилчисинин, III шәхсин чәминдә *-lar, -ler* шәкилчисинин үзәринә дүшүр.

б) Инкар формасы.

Кениш заманы инкар формасы түрк дилинин бураја гәдәр өјрөндијимиз заманларынын инкар формаларынын әмәләкәлмә үсулуиდან хејли фәргләнир. Догрудур, бурада да *-ta, -te* инкар шәкилчисиндән истифадә едилер, лакин инкар формасынын тәсрифи заманы кениш заман шәкилчиси „г“ ја тамамләә ортадан галхыр (I шәхс тәк вә чәминдә) ја да „z“ самити илә әвәзләнир (II вә III шәхсләрдә); шәхс шәкилчиләри (I категорија) бирбаша инкар шәкилчисинә бирләшир; I шәхсин чәминдә араја битишдиричи „у“ самити әләвә едилер.

Ben okumam, gezmem, almam, konuşmam;
Sen okumazsın, gezmezsin, almazsın, konuşmazsın;
O okumaz, gezmez, almaz, konuşmaz;
Biz okumayız, gezmeyiz, almayız, konuşmayız;
Siz okumazsınız, gezmezsiniz, almazsınız, konuşmazsınız;
Onlar okumazlar, gezmezler, almazlar, konuşmazlar;

Кениш заманы инкар формасында вурғунун јеринә диггәт етмәк ләзимдыр. Башга заманларда вурғусуз олан *-ta*,

-*me* инкар шәкилчиси кениш заманда вурғу гәбул едир. Јал-
ңыз I шәхсин чәминдә вурғу инкар шәкилчисиндән әввәлки
һечанын, III шәхсин чәминдә исе -*lar*, -*ler* шәкилчисинин үзә-
ринә дүшүр.

Ben okumam
Sen okumazsın
O okumaz

Biz okumayız
Siz okumazsınız
Onlar okumazlar

в) Суал формасы

Кениш заманын суал формасы -*mi*, -*mi*, -*mi*, -*mi* суал
әдаты васитәсилә дүзәлир; суал әдаты фе'лдән ажры јазылып;
Шәхс шәкилчиләри суал әдатына битишдирилир, I шәхсин
төк вә чәминдә араја битишдиричи „у“ сәмити әлавә едилир.

Ben okur muyum? gezer miyim? alir miyim? konuşur mu-
yumu?

Sen okur musun? gezer misin? alir misin? konuşur musun?

O okur mu? gezer mi? alir mi? konuşur mu?

Biz okur muyuz? gezer miyiz? alir miyiz? konuşur muyuz?

Siz okur musunuz? gezer misiniz? alir misiniz? konuşur
musunuz?

Onlar okurlar mı? gezerler mi? alirlar mı? konuşurlar mı?

Вурғу бүтүн шәхсләрдә кениш заман шәкилчисинин, III
шәхсин чәминдә исе -*lar*, -*ler* шәкилчисинин үзәринә дүшүр.

г) Инкар-суал формасы.

Кениш заманын инкар-суал формасы фе'лин кениш зама-
нынын инкары вә -*mi*, -*mi*, -*mi*, -*mi* суал әдаты васитәсилә
дүзәлир; Суал әдаты ажры јазылып, шәхс шәкилчиләри әда-
та бирләшип, I шәхсин төк вә чәминдә араја битишдиричи „у“
сәмити әлавә едилир.

Ben okumaz muyum? gezmez miyim? almaz miyim? konuŝ-
maz muyumu?

Sen okumaz musun? gezmez misin? almaz mısın? konuşmaz
mısın?

O okumaz mı? gezmez mi? almaz mı? konuşmaz mı?

Biz okumaz muyuz? gezmez miyiz? almaz miyiz? konuşmaz
muyuz?

Siz okumaz musunuz? gezmez misiniz? almaz mısınız? ko-
nuŝmaz musunuz?

Onlar okumazlar mı? gezmezler mi? almazlar mı? konuŝ-
mazlar mı?

TÜRKİYE CUMHURİYETİ ANAYASASI

(bâzı bölüm ve maddeler)

Türkiye Devleti bir Cumhuriyettir. Resmi dili Türkçedir. Bayrağı, beyaz Ay-Yıldızlı al bayraktır. Milli marşı „İstiklâl Marşı“dır. Başkenti Ankara'dır.

Yaşama yetkisi, Türkiye Büyük Millet Meclisindedir. Yürütme yetkisi ve görevi, Cumhurbaşkanını ve Bakanlar Kurulu tarafından yerine getirilir. Yargı yetkisi, Türk milleti adına bağımsız mahkemelere kullanılır.

Türkiye Büyük Millet Meclisi, milletçe genel oyla seçilen dört yüz milletvekilinden kurulur. Türkiye Büyük Millet Meclisi seçimleri beş yılda bir yapılır. TBMM'nin görev yetkileri kanun koymak, değiştirmek ve kaldırmak, Bakanlar Kuruluna belli konularda kanun hükmünde kararname çıkarma yetkisi vermek; bütçe tasarılarını görüşmek ve kabul etmek; para basılmasına ve savaş ilânına karar vermek; milletlerarası anlaşmaları onaylamak; genel ve özel af ilânına karar vermektir.

Türkiye Büyük Millet Meclisi üyeleri seçildikleri bölgeyi veya kendilerini değil, bütün milleti temsil ederler.

Bakanlar Kurulu, başbakan ve bakanlardan oluşur. Başbakan Cumhurbaşkanınca atanır. Bakanlar Başbakanca seçilir ve Cumhurbaşkanınca atanır.

Başbakan, Bakanlar Kurulunun genel siyasetini belirler ve bakanlarla işbirliği halinde yürütür. Bakanlar Kurulu, bu siyasetin yürütülmesinden birlikte sorumludur.

Konuşma

—Merhaba. Ayşe.

—Günaydın, Tural.

—Nasılsın? Dün üniversiteye neden gelmedin?

—Bir az rahatsızdım. Galiba soğuk aldım, Nerede üşüttüğümü bilmiyorum.

—Geçmiş olsun. Şimdi iyisin, inşaallah!

—Evet, teşekkür ederim. Sen nasılsın bakayım?

—Hamdolsun, ben de fena değilim. Zaten biliyorsun, ben hiç zaman hastalanmam. Bir az üşüttüm mü, hemen bir aspirin alırım, geçer gider. Başka ilaçları sevmem ve hiç kullanmam.

—Annem de öyledir. Bana „kızım, sık sık hastalanıyorsun“, der. Sağlığıma dikkat etmemi söyler, ama ne yazık ki, hastalık da gelirim demez.

—Doğru. Fakat yine de kendini koruman gerekir.
Neyse, boş ver hastalığa! Öyle ufak tefek şeylere aldırma!
Şimdi nereye gidiyorsun?

—Kütüphaneye. Biliyorsun, ben her hafta kütüphaneye gi-
der, oradan kitap alır, eve götürür, okurum. Kitap okumasını
çok severim.

—Kim sevmez! İyi kitabı herkes sever. Ben daha fazla
çağdaş yazarların eserlerini okurum. Roman ve öyküden
çok hoşlanırım.

—Ben şiiri severim. Şiir insanı daha çok duygulandırır,
içlendirir. İnsanoğlunu yücelten en güzelim duygular şiirde
bilinir. Ayrıca şiir insanı yaşama sesler, hayata bağlar. Kusura
bakma, sormayı unuttun, sen nereye gidiyorsun?

—Ben eve gidiyorum. İstersin seni kütüphaneye kadar
geçireyim.

—Teşekkür ederim, istemez. Kendim giderim.

— O zaman allahısmarladık.

—Güle güle.

ЛҮҒӘТ

Анаayasa — конституция; әсас
ганун

кapsamak — аһата етмәк; тутмаг

ulus — милләт

topluluk — коллектив; халыс, җәм
мијјәт

önemli — әһәмийәтлi

belge — сәнәд

antlaşma — мугавилә

Transkafkasya — Загафғазия

özerk — мухтар

statü — статус

eşik — әрәфә

egemen — суверен; һаким

yabancı — хариҗи

ilişki — мүнәсибәт

milli marş — дәвләт һимни

yürütme — иҗра

görev — вәзифә

Cumhurbaşkanı — президент; дәв-
ләт башчысы

Bakanlar Kurulu — Назирләр Со-
вети

bağımsız — мүстәғил; табесия

milletvekili — депутат

kaldırmak — дәв етмәк; гал-
дырмаг

tasarı — проект, лажна

anlaşma — мугавилә, сазиш.

konsolosluk — консуллуғ

uluslararası — бејнәлхалғ, мил-
ләтләрарасы

örgüt — тәшкилат

katılmak — иштирак етмәк, га-
тылмак

birlik — иттифак

yasama yetkisi — ганувериччилик
салаһијјәти

Yüksek Sovyet (Şura) — Али Со-
вет

gerçekleştirmek — һәҗата кечирмәк

egemenlik — һакимијјәт

eşit — барабар

nüfus — әһали

bölge — зона; рајон

sorumlu — мәсул

sorumluluk — мәсулијјәт

soğuk almak — сојуғ дәјмәк

üşütmek — өзүнү сојуға вермәк

zaten — беллиде; затән

kullanmak — истифадә етмәк

saglık — сәһләт

boş ver! — фикир вермә; өзүнү
үзмә

ufak tefek — хырым-хырыда

aldırma! — фикир вермә; өзүнү
үзмә

genel — үмуми
 özel — гисми; хүсуси
 üye — үзв
 Başbakan — баш назир
 bakan — назир
 başbakanca — баш назир тәрә-
 финдән
 atamak — тәҗин етмәк
 işbirliği — әмәкдашлыг

çağdaş — мұасир
 yazar — язычы
 öykü (hikâye) — һекајә
 içlendirmek — дуҗуландырмаг,
 һәҗәчанландырмаг
 yaşam — һәјәт
 geçirmek — бурала; өтүрмәк
 istemez — лазым деҗил

1. Кениш заманын тәсриф формасында тәсриф един.
 dönmek, bilmek, çalışmak, yorulmak

2. Кениш заманын инкар формасында тәсриф един.
 yarmak, seyretmek, uyumak, gülmek

3. Кениш заманын суал формасында тәсриф един.
 danışmak, dinlemek, oturmak, konuşmak

4. Кениш заманын инкар-суал формасында тәсриф един.
 sevmek, duymak, yıkanmak, kavuşmak

5. Хәбәрләрн кениш заманын инкар формасында ишләдин.

Kışın nehirler taşar.
 Balık kuruda mı yaşar?
 Köye yayan gidilir.
 Yollar yürümeyle aşılır.
 Her gün sinemaya gideriz.

6. Хәбәри кениш заманын суал формасында ишләдин.

Geç vakte kadar okumam.
 Orhan'ı davet etmem.
 Siz bunu bilmezsiniz
 Tren saat beşte kalkmaz.
 Bu kitabı beğenirsin

7. Хәбәрн кениш заманын инкар-суал формасында ишләдин

Tuz gölü iç Anadolu'da bulunur.
 Fırat nehri Basra körfezine dökülür.
 Kendi düşen ağlamaz.
 Bir kısım nehirler memleket dışına çıkar
 Karadeniz Akdeniz yolu Boğazlardan geçer.

*

1. „Türkiye Cumhuriyeti Anayasası“ мәтнини Азәрбајҗая дилинә тәр-чүмә един.

2. „Benim Cumhuriyetim“ мөвзусунда инша јазын.

3. Ашағыдакы фе'лләри кениш заманын тәсдиғ вә инкар формаларында тәқрар един.

katılmak, karar vermek, atamak, yürütmek.

4. Ашағыдакы фе'лләри кениш заманын суал вә инкар-суал формаларында тәсриф един.

gerçekleştirmek, seçmek, imzalamak, onaylamak

5. Ашағыдакы чүмләләрин хәбәрләрини фе'лин кениш заманында јазын.

Orhan, hafta tatilinde ne yapacaksın? Tiyatro, konser ve sinemaya gideceğim.

Yalnız mı gideceksin? Bir arkadaşımı var, onunla beraber gideceğiz.

Banliyö trenleri saat kaçta kalkıyor. Bilmiyorum.

Hergün akşam kitap okuyor, televizyon seyrediyor, derslerine çalışıyorum.

Üniversiteye yaya mı gidiyorsunuz?

Sen bunu pekâla biliyorsun, onu sevmiyorum.

Odanın penceresi sokaka bakıyor.

Çocuklar genel olarak çok erken uyuyorlar.

Giden gidiyor, kalan kalıyor.

Türkiye Asyanın neresinde bulunuyor?

6. Ашағыдакы түрк аталар сөзләрини әзбәрләјин.

Ölenle ölünmez.

Su uyur, Jüşman uyumaz.

Beşer şaşar.

Ağlarsa anam ağlar, kalanı yalan ağlar

ФЕ'ЛИН БАЧАРЫГ ШӘКЛИ

Түрк дилинде «yeterlik fiili» ады верилән фе'лин бачарыг шәкли (мүмкүнлүк аспекти) „bilmek“ фе'линин көмәји илә дүзәлир. „Bilmek“ фе'ли -а, -e//-ya, -ye фе'ли бағлама шәкилчиси гәбул етмиш фе'л көкүнә битишдирилир вә фе'лин бүтүн заманларында ишләнир, шәхс шәкилчиләри „bilmek“ фе'линин көкүнә артырылып.

а) Фе'лин бачарыг шаклинин тэсдиг формасы

Индики заманда:

gelebiliyorum	gelebiliyoruz
gelebiliyorsun	gelebiliyorsunuz
gelebiliyor	gelebiliyorlar

Шүһуди кечмиш заманда:

okuyabildim	okuyabildik
okuyabildin	okuyabildiniz
okuyabildi	okuyabildiler

Нәгли кечмиш заманда:

yazabilmişim	yazabilmişiz
yazabilmişsin	yazabilmişsiniz
yazabilmiş	yazabilmişler

Кәләчәк заманда:

yapabileceğim	yapabileceğiz
yapabileceksin	yapabileceksiniz
yapabilecek	yapabilecekler

Кениш заманда:

gidebilirim	gidebiliriz
gidebilirsin	gidebilirsiniz
gidebilir	gidebilirler

Мүрәккәб фе'лләрдә „bilmek“ сөзү бирләшмәнин икинчи тәрәфинә гошулур:

taaruz etmek — taaruz edebilmek
yoketmek — yokedebilmek
işgaletmek — işgaledebilmek
affetmek — affedebilmek

Фе'лин бачарыг шәкли фе'лин инкар формасындан да дү-
зәлир:

yorulmamak — yorulmuyabilmek
gecikmemek — gecikmiyabilmek
okumamak — okumuyabilmek
yazmamak — yazmuyabilmek

Азәрбајҗан дилиндә дә фе'лин бачарыг шәклинни ифадә етмәк үчүн «билмәк» фе'линдән истифадә олунар, анчаг дилимиздә «билмәк» фе'ли гошулдугу сөздән ажры јазылып. Мәс.: көрә билирәм, көрә билдим, јаза биләчәјәм, охуја биләчәксән, баха биләчәјик вә с.

б) Фе'лин бачарыг шәклинин инкар формасы (гејри-мүмкүнлүк аспекти) исә түрк дилини Азәрбајҗан дилиндән сәргләндирән ән мүһүм морфоложи әләмәтләрдән биридир. Дилимиздә гејри-мүмкүнлүјү ифадә етмәк үчүн «билмәк» фе'лине инкар шәкилчән кәтирмәк кифәјәтдир: кедә билмә-рәм, кәлә билмәдин, јаза билмәјәчәксәнниз, охуја билмәзсән;

Түрк дилиндә исә гејри-мүмкүнлүјүн ифадәси заманы «билмәк» фе'ли тамамилә ортадан чыхыр.

Түрк дилиндә фе'лин бачарыг шәклинин инкары фе'л көкүнә артырылан *-ata, -ette//-ati, -eti* морфемләри васитәсилә дүзәлдр; Фе'л көкү сәнтлә битәрсә, араја битишдиричин „у“ самити әләвә едилдр. Вурғу *-та, -те* инкар шәкилчисиндән әввәлки һечәнүн үзәринә дүшүр.

Индикк заманда:

gelemiyogun — кәлә бил- мирәм	gelemiyoguz — кәлә билми- рик
gelemiyorsun — кәлә бил- мирсән	gelemiyorsunuz — кәлә бил- мирсәнниз
gelemiyog — кәлә билмир	gelemiyorlar — кәлә бил- мирләр

Шүһүд кечмиш заманда:

okuyatadım — охуја бил- мәдим	okuyatadık — охуја билмә- дик
okuyatadın — охуја бил- мәдин	okuyatadınız — охуја бил- мәдинниз
okuyatadı — охуја билмәди	okuyatadılar — охуја бил- мәдиләр

Нагли кечмиш заманда:

yazamamışım — јаза билмә- мишәм	yazamamışız — јаза билмә- мишик
yazamamışsın — јаза бил- мәмишсән	yazamamışsınız — јаза бил- мәмишсәнниз
yazamamış — јаза билмә- миш	yazamamışlar — јаза бил- мәмишләр

Кәләчәк заманда;

yaratıyacağım — едә билмә-
јәчәјәм
yaratıyacaksın — едә бил-
мәјәчәксән
yaratıyacak — едә билмә-
јәчәк

yaratıyacağız — едә бил-
мәјәчәјик
yaratıyacaksınız — едә бил-
мәјәчәксиниз
yaratıyacaklar — едә бил-
мәјәчәкләр

Кениш заманда

gidemem — кедә билмәрәм
gidemezsin — кедә билмәз-
сән
gidemez — кедә билмәз

gidemeyiz — кедә билмәрик
gidemezsiniz — кедә бил-
мәзсиниз
gidemezler — кедә билмәз-
ләр

Азәрбајҗан дилиндә фе'лин бачарыг шәклинин инкарынын (гејри-мумкүнлүк аспектинин) түрк дилиндә олдуғу кими (ја'ин «билмәк» фе'лини ишләтмәдән) ишләнмәси шифаһи нитг үчүн характерикдир:

кәдәммәрәм, кәләммәрсән, охујаммаз, бахаммарыг, алам-
марсыныз, биләммәзләр вә с.

в) Фе'лин бачарыг шәклинин суал формасы

Индикн заманда:

gelebiliyor muyum?
gelebiliyor musun?
gelebiliyor mu?

gelebiliyor muyuz?
gelebiliyor musunuz?
gelebiliyorlar mı?

Шүһуди кечмиш заманда:

okuyabildim mi?
okuyabildin mi?
okuyabildi mi?

okuyabildik mi?
okuyabildiniz mi?
okuyabildiler mi?

Нәгли кечмиш заманда;

yazabilmiş miyim?
yazabilmiş misin?
yazabilmiş mi?

yazabilmiş miyiz?
yazabilmiş misiniz?
yazabilmişler mi?

Кәләчәк заманда;

yarabilecek miyim?
yarabilecek misin?
yarabilecek mi?

yarabilecek miyiz?
yarabilecek misiniz?
yarabilecekler mi?

Кениш заманда

gidebilir miyim?
gidebilir misin?
gidebilir mi?

gidebilir miyiz?
gidebilir misiniz?
gidebilirler mi?

г) Фе'лин бачарыг шәклинин инкар-суал формасы

Индики заманда:

gelemiyor muyum?
gelemiyor musun?
gelemiyor mu?

gelemiyor muyuz?
gelemiyor musunuz?
gelemiyorlar mı?

Шүһуди кечмиш заманда:

okuyamadım mı?
okuyamadın mı?
okuyamadı mı?

okuyamadık mı?
okuyamadınız mı?
okuyamadılar mı?

Нәгли кечмиш заманда:

yazamamış mıyım?
yazamamış mısın?
yazamamış mı?

yazamamış mıyız?
yazamamış mısınız?
yazamamışlar mı?

Кәләчәк заманда:

yaramıyacak mıyım?
yaramıyacak mısın?
yaramıyacak mı?

yaramıyacak mıyız?
yaramıyacak mısınız?
yaramıyacaklar mı?

Кениш заманда

gidemez miyim?
gidemez misin?
gidemez mi?

gidemez miyiz?
gidemez misiniz?
gidemezler mi?

ÜZEYİR HACİBEYOV

Ünlü besteci, Azərbaycan opera sanatının kurucusu, seçin dramaturg, öğretmen, büyük müzik bilgisi uzmanı ve kuramcısı Üzeyir Hacıbeyov'un çökyönlü sanat yolu, Azərbaycanın çağdaş musiki sanatının oluşum tarihini yansıtmaktadır. Ve raslantı değildir ki, Üzeyir Hacıbeyov'un doğum günü olan 18 Eylülü Cumhuriyetimizin kamuoyu, sanat bayramı — Müzik Günü olarak kutlar.

Tüm İslam Doğusunda ilk opera olan „Leyla ile Mecnun“un galasının yapıldığı 12 Ocak 1908 tarihinden itibaren Azerbaycan musikisinde kökleşen, fakat Üzeyir Hacıbeyov'un adı ile bağlı olmayan biçim ve tür bulmak zordur. O yenilikçi bir sanatçı olarak Azerbaycan müziğinin stil özelliklerini ve estetik prensiplerini hem kuramsal yönden, hem de pratik açıdan belirlemiş ve biraraya getirmiş bulunuyor. Onun yaratıcılığında ve kuramsal eserlerinde ilk kez gerçekçilik, ileri fikirlilik, parâ ülkülerine ve halka bağlılık, ulusallık ve enternasyonellik sorunları öne sürülerek irdelenmiştir.

Üzeyir Hacıbeyov kendi müziğinde Azerbaycan halk musikisinin tüm nevileri şarkı, dans, makam ve aşık sanatı türlerini stilistik özelliklerini biraraya getirerek kaynaştırmış, Hacıbeyov üslubu denilen kendine özgün bir stil gerçekleştirmiştir.

Hacıbeyov'un eserlerindeki halk musikisine bağlı ezgiler önde gelmekle beraber klasik netlik ve biçim ahenkliği bu stilin ana çizgilerini oluşturmaktadır. Azerbaycan musiki özelliklerinin Üzeyir Hacıbeyov tarafından gerçekleştirildi derin bilimsel analizi özelde ulusal müzik dilinin, genelde ise bir bütün olarak musikinin sonraki gelişimi için kuvvetli kuramsal temel oluşturdu.

Azerbaycan müziği kendisinin enternasyonal önemini belirleyen yeni bir aşamaya ulaştı ve bu ulaşımda musikimizi klasik Üzeyir Hacıbeyov'un rolü muazzamdır.

Üzeyir Hacıbeyov'un ilk musiki eseri „Leyla ile Mecnun“ operası müzik kültürü tarihinde makam üstünde yazılan ilk opera oldu.

Üzeyir Hacıbeyov sanatının şaheseri, çok uluslu Sovyet musikisinin elde ettiği başarıların doruk noktalarından biri sayılan „Koroğlu“ operasıdır. Gerçek anlamda halk ruhu ile gıdalanarak Azerbaycan musikisinin tüm zenginliklerini içeren „Koroğlu“ operası Rus ve Avrupa epik-kahramanlık operalarının klasik örneklerinin geleneklerini gereğince sürdürmektedir. Bu anıtsal yapının pekçok özelliği, armonik ve plafonik dili, orkestralama, senfonik parçalar genellikle Azerbaycan musikisinin sonraki gelişiminde önemli rol oynadı.

Üzeyir Hacıbeyov, Azerbaycan musikisinde başka bir tür-müzikal komedinin de banisidir. Bu tür, bestecinin kaleminde keskin toplumsal mizah niteliği kazanmıştır.

Üzeyir Hacıbeyov'un „Karı ve koca“, „O olmasın, bu olsun“ (Meşedi İbad), „Arşın Mal Alan“ müzikal komedilerinin önemini M. F. Ahundov'un komedileri, yüzyılın başlarının ilerici Azerbaycan maarifçileri „Molla Nasreddin“ dergisinin yazıları, S. Mehmetkuluzade'nin oyküleri, M. A. Sabir'in şiirleri, A. Hakverdîyev ve N. Vezirov'un dram eserleri, A. Azimzadenin karikatürlerinin önemiyle kıyaslamak mümkündür.

„Arşın Mal Alan“, Hacıbeyov'un müzik sanatında tüm dünyayı gezip dolaşan ilk kırlangıçtır. Bugün bu müzikal komedinin büyüleyici melodileri dünya halklarının 45'den fazla dilinde seslenmektedir.

Üzeyir Hacıbeyov Azərbaycan SSC'nin Devlet Marşının bestecisidir.

KONUŞMA

— Öğretmenim, girebilir miyim?

— Tabii, girebilirsin. Nasılsın bakayım?

— Şimdi iyiyim, teşekkür ederim. Affedersiniz, dün okula gelemedim.

— Neden gelemedin? Rahatsız mıydın yoksa?

— Evet, efendim. Galiba nezle. Dün bütün gün derslerime çalışmadım, ev ödevlerimi de yapamadım.

— Geçmiş olsun, evladım. Uyumak nasıl? Uyuyabildin mi? İnsan hasta olunca uyuyamıyor da!

— Evet, efendim. Birkaç saat uyuyabilmişim. Annem öyle diyor. Bir iki güne büspütün iyileşebileceğimi sanıyorum.

— Tabii, iyileşeceksin. Yarına bile birşeyin kalmaz. Benim bir tanıdık doktor var, salık verebilirim. Dersten sonra ona uğrayabilir misin?

— Hay hay efendim. Siz salık verdikten sonra tabii uğrayabilirim.

— Peki. İstersin akşamleyin de gidebilirsin.

— Maalesef, akşamleyin gidemeyeceğim.

— Neden gidemezsin? Yolu mu bulamazsın?

— Hayır, efendim yolu bulabilirim, fakat akşamleyin sayın doktoru rahatsız etmez miyim?

— Yoo, canım, ne münasebet. Samim Bey zaten hastalarını bazılarını evindeki muayenehanesinde tedavi eder.

— O zaman gidebileceğimi düşünüyorum.

— Tamam. Şimdi geç de sırana otur. Tekrar geçmiş olsun.

— Teşekkür ederim, efendim, çok naziksiniz.

— Rica ederim.

ЛҮҒӘТ

gittim — көрү (көмиләрин жан алмасы үчүн)

sağcı — Сағ тәмајүллү көрүшә саһиб олан (сијаси термин)

işte — будур, ноһажәт

solcu — сол тәмајүллү көрүшә саһиб олан (сијаси термин)

anlam — мәна

belirtmek — билдирмәк; мүәјјәһ етмәк

dolmuş — маршрут такси

Salık vermek — төвсијә етмәк; (мәсләһәт көрмәк)

birtakim — бә'зи; бир груп

kuşku — шүбһә

çıkarcı — мәфәәтсәз

mutlu — көшбәхт

aynı — фәр
ayrıcalık — имтияз; үстүлүк
yasak — татаган
gezi — сөjahот; сөфөр
anı — хатирө
yüksek öğrenim — али төһсил
zorunda olmak — ...мөчбуријјотин-
да олмаг
giderek — һатта
dede — баба; аччал
yan gelip keyii sümek — кефдө-
дамагда олмаг
angarya — мөчбури иш
döğal — төбин
sömürü (çölük) — иетимарчылыг
olanak — имкан
kalkınma — инкишаф; тәрәгги
tanıtlamak — таныгмаг; небат ег-
мок; сүбута јетирмөк
kuramsal — нөзори
tartışma — мүбаһисө; мүзакирө
kuram — нөзөријјө
ünli — мөшһур; танымын
besteci — бөстөкар
seçkin — эмөклар; танымын;
көркөмли
uzman — мүтөхәссис
özde — 1) хүсүснө, хүсүсөн;
2) тәфөрруат; 3) мәсидон
genelde — 1) үмумијјәтлө, үму-
мөн; 2) бүтүнлүкдө
oluşum — тәшәккүл; јаранма;
mejdana közmө; эмөдө көзмө
yansıtmak — әкә етдирмөк
gaslantı — тәсадүф
kamuoyu — ичтиманијјөт; ичтиман
фикир

kutlamak — бајрам етмөк; гејд
етмөк
gala — премјера; илк тамаша
biçim — форма; нөкил
tür — жанр; нөв
gerçeklik — реализм
irdelemek — 1) ишыгландырмаг;
төдгг етмөк; 2) төһлил етмөк
makam — муғам
şarkı — шөргө; маһны
kendine özgün — өзүнмөхүсө
ezgi — мелодия; мусиги; нәгмө
neflik — 1) адывлыг; ачыглыг;
2) дүрүстлүк, дөвгглик;
aşama — мөрһөлө; дөвр
dereğince — 1) лазыми шөкилдө
2) лажигли шөкилдө
anıtısal — монументал
yapı — 1) әсәр; 2) һөкөл; аби-
дө; 3) тикил; бина вә с.
mizah — 1) сатира; 2) јумор
nitelik — кејфијјөт
öykü — һөкајө
kıyaslamak — мүғажисө етмөк;
kırlagı — гарангуш
büyü — 1) сөһр; 2) чаду; тилснм;
әфсул
Devlet marşı — дөвлөт һимни
ev ödevi — ев танышырыгы
nezle — зөкөм; јүнкүл сојугдөјмө
hay hay — баш үстө
ne münaasebet — 1) О да но де-
мөк; 2) Нө үчүн? Нө мүнасибәт-
дө? Нөјө көрө? Нөјө әсәсөн?
tedavi — мүаличө
sıra — парта; јер
çok nazıksınız — 1) чох диггөтли-
синиз; 2) чох нәзакәтлисиниз

• • •

1. Фе'лин бачарыг шөклинин төсдиг формасында (индики заманда) тәсриф еднн:

uyumak, sormak, ısmarlamak, yüğümek

2. Фе'лин бачарыг шөклинин никар формасында (шүһуди кечмиш заманда) тәсриф еднн:

anlatmak, bulmak, varmak, görüşmek

3. Фе'лин бачарыг шөклинин суал формасында (ногли кечмиш заманда) тәсриф еднн.

oynamak, yemek, okumak, çevirmek

4. Фе'лин бачарыг шөклинин инкар-суал формасында (кэлэчэк заманда) тэсриф еднн:

aşmak, buluşmak, yanıtlamak, dīnlemek

5. Фе'лин бачарыг шөклинин тэсдиг вэ инкар формаларында (кениш заманда) тэсриф еднн:

gitmek, şarkı, söylemek, konuşmak, uyandırmak

6. Фе'лин бачарыг шөклинин суал вэ инкар-суал формаларында (кениш заманда) тэсриф еднн:

yemek, tercih etmek, bulmak, varmak

*

1. „Uzeyir Hacıbəyov“ мәтнини Азәрбајчан дилинә тәрчүмә еднн.

2. Икинчи мәтнн („Konuşma“) Азәрбајчан дилинә тәрчүмә еднн.

3. Түрк дилинә тәрчүмә еднн:

Dünən universitetə gedə bilmədim.

Sən kitabı Oxana apara bildinmi?

Kamal bu gün kələ bilməjəçək.

Biz məşğul ola bilməjəçəjik?

Siz nə üçün iştirak edə bilməjəçəkisiniz?

Küçənin jərinə tapə bilmədilər.

4. Фе'лин бачарыг шөклиндә јазын:

Cevirdik, uyuyorum, sorar mısınız? değiştirir mi? Kar erir, oynarız, ısmarlarız, ısmarlar mıyız? görüştüğ, anlattım, gelecek, yürüdüğ, buldunuz, tercih edersiniz, yediler, uyanırsın, varır mı? okur muyuz?

5. Хәбәрләрн фе'лин бачарыг шөклинин инкарында ишләдәрәк, суал-лара чаваб верин:

Bugün kütüphaneye gidebilir misin?

Oraya beraber gidemez miyiz?

Öğretmenin sorularını doğru yanıtlıyabilbiniz mi?

Şu listeyi alabilir miyim?

Bana kurşunkalem alamaz mısınız?

Ayşeye telefon açamaz mısınız?

Anlatabildim mi, yavrum?

Yarın garda buluşabilir miyiz?

Siz Türkçe'den Rusçaya çevirebilir misiniz?

Arkadaşlar sinemaya bilet alabilirler mi?

СИФЭТИН ДЭРЭЧЭЛЭРИ

Азэрбајчан дилиндэ олдугу кими, түрк дилиндэ дә сифэтин үч дэрэчәси вар: **ади дэрэчә; азалтма дэрэчәси; чохалтма дэрэчәси.**

Ади дэрэчәсини һеч бир хүсуси шәкилчиси јохдур. Бу, сифэтләрин әсас формасыдыр; башга формалар бундан јараныр:

beyaz, sarı, yeşil, siyah, mavi, lacivert, iyi, kötü.

Азалтма дэрэчәси ади дэрэчәдәки сифэтин әламәт вә кејфијјәтинин азлығыны көстәрир вә ашағыдакы шәкилчиләр васитәсилә дүзәлир:

- а) -(i) mtirak: mavimtirak, yeşilmtirak, siyahımtirak,
- б) imsi, -imsi, -umsu, -ümsü; yeşilimisi, morumsu, mavimsi,
- в) -rak, -rek; acırak, ekşirek, küçürek, ufarak;

Чохалтма дэрэчәси ади дэрэчәдәки сифэтин әламәт вә кејфијјәтинин чохлуғуну, јүксәк дэрэчәсини билдирир. Чохалтма дэрэчәси һәм морфоложи, һәм дә синтактик јолла дүзәлир.

а) Морфоложи үсулла

Сифэтин биринчи һечасы көтүрүлүб һәмин сифәтә јенидән әләвә едилир. Әкәр һәмин һеча ачыгыдырса, сонуна *p, m, s* самитләриндән бири артырылыр; гапалыдырса, көтүрүлән һечанын сон самити *p, m, s* самитләриндән бири илә әвәз едилир:

beyaz — bembeyaz; yeşil — yemyeşil; siyah — simsiyah, kırmızı — kıpkırmızı; sarı — sapsarı; mavi — masmavi

Бир сыра сифәтләрин чохалтма дэрэчәси көтүрүлән һеча илә һәмин сифәт арасына *-a, -e* сайтләриндән бири вә ја *-ü* морфоложи әламәти әләвә едилмәклә дүзәлир:

sağlam — sapasağlam;
düz — düpedüz
çıplak — çirilçıplak
yalnız — yarıyalnız
gündüz — güpegündüz

б) Синтактик үсулла

1) Сифэтин тәкраны илә: *serin serin, kuru kuru, iri iri* Сифәтләрин тәкраны заманы араја *-mi, -mü, -mu, -mü* әдаты көтирмәклә мә'на даһа гүвватләндирилир.

serin mi serin; iri mi iri; siyah mı siyah; güzel mi güzel.

2) Сифəтин əvvəlinə „daha“, „en“, „çok“, „pek“ və с. сөzləri кəтирмəклə:

güzel — daha güzel; siyah — daha siyah; acı — çok acı; kötü— —pek kötü; iyi — en iyi; iyi kumaş — daha iyi kumaş — en iyi kumaş.

МҮҒАЈИСƏ ДƏРƏЧƏСИ

МүҒајисə дəрəчəsi јалпыз сифəтə мəхсус мəсələ дејил. Азəрбајҗан дилиндə олдуғу кими, түрк дилиндə дə ајры-ајры предметлэр, мұхтəлиф нитг һиссəлəri илə ифадə олунан сөzlər (əшја, чанлы варлығ вə с.) чүмлэдə бир-бирилə гаршылашдырылмағла мүҒајисə едилирлэр.

а) МүҒајисə едиленлəрин бəрəбərлији, ејнилији вə охшарлығы түрк дилиндə „gibi“ вə „kadar“ гошмаларынын кəмoji илə ифадə едилир:

Orhan Mehmet kadar akıllıdır
Bu karpuz bal gibi tatlıdır
Bu kız, ablası kadar güzeldir
Çocuk balık gibi yüzüyor.

б) МүҒајисə едиленлəрдən биринин о бириндən кəмијјət вə ја кəјфијјət фəрги һәм морфолоғи (-dan, -den чыхышлығ һал шəкилчиси вистəсилə), һәм дə синтактик (daha; daha ziyade; daha fazla; daha az; daha çok; biraz, bir kat daha; birkaç misli вə с. сөzləрин кəмoji илə) үсулла ифадə едилир.

Kemal Aliden çalışkandır.
Ben senden büyüğüm
Bu yol daha kısadır
Bu topraklar o topraklardan daha ziyade üzüm verir.
Bu kent o kentten biraz küçüktür
O kumaş bundan birkaç misli ucuzdur.

в) МүҒајисə заманы „nisbette“, „nisbeten“ „oranla“ сөzləриндən дə итивфадə едилə билэр:

Kemal Aliye nisbette daha çalışkandır
Bu yıl geçen seneye oranla daha çok yağmurludur.
Sen bana nisbeten daha genç ve yakışıklısın

ФЕ'ЛИН ВАЧИБ ШӘКЛИ

Түрк дилиндә фе'лин вачиб шәкли дилимиздә олдуғу кими, *-malı, -meli* шәкилчиси васитәсилә дүзәлир вә шәхсләр үзрә тәсриф олунур.

gelmeliyim
gelmelisin
gelmeli (dir)

gelmeliyiz
gelmelisiniz
gelmelidirler

Ne yapmalı, nereye gitmeli? Bugün gidip İhsan'a sormalıyım; Şu kitabı okumalısınız.

ФЕ'ЛИН АРЗУ ШӘКЛИ

Түрк дилиндә арзу шәкли Азәрбајчан дилиндәкиндән гисман фәргләнир. Түрк дилиндә фе'лин арзу вә әмр шәкилләринин шәкилчиләри I шәхсин тәк вә чәминдә ејиндир, дилимиздә исә I шәхсин тәкиндә мүхтәлиф, чәминдә ејиндир.

Түрк дилиндә

Арзу шәкли

Әмр шәкли

alayım; alalım
al; alınız
ala; alalar

alayım; alalım
al; alınız
alsın; alsınlar

Азәрбајчан дилиндә

Арзу шәкли

Әмр шәкли

алам; алаг
аласан; аласыңыз
ала; алалар

алым; алаг
ал; алыңыз
алсын; алсынлар

Арзу шәклинин мә'насыны гүввәтләндирмәк үчүн дилимиздә «кәрәк» сөзүндән истифадә олунур, түрк дилиндә исә бу сөз ишләдилимиз.

Allah senden razı ola
Keşke gefeler de göreler bu durumu
İsterim ki sen gidesin, babanın sıhhatini sorasın

ФЕ'ЛИН ШӘРТ ШӘКЛИ

Азәрбајчан дилиндә олдуғу кими, түрк дилиндә дә фе'лин шәрт шәкли *-sa, -se* шәкилчиси васитәсилә дүзәлир вә шәхсләр үзрә тәсриф олунур.

Шәрт шәкли заман шәкилчиләри гәбул етмир, јә'ни заманлар үзрә дәјишмир, мә'нача кәләчәк замана аид олур.

okusam
okusan
okusa

okusak
okusanız
okusalar

Yarın bize gelsen, sinemaya gideriz
İstese yapardı, fakat istemedi
Dersini birkaç kez okusan, aklında tutacaksın.

Түрк дилиндә шәрт шәкли үслуб бахымындан чүмләдә арзу-истәк дә ифадә едә билир:

Yarın bize gelsen (gelmenizi dilerim).
Keşke o gitse (gitmesini istiyorum).

Шәрт шәклиндәки фе'л нидаларла ишләдилдикдә чүмләјә әмр чалары верир:

Kitaplarınızı açsanız a!
Kar başladı, hızlı yürüseniz e!

Хәбәри фе'лин шәрт шәклиндә ишләнмиш чүмләләр хүсуси суал чүмләси шәклиндә чыхыш едир:

Ansızın gelse ve senin bu halini görse?
O bunu yapmamalı. Aceba yapsa?
Gitmiyeceğim diyorsun, gitsen?

AZERBAIJAN

Azerbaycan kadim ve zengin kültür ülkesidir. Burada ilk devletlerin oluşumu mülattan önce birinci bin yıllığa raslar. O zamandan beri bu geniş ve verimli toprakta Manna, Midiya, Atropatena, Albaniya gibi çok eski devletler teşekkül etmiş, yükseliş ve kudret aşamasına ulaşmamış, sonunda düşmüşlerdir.

Tarihsel sebepler yüzünden XIX yüzyılın başında Azerbaycan Güney ve Kuzey olmak üzere iki parçaya bölündü. Güney Azerbaycan İran Devletinin terkibine girdi, Kuzey Azerbaycan ise kendi kaderini Rusyanın terkibine dahil olan halkların kaderine bağladı.

Azerbaycan Hakani, Nizami, Mehseti, Ebubekr Acemi, Nasreddin Tusi, Behmenüyar, Nesimi, Füzüli, Vakıf, Mirze Fete-li Ahundov, Sabir, Celil Mehmetkuluzade, Neriman Nerimanov,

Hüseyin Cavid, Üzeyir Hacıbeyov, Yusif Mehmeteliyev, Samet Vungun, Kara Karayev gibi dünyaca ünlü kültür ve bilim dahilerinin vatanıdır.

Bu topraklarda milattan evvel birinci bin yıllıkta çok kadim Zerdüştlük yapıtı „Avesta“, „Dede Korkut“ ve „Koroğlu“ kahramanlık destanları yazılmış, Bakú'nun civarında bulunan Gobustan'da ilkel insanların çektiği kayaüstü resimler yüzyıllardan geçerek günümüze ulaşmıştır.

Telefon konuşması

Telefonu açtım. İlk önce düdüğ sesi gelmedi. Sonra düdüğ çaldı. Numaraları çevirdim. Aradığım numara meşguldü. Kapat-tım. Sonra yeni baştan çevirdim. Bu sefer numaralar düşmedi. Tekrar çevirdim. Öteki başta ahizeyi (reseptörü) kaldırdılar.

— Alo! Efendim, ben Kemal. Orası neresi?

— Burası Hasan Beyin evi. Kimi aradınız?

— Efendim, Mehmet'i aramıştım da! Evde mi aceba?

— Bir saniye...

— Alo! Kiminle görüşuyorum.

— Mehmet, benim, Kemal. Merhaba!

— Merhaba, Kemal. Nasılsın?

— Teşekkür ederim, iyiyim. Demin benimle konuşan kimdi?

— Babamdı. Tanıyamadın mı?

— Kusura bakma, tanıyamadım. Yahu, Baban İstanbul'da değil miydi?

— İstanbul'daydı. Bugün geldi.

— Kemal, telefonunuz bozuk mu? Deminden beri telefon açıyorum da numarayı çıkaramıyorum.

— Olabilir. Fakat bir saat önce santralle konuştum. Tele-fonunuz normal. dedi.

— Tamam, önemli değil, şimdi görüşüyoruz ya iştel!

— şimdi söyle bakayım, neden aradın beni?

— Mehmet, yarın üniversiteye gidecek misin?

— Tabii. Sen gitmiyecek misin?

— Onun için telefon açtım ya! Bugün öğleyin abim Anka-ra'dan şehirlerarası ile bana telefon etti. Acele olarak oraya gitmem lâzımmış. Ansızın hastalanmış da hastaneye kaldırmışlar.

— Geçmiş olsun. O zaman yarın mutlaka gitmen gerek. Ben dekana ve kürsü başkanına söylerim. Ayrıca hocamıza da durumu anlatırım.

— Teşekkür ederim, sana zahmet olacak.

— Rica ederim. Sana iyi yolculuklar dilerim. Abine geçmiş olsunumu söyle. İnşallah hastalığı uzun sürmez. Kısa zamanda taburcu edilir.

— Ben de öyle düşünüyorum. Hadi allahaısmarladık!

— Allahaısmarladık.

Telefonu kapattım. Kapatınca da telefon zili çaldı. Açtım.

— Kimi aradınız?

ЛҮҒӘТ

önemli — әһәмийәтлi, мұһым
olay — һадисә
başarı — мұвәфғәғијјәт, уғур
kanıt — сүбүт; дәлил
yekpare — монолит
kutlamak — 1. тәбрик етмәк
2. бајрам етмәк

toplum — җәмийәт
kongre — гурултай
tehdit — тәһдүкә
gidirmek — ортадан галдырмаг
sönüç — нәтичә
toplumsal — ичтимаи
tüm — бүтүн
özgür — азад; сәрбәст; мүстәғил
örgütsel — тәшкилати
savunmak — мұдафиә етмәк
çikar — мәнәфә; мәнфиәт
belirti — тәзаһүр; әләмәт
önder — рәһбәр; мүдир; башчы
ermek — чатмаг
kalkınmak — инкишаф етмәк; тә-
рәғги етмәк

yetenek — габилитет; исте'дад
adamak — һәср етмәк
savaşım — мүбаризә
düzey — сәвијјә
kesin — гати
sorun — проблем
etkin — тә'сирли; эффектли
yoğunlaştırmak — бир јәрә тол-
ламаг (җәмләштирмәк); мәркәз-
ләштирмәк
görev — вәзифә
yükümlülük — әһдәчилик, мәс'у-
лијјәт

olanak — имкан
ortam — шәрәит; аб-һава
sorumluluk — мә'сулијјәт
araç — васитә
çelikleşme — бәркнмә; сағламлаш-
ма; поладлашма
milattan evvel — бизим ерадан
әввәд

çözüm — һәл; тәһлил
zorunluk — мәҗбуритет
güven — инам; с'тибар
güvence — гә'минат
endüstri (sanayi); — сәнәје
tarım (ziraat) — кәнд тәсәррү-
фаты

özel — хусуси
deneyim (deney, deneme) — тәҗ-
рүбә; сынат

verim (ilik) — мәһсулдарлыг
il (vilayet) — вилайәт; әјаләт
bölgе — район; зона
yöre — дияр; сәмт
egitim — тәлим; тәрбија; маариф
sendika — һәмкарлар [тәшкилати]
üretim (istihsal) — истеһсал
etkinlik — эффективлик
işletim — кејфијјәт
hızlandırmak — сүр'әтләндирмәк
hız — сүр'әт
malzeme — материал
yakıt — јаначаг
harcama — мәсрәф; хәрч
finansman — малијјә

numaratör — нөмрә диски
telefonu kapatmak — телефон дәс-
тә'јини јеринә гоймаг
yeni baştan — тәқрар; јенидән
ahize (resptör) — телефон дәстәјя
kiminle görüşüyorsunuz? — данышан
кимдир?

yahu — тәәҗчүб билдирән нидә
bozuk — хараб, һасаз
numara çıkartmak — нөмрәјә
дүшмәмәк, нөмрәни јыға билмәмәк
santral — телефон стансијасы
öğleyin — күнорта, күнорта вахты
vesile — та'чили
ansızın — гәфләтән; бирдән бирә,
көзләңилмәдән
hastaneye kaldırmak — хәстәхана-
ја апармаг; хәстәханаја гоймаг

verimli — баракатли; мөһеулар
 ulaşmak — çatmaq
 düşmek — 1) сугут етмәк; 2) жы-
 хылмаг
 yüzölçümü — арази
 yaklaşık — тәхминән, төғрибөн
 sıvar — 1) әтраф; 2) кәнар
 sonuç — нәтижә
 nişan — орден
 ödüllendirmek — мукафатландыр-
 маг, тәлтиф етмәк
 ödül — мукафат; тәлтиф
 telefonu açmak — телефон дәстә-
 јини көтүрмәк
 düdük sesi (sinyal) — зуммер
 numara çevirmek — нөмрә јыгмаг

müflaka — мүтләг; һәккәт
 merak etme! — парәһат олма; фи-
 кир еләмә
 iyi yolculuklar — јахшы јол, уғур-
 ду јол
 taburei edilmeк — хәстәханадан
 чыхмаг
 telefon zili — телефон зонки
 numaraya düşmek — нөмрәјә дүш-
 мәк
 müşerref olmak — шәрәфәләнмәк
 kiminle müşerref oluyorum? — да-
 нышан кимдир?
 anlaşılın — дејәсен; көрүнүр
 çaka yarmak — зарафат етмәк

* * *

Ашағыдакы сифәтләри азалтма дәрәчәсиндә ишләдин.

beyaz, siyah, yeşil, mavi, mor, acı, ekşi, sarı

2. Ашағыдакы сифәтләри морфоложи үсулла чохалтма дәрәчәсиндә ишләдин:

beyaz, siyah, yeşil, kırmızı, sağlam, düz, çıplak, yalnız, mavi, acı.

3. Сифәтләри синтактик үсулла чохалтма дәрәчәсиндә ишләдин;

iyi, fena, kötü, güzel, siyah, acı, yaşlı

4. Морфоложи үсулдан истифадә едәрәк мүгајисә един:

Volga, Oka, geniş.

Bu oda, o oda, büyük.

Ali, Mehmet, küçük.

Bakû İzmir, kadar güzel.

Bu, meyva, bal, gibi, tatlı.

Beş, iki, fazla.

Bu çanta, o çanta, oran, büyük.

5. Фе'лин вачиб шәклиндә тәсриф един:

almak, bilmek, konuşmak, görüşmek.

6. Фе'лин арау шәклиндә тәсриф един:

kalmak, gitmek, bulmak, dönmek.

7. Фе'лин әмр шәклиндә тәсриф един:
kalmak, gitmek, bulmak, dönmek

8. Фе'лин шәрт шәклиндә тәсриф един:
bakmak, gelmek, buluşmak, götürmek.

*

1. „Azerbaycan“ мәтнини Азербайжан дилинә тәрчүмә един. Мәтни түркчә данышын.

2. „Telefon konuşması“ диалогуну Азербайжан дилинә тәрчүмә един.

3. Ашағыдакы чүмлөләрнин хәбәрләрнин фе'лин вачиб шәклиндә јазын:

Oğlumu çocuk bahçesine götürüyorum.

Yarın bize uğrayacaksınız

Babam köye gitmeyecek

Biz onunla konuşuyoruz

Siz hastanede tedavi oldunuz.

Kemal ve Ayşe derslerine çalışmıyorlar.

4. Ашағыдакы чүмлөләрнин хәбәрләрнин әввәлчә фе'лин әмр, сонра арзу шәклиндә јазын:

Çarşıya bugün ben gidiyorum.

Mağazaya gidip ekmek ve şeker aldın.

Geceleyin saat 12'de uyudu.

Hergün okuldan çıkar, parkta dolaşır, lokantada yemek yeriz.

Şimdi olayı bize anlatacaksınız.

Onlar telefonla konuştular, randevu saatini kesinleştirdiler

ФЕ'ЛИ СИФӘТ

Азербайжан дилиндә олдуғу кими, түрк дилиндә дә фе'ли сифәтин һәм фе'лә, һәм дә сифәтә аид хүсусијјәтләри вар. Фе'лә мәхсус инкарлығ, һөв, тә'сирлилик, заман категоријјалары, сифәтә мәхсус әләмәт билдирмә, чүмләдә тә'јин ролунда чыхыш етмә, субстантивләшмә, кәмијјәт шәкилчиси гәбул етмә, һалланма, мәнсубијјәт шәкилчиси гәбул етмә вә с. хүсусијјәтләр түрк дилиндә дә фе'ли сифәтин сәчијјәви чәһәтләрини тәшкил едир.

Фе'ли сифәт өзлүјүндә заман билдирмәсинә бахмајарағ, онун конкрет оларағ һансы замана аидлији чүмләнин хәбә-

риндә ифадә едилән замана көрә, үмумијјәтлә, контекст дахилиндә мүүјјәләшир. Мәсәлән, индикки заман фе'ли сифәти гәбул едилән *-an, -en* мәтнә көрә индикки, кечмиш вә келиш замана аид ола биләр.

Karının önünde duran çocuk sizi bekliyor
Dün gelen misafirler gittiler
Ağlamıyan çocuğa süt vermezler

Түрк дилиндә фе'ли сифәт ашагыдакы шәкилчиләр васитәсилә әмәлә кәлир:

-an, -en

Avluda oynuyan çocuk benimdir
Köye gelen polis hırsız arıyor.
Dün başlıyan yağmur dindi
Kapıda bekliyen kız öğrencidir.

-muş, -miş, -muş, -müş.

Çarşıdan alınmış et kemiksizdir.
Küflenmiş pirinçle pilav yapılmaz
Kurumuş meyva kışta yeyilecek
Ölmüş adam odanın ortasında idi

-acak, -ecek

Akacak kan damarda durmaz
Bakü'nün pek çok gezilecek görülecek yerleri var.
Akşam başlayacak toplantıya ben de katılacağım
Beni orada bekliyecek adam hâlâ yoktu

-r, -ar, -er, -ır, -ir, -ur, -ür, -maz, -mez

Hepimizi güler yüzle karşıladı
En sonunda işe yarar bir ev kiraladı
Bu dayanılmaz acı, çekilmez derttir.
Askerler koşar adımlarla ilerledirler
Akla sığmaz yiğitlikler gösterdiler
İçilir su var mı?
Bu olur iş değil

-dik, -dik, -duk, -dük, -tik, -tik, -tuk, -tük

Бу шәкилчиләр әсас е'тибарилә мәнсубијјәт шәкилчиләри гәбул едәрәк фе'ли сифәт дүзәлдирләр:

Okuduğum kitap hoşuma gitti
Senin gittiğin günü anımsıyorum.
Yazın oturduğumuz evden taşındık
Sizin verdiğiniz parayı harcadım

Садаладығымыз шәкилчиләр түрк дилиндә Азәрбајчан дилиндән фәрғли оларағ тәкбашына да фе'ли сифәт шәкилчиси кимн ишләнир.

Ince Memedin adını duymadık, ona sevgi bağlamadık insan kalmamıştı dağ köylerinde.

Bu işitilmedik bir vaka idi
Bir tanıdık adam, bildik yüz arıyordu.

-ası, -esi

Çıkası bir can için sana yalvarmam.
Ezilesi başlar, geberesi adamlar çok mu diyorsun?
Yakılası kağıtları seçip ayırdı.

Бу шәкилчи мүасир түрк әдәби дилиндә сејрәк ишләнир. Ејни функсијаны, әсасән, -асак, -есек фе'ли сифәт шәкилчиси јеринә јетирир

Bir çiçek istiyorum, ben bakmasam solacak
Bir kanat istiyorum, beni yerden alacak. (B. K. Çağlar)
Akacak kan damarda durmaz
Yakılacak kağıtları seçip ayırdı

Көрүндүјү кими түрк дилиндә дә заман шәкилчиләри һәм дә фе'ли сифәт шәкилчиләри оларағ чыхыш едирләр. Јалныз индики заман шәкилчиси *yor* вә шүһуди кечмиш заман шәкилчиләри (-*di*, -*di*, -*du*, -*dü*) фе'ли сифәт дүзәлтмирләр. Буна бахмајарағ, чох надир дә олса, *di* вә *yor* шәкилчиләринин фе'ли сифәт әмәлә кәтирдији һаллара раст кәлинир:

Insanı gevriyor güneş — Инсаны ғарсыб говуран күнәш.

Annemi halırlamıyor değilim — Анамы хатырламајан [адам] дејиләм.

Fehrinisa'nın elleri pek iş göreyorsa benzemez — Фәхринисәнин әлләри чох иш көрәнә (көрән әлә) бәнзәмир.

Gecekondu evler yasadışı yapılır
Şip sevdi adam herkese âşık olur.

ГОШМА

Мүасир түрк дилиндә ашағыдакы гошмалар вар:

için, *ile evvel*; *önce*; *sonra*; *kadar*; *gibi*; *dolayı*; *dek* (*değin*);
üzere (*üzre*); *göre*; *başka*; *doğru*; *karşı*; *beri*; *ait*; *rağmen*.

Азәрбајҗан дилиндә олдуғу кими, түрк дилиндә дә гошмалар адлара гошулуб һәмин сөзләрлә башига сөзләр арасында синтактик әлагә јарадыр. Мәсәлән:

Senin için bir kitap aldım. Köye araba ile gittik.
Dersten sonra bize gideriz. Çocuk bana doğru koştu.

Түрк дилиндә дә гошмалар аид олдуғу сөзү иларә едәрәк һәмин сөзүн бу вә ја дикәр һалда ишләймәсини тәләб едир. Бу бахымдан гошмалары ашағыдакы шәкилдә групплашдырмаг олар:

1) Јижәлик һал тәләб едәнләр: için, gibi, kadar, ile;

Senin için, onun gibi, senin kadar, kalemin ile;

2) Јөнлүк һал тәләб едәнләр: göre, doğru, karşı, ait, rağmen, değil

Bize göre, sana doğru, Orhan'a karşı, derse ait, buna rağmen, akşama değil.

3) Чыхышыг һал тәләб едәнләр: evvel (evvel), önce, sonra, dolayı, başka, beri, ötürü;

Senden evvel, dersten önce, sabahdan beri, sizden sonra, bundan dolayı, ondan başka

Көрүндүјү кими бу гошмалардан бир һеми дилимиздә јохдур: rağmen, dolayı, değil вә с.

Дикәр тәрәфдән, Азәрбајҗан дилиндә ишләнән бир сыра гошмалар да түрк дилиндә ишләнмир. Мәсәлән, заман билдирән «габаг», -чан/-чән; истигамәт билдирән «сары» вә с.

«Габаг» гошмасы — evvel, önce -чан/-чән гошмасы — kadar, dek, değil, «сары» гошмасы — doğru; тарат сөзләри илә тәрчүмә едилә биләр.

Түрк дилиндәки „dolayı“ гошмасы дилимиздә — өтрү, көрә, rağmen гошмасы (бә'зәи „karşı“ да ишләдилир) исе **бахмајараг, әксинә, зиддинә, ачығына** сөзләрилә әвәз олуна биләр.

Сәндән габаг кәлдик — Senden evvel (önce) geldik

Сизәчән нечә саатлыг јолдур — Size kadar kaç saatlik yoldur?

Ахшамачан бу иши гуртарарыг — Akşamadek bu işi tamamlarız

Кәндә сары јола дүшдүк — Köye doğru yola koyulduk

Yağmurdan dolayı sokağa çıkmadık — Jaғыша көрә күчәјә чыхмадыг.

Bunu bəna rağmen uariyor — Буну мəним ачығыма едир.
Bütün gicalarıma rağmen gelmedi — Бүтүн ханишлərə бах-
мајараг, кəлмəди.

ВАХТЫН СААТЛА БИЛДИРИЛМƏСИ

Түрк дилиндə вахтын саатла билдирилмəsi үчүн ашағы-
дакы сөз вə ифадэлəрдən истифадə едилир:

saat	саат
dakika	дəгигə
saniye	санијə
ibre	əгрəб
akrep	кичик əгрəб; саат кəстə- рən əгрəб
yelkovan	бəјүк əгрəб; дəгигə кəстə- рən əгрəб
çeyrek	он беш дəгигə, дəрдлəбир
buçuk	јарым
geçiyor	ишлəјир
kaliyor; var	галыр (вар)
kaç?	нечə?

Азəрбајчан дилиндən фəргли олараг түрк дилиндə əввəл-
чə там саат (рəгəм), сонра һəмин сааты кечən дəгигə кəстə-
рилир. „geçiyor“ фə'ли тə'сирлик һал тəлəб етдији үчүн там
рəгəм (саат) тə'сирлик һалын шəкилчиси илə ишлənир. Мə-
сələn:

Саат она он дəгигə ишлəјир — Saat dokuzu on geçiyor

Саат он икијə ијирми беш дəгигə ишлəјир — saat on biri
yirmi beş geçiyor

Саат икијə 15 дəгигə ишлəјир — Saat biri çeyrek geçiyor.

Саат дəрдə 5 дəгигə ишлəјир — Saat üçü beş dakika geçiyor

Саат үчүн јарысыдыр — Saat iki buçuk

Саат бешин јарысыдыр — Saat dört buçuk

Саат нечəдир — Saat kaç? (kaçtır?)

Саат там доггуздур (доггуз тамамдыр) — Saat tam dokuz

„Kaliyor“ вə „var“ сəзлəri дилимиздə олдуғу кими ишлə-
нир, јə'ни һансы саата галырса, һəмин сааты кəстəрən рəгəм
јөнлүк һал шəкилчиси илə сəјлəнир, сонра исə дəгигə деји-
лир.

Саат доггуза галыб — Saat dokuzsa kaliyor (var)

Саат доггуза он дəгигə галыр — Saat dokuzsa on dakika
kaliyor (var)

Саат икијә 15 дәгигә вар — Saat ikiye çeyrek var (kalyor)
„Виçук“ тәкбашына ишләнмир. «Ярым саат» мә'насында
түрк дилиндә дә „Yarım“ сөзүндән истифадә едилир. Мәсәлән:

Гатарын һәрәкәтинә жарым саат вар — Trenin kalkışına yarım saat var

Мүәллим жарым саатдән сонра кәләчәк — Öğretmen yarım saat sonra gelecek

Түрк дилиндә „Yarım“ ифадәси һәм дә 12³⁰—(бирин жарысы) демәкдир. Мәсәлән:

Дәрсләр саат 12³⁰-да (бирин жарысында) гуртарыр — Dersler saat yarımında biter.

Бу мә'нада он ики виçук ифадәси дә ишләнә биләр. „Çeyrek“ сөзү жалныз һәр һансы бир рәгәмлә (саатла) ишләднлир. Тәкбашына бу сөз жалныз „Çeyrek saat“ (jә'ни саатын дөрддә бири — 15 дәгигә) шәклиндә сөйләнир. Бу мә'нада даһа чох түрк дилиндә дә, дилимиздә олдуғу кими, „on beş dakika“ сөзүндән истифадә едилир. Мәсәлән:

Он беш дәгигәдән сонра зәнк вурулачаг. — On beş dakika (çeyrek saat) sonra zil çalacak

Тәјјарә он беш дәгигә әввәл галхды. — Uçak on beş dakika (çeyrek saat) önce kalktı.

Мүгајисә ет:

Saat altıyı çeyrek geçiyor
Saat on birе çeyrek kalyor.

Һәр һансы һадисәнин, ишни вә с. нә заман баш вердији вә ја верәчәји сорушулан заман, башга сөзлә «Саат нечәдир?», «Нә вахт», «Нә заман?» суалларына чаваб истәнилдији вахт „geçiyor“ фе'ли „geçе“, „kalyor“ фе'ли исә „kala“ шәклиндә ишләнир. Мәсәлән:

Tren saat kaçta geliyor? — Tren saat dokuzta on kala geliyor. Türkçe dersi saat kaçta bitiyor? — Türkçe dersi biri beş geçе bitiyor.

Dün kaçta uyudun? — Dün on ikiye çeyrek kala uyudun.

Yarın saat kaçta geleyim? — Yarın beşe beş kala gel.

Гејд; 1) Азәрбајчан дилиндә олдуғу кими, түрк дилиндә дә рәсми хәбәр вә јазыларда саат рәгәмләрлә ифадә едилир. Мәсәлән:

Dokuzta çeyrek kalyor — Saat 20 45 (saat yirmi kırk beş)

Geveleyin fanı on iki — Yirmi dört sıfır sıfır (24 00)

2) Вахты билдирәркән „saat“ вә „dakika“ сөзләринни ишләнмәси мәчбури дејил.

Мугајисә ет:

Saat yediyi beş dakika geçiyor. — Yediyi beş geçiyor.

Saat sekize on dakika kalıyor — Sekize on kalıyor.

TÜRKİYE CUMHURİYETİ

Türkiye Cumhuriyeti, Osmanlı İmparatorluğu'nun yerine kurulmuş Türk cumhuriyetidir. Asya ve Avrupaya yayılmış toprakları, üç yandan denizlerle çevrilmiştir. Avrupadaki toprakları „Trakya“, Asyadaki toprakları da „Anadolu“, ya da „Küçük Asya“ diye anılır. Türkiye'nin Avrupadaki topraklarının yüzölçümü 23. 623 km² (kilometre kare), Asyadaki topraklarının yüzölçümü de 757. 000 km²'dir. Bütün Türkiye'nin yüzölçümü 780. 623 km²'dir. Nüfusu yaklaşık 55 milyondur. (1987)

Sınırları

Türkiye kuzeyde Karadeniz, Kuzeydoğuda Sovyetler Birliği, doğuda İran, güneydoğuda Irak, güneyde Suriye ve Akdeniz, batıda Ege denizi, kuzeybatıda Yunanistan'la sınırlanmıştır. Sovyetler Birliği ile olan sınırın uzunluğu 590 km, İran'la olan sınırın uzunluğu 470 km'dir. Irak'la sınırın uzunluğu 378, Suriye ile sınırın uzunluğu 789 km'dir. Kuzeybatıda ise Türk-Yunan sınırı 204, Türk-Bulgar sınırı da 200 km'dir. Türkiye'nin doğu-batı doğrultusunda en uzun yeri de 650 km'dir. Deniz sınırlarının uzunluğu 7200 km'den fazladır. Türkiye'nin Sovyetler Birliği ile olan sınırı, Ağrıdağ'ından başlar, sonra Aras ırmağı ve kolu Arpa Çayı boyunca uzanır ve nihayet Batum'un güneyinde sona erer.

Dağları ve ovaları:

Türkiye dağlık bir ülkedir. Dağların en çok bulunduğu kesimler Kuzey ve Güney Anadolu ile Doğu Anadolu'dur. Kuzey ve Güney Anadolu dağlarının birbirine yaklaştığı doğu kesim ise, Türkiye'nin en sarp ve yüksek dağlarının bulunduğu bölgedir.

Kuzey Anadolu dağları denize paralel olarak uzanan arka arkaya birkaç dağ sırasından meydana gelmiştir. Bu dağ sıraları çukur alanlarla birbirinden ayrılmıştır. Kuzey Anadolu dağlarının kıyı kesimini kaplayan dağlara „Kıyı Dağları“ denir. Bu dağlar buldukları yerlere göre çeşitli isimlerle anılırlar. Kuzey Anadolu dağ zincirinde bulunan kıyı dağlarının başlıcaları Rize Dağları, Trabzon dağları, Zigena dağları, Canik dağları, İsfendiyar dağlarıdır.

Kıyı Dağlarının arkasından İç Sıradağlar uzanır. Bu dağların en yükseği olan Mescit dağı, doğudadır, yüksekliği 3.250 metredir.

Karadeniz bölgesi Türkiye'nin en dağlık kesimlerinden biri olduğu için ovalar pek azdır. Başlıca iki ova Kızılırmak ve Yeşilirmak ağzlarındaki Çarşamba ve Bafra ovaları ile, iç kesimlerdeki Bolu, Tosya ve Merzifon ovalarıdır.

Türkiye'nin güney kesimi Toros dağlarıyla kapalıdır. Toros dağları, Antalya körfezinin batısından başlayarak doğuda Hakkâri'ye kadar uzanır. Çok geniş bir alana yayılmış olan Toros dağları üç bölümdür: 1) Batı Toroslar, 2) Orta Toroslar ve 3) Güneydoğu Toroslar.

Güney Anadolu'da Kuzey Anadolu'nun aksine daha önemli ovalar vardır. Antalya ovası ile Adana ovası bunların başında gelir.

Doğu Anadolu dağları, kuzey ve güney Anadolu dağlarının birbirine yaklaşmasıyla meydana gelir. Türkiye'nin en yüksek bölgesini teşkil eden Doğu Anadolu'da yüzey şekilleri pek çeşitlidir. Türkiye'nin ön yüksek dağları bu kesimde bulunur: Ağrı (5165) Süphan (4434)

İç Anadolu daha çok düzlüklerle karlıdır. Konya ovası, Obruk yaylası, Cihanbeyli yaylası bu düzlüklerin en önemlilerindedir. Bununla beraber İç Anadolu'da da yüksekliği 4.000 metreye yaklaşan dağlar vardır.

Ege bölgesinde yükseklikler ve çukur alanlar kuzeyden güneye doğru art arda sıralanır. Bu kesimdeki başlıca dağlar Kozak (1.344), Bozdağ (2157) ve Aydın (1646) dağlarıdır. Nehirler boyunca verimli ovalara raslanır. Bunların en önemlileri Gediz, Küçük Menderes, Büyük Menderes, Bakırçay ovalarıdır.

Marmara Bölgesinin yüzey şekillerinde Ege Bölgesinin özelliklerine raslanır. Bu kesimdeki en yüksek dağlar Uludağ, Kazdağı ve Mahya tepesidir. Marmara Bölgesinin Trakya kesimindeki başlıca yükseltiler Istrancalar'dır. Bu bölgenin en önemli ovaları Manyas, Adapazarı, Bursa, Karacabey ovalarıdır.

Akarsular

Türkiye içinde doğup da yine Türkiye'den denize dökülen akarsular—Kızılırmak (1. 151 km.), Sakarya (790 km), Seyhan (515 km), Yeşilirmak (416 km), Büyük Menderes (495) Küçük Menderes (410) ve Susurlu (260) nehirleridir.

Türkiye'den doğup da yurt dışına çıkan nehirler Fırat, Dicle ve Arastır. Fırat 953 km'den sonra Türkiye'den çıkarak Suriye'ye, Dicle de 452 km'den sonra Irak'a, Aras ise 435 km'den sonra Sovyet topraklarına girer.

Yabancı topraklarda doğur da Türkiye'ye giren nehirler ise iki tanedir: Meriç ve Asi. Meriç nehri Bulgaristanda doğar.

Arda, Tunca ve Argene kollarını aldıktan sonra Türkiye ile Yunanistan arasına hudut çizer ve Ege Denizine dökülür. Güneydoğudaki Asi nehri ise Suriye'de doğduktan sonra Hatay'a girer ve Iskenderun yakınların da denize dökülür.

Göller

Türkiye'de ilk dikkati çeken Güneybatı Anadolu Göller Bölgesidir. Bunun dışında Marmara, Ege ve Karadeniz Bölgelerinde de göller vardır. Göller bölgesinde başlıca 5 göl vardır. Bunlar: Beyşehir, Eğridir, Acıyol, Suğla ve Burdur gölleridir. Bu bölgede daha birçok küçük göl vardır.

Doğu Anadolu Göller Bölgesinde göllerin hemen hepsi pek küçük göllerdir. Buna karşılık Türkiye'nin en büyük gölü olan Van gölü (3764 km²) de bu bölgede bulunur. Buradaki göller Nemrut, Nazık, Haçlı, Balık gölleridir. Yine Doğu Anadolu'da bulunan Çıldır ve Gölcük (Hazar gölü) bu bölgenin dışında kalır.

Marmara bölgesinde başlıca 3 göl vardır: Iznik, Manyas, Ulubat gölü. Bunlardan başka Büyükçekmece, Küçükçekmece, Sapanca gölleri gibi küçük birkaç göl daha vardır.

Ege bölgesindeki göllerin başlıcaları: Bafa ve Marmara gölleridir. Karadeniz Bölgesinde önemli göl olarak sadece Abant sayılabilir ki, bu da sadece turistik bakımdan önemlidir.

İç Anadolu Bölgesindeki en önemli göl, Tuz gölüdür. Van gölünden sonra Türkiye'nin en büyük gölü olan Tuz gölü (1620 km²) nün suları yazın son derece azalır.

Türkiye'de yüzölçümü 10 km² yi geçen 45 göl vardır. Bunlardan 15'i 100 km² veya daha büyüktür. Bu 15 golden de sadece Van ve Tuz göllerinin yüzölçümü 1000 km² yi geçer.

İklim

Türkiye'nin çeşitli bölgeleri iklim bakımından çeşitli özellikler gösterir. Yurdun bazı yerleri pek az yağış aldığı halde (İç Anadolu bölgesi), Karadeniz bölgesi (Bilhassa Rize ve dolayları) gibi çok fazla yağış alan yerler de vardır. Rize'de yıllık yağış 2. 400 mm'yi bulurken Doğu Anadoludaki Iğdır ovasının yılda aldığı yağış miktarı ancak 240 mm'dir. İç Anadolu'ya ise yılda 400 mm civarında yağış düşer. Kar yağışı da, yağmur gibidir. Yurdun çeşitli yerlerine düşen kar miktarı büyük değişiklikler gösterir. İzmir ve Antalya gibi şehirlerdeki kar yağışı yok denecek kadar azdır. Son 30 yıllık ortalamaya göre İzmirde kar, yerde ancak 6 saat kalmaktadır. Antalya'da

karın yerde kaldığı günler yılda bir günü geçmez. Buna karşılık bu oran Marmara Bölgesinde yılda 10—15 günü bulur. Karadeniz kıyılarında da bu oran aynıdır. Sahillerden uzaklaşıp da içlere doğru gidildikçe karın yerde kalma süresi artar. Kayseride yılda 40, Sivas'ta yılda 65 gün karlı geçer ve nihayet bu rakam Erzurum'da yılda 116 günü bulur. Doğu Anadolu kışları çok karlıdır.

Yağış ve karda olduğu gibi sıcaklık dereceleri de bütün yurttaki büyük değişiklikler gösterir. Yıllık ortalama sıcaklığı 20 dereceyi geçen yerler olduğu gibi (İskenderun), yıllık ortalama sıcaklığın 4 olduğu yerler de vardır. (Kars). Diğer bölgelerdeki sıcaklık ortalamaları bu iki rakam arasında değişir. Sıcak ve soğuk günler kıyılarla iç kesimler arasında büyük farklar gösterir. Kıyılar genellikle ılık iklimli olduğu halde, iç kesimlerde sert bir kara iklimi hüküm sürer. Bunlarda gündüz ve geceler arasındaki farklar da büyük olur.

Türkiye genel olarak üç iklim tipinin etkisi altındadır. Akdeniz iklimi, orta iklim ve bozkır iklimi.

Akdeniz iklimi, batı ve güney sahil çevrelerinde hüküm sürer. Buralarda yazlar sıcak, kışlar ılıktır. Her mevsimi yağışlı geçen orta iklim, Karadeniz kıyılarında görülür. Buralarda kurak ay yok gibidir. İç Anadolu ile Trakya'nın iç kısımlarında, doğu Anadolu'da bozkır iklimi hüküm sürer.

RANDEVU

Bugün natta tatili. Günlerden pazar. Arkadaşım Arif'te randevum var. Saat yarımda metro istasyonunda buluşup sinemaya gideceğiz. Filim saat ikide başlayacak.

Ben evden on ikiye çeyrek kala çıktım. Asansörle indim, otobüs durağına geldim. Otobüs randevu yerine on beş dakikaya varıyor. Otobüse bindim. On ikiyi beş geçe artık sinemanın önündeydim Arif hâlâ orada yoktu. On ikiyi yirmi geçe geldi. Tokalaştık.

— Kusura bakma, geç kaldım, dedi.

— Mühim değil, canım. Zaten vaktimize daha var.

— Şimdi saat kaç?

— On ikiyi yirmi bir geçiyor.

— Yapma yahu! Ben geç kaldığımı düşündüm. Galiba benim saatim kaçıyor.

— Öyle mi? Şimdi senin saatinde kaç?

— Bire yirmi beş var.

— Tamam, saatin bozukmuş, saatçiyeye götürüp ayarlatalım.

Ama acele edelim, vakit çok az, topu topuna yarım saatimiz var.

— Olur. Sinemanın bitişiğinde saatçi var, ona götürelim. Biz saatçiye uğradık. Fakat kapalıydı. Kapısı üzerindeki tabelada saat on iki buçuktan bir buçuğa kadar paydos yazılıydı. Geriye döndük. Gişeden bilet alıp içeriye girdik. Gündüz matinesi olduğundan dolayı seyirci pek çok değildi. Kendi sıramızı bulup oturduk. Filim başlandı. İlk önce bir belgesel filim oynatıldı. Sonra da bir konulu (sanat) filim seyrettik. „Mosfilim“ stüdyosunun çevirdiği „Moskova Göz Yaşlarına Inanmaz“ filmi iki buçuk saat sürdü. Saat dört buçukta sinemadan çıktık.

ЛҮҒӘТ

- çevrilmek — әһәтә едилмәк; чев-
рәләнмәк
sınır — сәрһәд; һүдүд
kilometre kare (km²) — квадрат
километр
kuzey — шимал
kuzeydoğu — шимал-шәрг
güney — чәнуб
güneydoğu — чәнуб-шәрг
batı — гәрб
kuzeybatı — шимал-гәрб
işnak — чај
sona ermek — сона чатмаг; сона
јетмәк; битмәк
ova — дәрә; вәди; дүзәнлик
sarı — сәрт; сылдырым
bölge — зона; әрази; рајон
dağ sırası — дағ снлсиләси
kiyi — саһил; кәнар
kaplamak — тутмаг; әһәтә етмәк
kesim — һиссә
önemli — әһәмийәтли
yaklaşmak — яхынлашмаг
Ege — Екеј
alan — 1) саһә; 2) мејдан
verimli — 1) мәһсулдар; 2) бә-
рәкәтлн
özellik — хүсусийәт
hafta tatili — истираһәт күнү
gandevu vermek — көрүш тәјин
етмәк
yarım — бирин јарысы
istasyon — стансија
asansör — лифт
durak — дајаначаг
sinema — кино; кинотеатр
tokalaşmak — әл вериб көрүшмәк;
саламлашмаг
geç kalmak — кечикмәк; јубанмаг
mühim değil (önemi yok) — әә-
рәр јохдур; әјби јохдур; әһәмий-
јәтсиз
yarma yahul! — нә давышырсаң
saatçi — саатсаз
ayarlatmak (ayar ettirmek) —
сазламаг; дүзәлтмәк; визамламаг
topu topuna — вур-тут; чәми-чүм-
ләтаны
akarsu — чај
nehir — чај
yurtdışı — харнч; сәрһәддән кә-
нар
çeşitli — мүхтәлиф
yağış — јағынты
yağmur — јағыш
ortalama — орта һесабла
süre — мүддәт; вахт
sıcaklık — температур; истиһик
soyulmuş дәрәчәси
kara — гуру
etki — тәсир
bozkır — чөл, дүзлүк, бозғыр
gandevu — көрүш
tabelâ — лөвһә
roydos — фасыла
matine — сеанс
seyirci — тамашачы
sıra — јер; сыра
gişe — касса
belgesel film — сәнәдлн филм
film oynatmak — филм көстәр-
мәк
film — 1) филм; 2) лент
film çevirmek — филм чәкмәк
sürmek — давам етмәк
konulu film — бәдин филм

1. Aşağıdaki fe'li sifətləri nikar formasında işlədin:

gelen tren, okunan kitap, geç kalmış kış, olgunlaşmış meyva, gidilecek yer, gezilecek park, yapılması iş, gördüğüm şehir, sevdiğim yazar, güler yüz, çalar saat.

2. Suallara cavab verin:

Türkiye Cumhuriyeti nerede bulunur?
Türkiye'nin kuru ve deniz sınırları hangileridir?
Türkiye'nin hangi akarsuları vardır?
Ülkenin başkenti neresidir?
Türkiye'de hangi dağlar var?

3. Aşağıdaki sözlərin türkçə başqa ekvivalentlərini söyləyin:

məktəp, muvəffəkiyyət, istirahət, şəhər, məmləkət, viləyət, mevzu, şark, gərp, cənub, şimal, chemiyət, saha, təsir, məhsül, təcrübə, itibar, istikamət, hatıra, hatırlatmaq, hakikat, təmin etmək, tatbik.

4. Aşağıdakı rəqəmlə kəstərilən saatları türkçə ifadə edin:

7¹⁰; 8²⁰; 9³⁰; 10⁴⁰; 11⁴⁵; 12³⁰;
18⁰⁰; 18³⁵; 19⁴⁵; 20⁵⁵; 24⁰⁰; 24¹⁵;

5. Azərbaycan dilində söyləyin;

Saat dokuzu çeyrek keçiyor.
Dokuz buçuk
On biri yirmi geçiyor
Onu on geçe
Yediye on beş kala
Saat yarım
Bir buçuk saat

1. „Türkiye Cumhuriyeti“ mətninin Azərbaycan dilinə tərcümə edin.
2. Mətnin məzmununu türk dilində danışın.
3. „Randevu“ mətninin Azərbaycan dilinə tərcümə edin.
4. Aşağıdakı iki sətir cümlədən fe'li sifət tərkibli bir cümlə düzəldin:

Nümunə: Karının önünde bekliyen çocuk sizi soruyor.

Karının önünde çocuk bekliyor. O sizi soruyor.
Tren bir saat sonra gelecek. Biz onu karşılayacağız.
Bu kitap çok enteresandır. Onu ben de okuyacağım.

Kuzey Anadolu dağları kıyıya yakındır. Bu dağlar ormanlarla kapalıdır.

Türkiye'nin en uzun nehri Kızılırmaktır Uzunluğu bin yüz kilometreden fazladır.

Bu deliklerden rüzgâr girebilir. Onları tıkayınız.

Evin damı yanıyor. Ev bu sokakta bulunuyor.

Çocuklar epey yoruldu. Eve gelince hemen yatağa girerler.

Sen bir roman okudun. Beğendin mi?

Bu acı dayanılmaz, bu derf çekilmez. Ben nasıl dayanayım.

Adam ölmüştü. O odanın ortasında idi.

5. „dolayı“, „üzere“, „rağmen“, „değin“ „doğru“ гошмаларынын һәр биринә анд түркчә ики чүмлә јазын вә Азәрбајчан дилинә тәрчүмә един.

6. Азәрбајчан дилиндә «сары», «өтрү», «габаг» гошмаларынын һәр биринә анд ики чүмлә дүзәлдин вә түрк дилинә тәрчүмә един.

7. Ашағыдакы рәғәмлә билдирилән вахты түркчә ифадә еднн:

85; 915; 1020; 1425; 1800; 1230; 2346

ФЕ'ЛИН МӘ'НА НӨВЛӘРИ

Азәрбајчан дилиндә олдуғу кими, түрк дилиндә дә фе'лин мә'нача беш нөвү вар: **Мә'лум нөв; Мәчһул нөв; Гајыдыш нөв; Гаршылыг нөв; Ичбар нөв.**

1) Дилимиздә олдуғу кими, түрк дилиндә дә фе'лин мә'лум нөвүнүн хүсуси шәкилчиси јохдур:

Түрк дилиндә дә мә'лум нөв фе'лләр ики јерә бөлүнүр:

а) тә'сирли фе'лләр: okumak, yazmak, bilmek, sevmek

б) тә'сирсиз фе'лләр: gitmek, bakmak, gülmek, koşmak

Фе'лин диқәр нөвләри һәм тә'сирли, һәм дә тә'сирсиз фе'лләрдән дүзәлир. Башга нөвләрин шәкилчиләрини гәбул едән тә'сирли фе'лләр тә'сирсиз фе'л ола биләр. Мәсәлән:

üşümeк (тә'сирсиз) — üşütmeк (тә'сирли)

yatmaк (тә'сирсиз) — yatırmaк (тә'сирли)

dalmaк (тә'сирсиз) — daldırmaк (тә'сирли)

Түрк дилиндә бир сыра фе'лләр мә'наларына көрә һәм тә'сирли, һәм дә тә'сирсиз олур. Мәс:

geçmek—Tren önümüzden geçti (тә'сирсиз)

Araba otobüsü hızla geçti (тә'сирли)

çıkmaq—Düşə kalka yokuşu çıktı (тә'сирли)
Yarın dağa çıkacağız (тә'сирсиз)

dönmek—Sirtını bana döndü (тә'сирли)
Bugün köye dönüyor (тә'сирсиз)

vurmak—Onu geçen sene vurdular (тә'сирли)
Güneş yüzüne vurunca gözlerini kapadı (тә'сирсиз)

Бә'зи ејнимә'налы фе'лләр Азәрбајчан дилиндә тә'сирли олдуғу һалда, түрк дилиндә тә'сирсиздир:

Гапынын зәнкии басды (тә'сирли)
Карını ziline bastı (тә'сирсиз)

2) **Мәһул нөв** түрк дилиндә ашағыдакы шәкилчиләрив көмәји илә дүзәлир:

а) —п—саитлә битән фе'л көкләринә артырылыр:
başlandı, okundu, yıkandı, söylendi, yendi

б) -in; -in; -in; -ün — сону «I» самити илә битән фе'л көкләринә артырылыр:

kılındı, alındı, bilindi, bulundu

в) -il; -il; -ul; -ül — јухарыда садаладағыларымыздан башға бүтүн фе'л көкләринә артырылыр:

verildi, kesildi, yazıldı, soruldu, gidildi.

Хәбәри фе'лин мәһул нөвүндә ишләнән чүмләләрдә нфа-дә олунан һәрәкәтин ја фаили, јә'ни иш көрәви мә'лум ол-мур, ја да иш көрәни јада салмаға еһтијач галмыр:

Bir akşam uyudu
Uyanmadı
Aldılar, götürdüler
Yıkandı, pamazı kılındı, gömüldü (Orhan Veli)
Çiğnendi yeter varlığını çehlife kahre
Doğrandı mubarek vatanın bağırı sebepsiz (Tevfik Fikret)

Саитлә битән бә'зи фе'л көкләри мәһул нөвдә ејни анда ики шәкилчи гәбул едир:

Her taraf arandı.
Her taraf aranıldı.
Böyle denir.
Böyle denilir.

3) **Гајыдыш нөвүн** шәкилчиләри илә мәчһул нөвүн шәкилчиләри ејнидир, ләкин мә'наларына көрә фәргләнирләр. Мәчһул нөвдә иш көрән мә'лум олмадығы һалда, гајыдыш нөвдә иш көрән мә'лумдур. Јәни һәрәкәт субъектин өзүнә аиддир:

Zeynep süslendi, inciler takındı.
Sabahleyin yataktan erken kalktı, yıkandı, giyindi.
Gevresine bakındı, kendi kendine söylendi.

4) **Гаршылыг нөв** һәрәкәтин гаршылыглы шәкилдә (ики вә даһа чох субъект тәрәфнндән) ичра едилдијини көстәрир. Гаршылыг нөв -*Ş* (саитлә битән фе'л көкләринә) *-iş, -iş, -uş, -üş* (самитлә битән фе'л көкләринә) шәкилчиләри васитәсилә дүзәлир:

Dostlar sevişir, kucaklaşır, düşmanlar dövüşür, boğazlaşırlar.

Kadınlar ağlaştılar, kaçıştılar
Orhanla görüştük, tokalaştık
Arkadaşımınla akşam buluşacağız

5) **Ичбар нөв** көстәрир ки, чүмләдә ифадә олунаң иш, һал, һәрәкәти иш көрән башга бир субъектин тә'сири, тәһрики, әмри илә ја өзү ичра едир вә ја да башгасыны бу иши көрмәјә мәчһур едир.

Түрк дилиндә ичбар нөв *-dir, -dir, -dur, -dür//-tir, -tir, -tur, -tür; -t, -ır, -ir, -ur, -ür* шәкилчиләри васитәсилә дүзәлир.

Çocuk saçını berberce kestirdi.
O mektubu bana okuttu.
Sülû kediye içirdi.
Şoför arabayı durdurdu.
Otelde kendime yer ayırttıracagım.
Saçlarını bir az kısalttırdı.
Terziye takım elbise yaptırdı.
Annesi tereyağını eritti.
Doktor canını acıttı.

ЗӘРФ

Азәрбајчан дилиндә олдуғу кими түрк дилиндә дә зәрфин мә'нача дөрд нөвү вар.

1) Тәрзи-һәрәкәт зәрфләри: *yavaş, çabuk, hızlı, ansızın, hemen, birden, sessizce, acele* вә с.

2) Замаг зэрфлэри: *dün, bugün, demin, akşamleyin, şimdi, yarın, er geç, erken, bildir, öbür gün* вэ с.

3) Јер зэрфлэри: *aşağı, yukarı, ileri, geri, orta, ön, yan* вэ с.

4) Мигдар зэрфлэри: *az, çok, kısmen, kıt, dar, eksik, fazla* вэ с.

Дилимиздэ олдуғу кими, түрк дилиндэ дә ајры-ајры нитт хиссэлэри адвербиаллашараг зэрф функцијасында чыхыш едир:

yüksekten, alçaktan, çoktan, zaman zaman вэ с.

Азэрбајчан дилиндэки зэрф дүзэлдэн шәкилчилэр **-са, -се; -casına, -cesine** түрк дилиндэ дә вар:

kahramanca, gizlice, dostcasına, çocukcasına, delicesine, Türkçe, Azerbaycanca вэ с.

Түрк дилиндэ зэрф дүзэлдэн свесифик шәкилчилэр дә мөвчуддур ки, бунлар Азэрбајчан дилиндэ ишләнмир:

а) *-in, in, -un, -ün*

öğleyin — күнорта (вахты)

yazın — јайда; јай вихты

kışın — гышда; гыш вихты

gündüzün — күндүз

güzün — пайызда

б) *-leyin*

sabahleyin — сәһәр, сәһәр вихты

gündüzleyin — күндүз

akşamleyin — ахшам

geceleyin — кечә

Мүасир түрк дилиндэ **-an; -en** шәкилчиси илә әрәб мәншәли сөзләрдән дүзәлән чохла зэрф вар: *tesadüfen, resmen, mecazen, filen, münhasıran, mecburen, tedricen* вэ с.

Азэрбајчан дилиндән фәргән олараг **-са; -се** шәкилчиси түрк дилиндэ һәм дә сөзләрә гошулараг чүмлэдә иш көрәни билдирир. Бу заман чүмләннин хәбәри фәлин мәчһул пөвүндә олур. Һәмин шәкилчи дилимизә «тәрәфиндән» сөзүнүн көмәји илә тәрчүмә едиллр:

Bakanlar Başbakanca seçilir — Назирләр баш назир тәрәфиндән сечиллр.

Başbakan Cumhurbaşkanca atanır — Баш назир президент тәрәфиндән тәјин едиллр.

Meclisçe verilen karar kamuoyunca beğenildi — Мәчлис (парламент) тәрәфиндән верилән гәрар ичтимаијјәт тәрәфиндән бәјәнилди.

Türkiye Cumhuriyetinin başkentidir. Anadolu bölgesinin kuzeybatısında 1. 637483 nüfuslu bir il ve bu ilin 902. 218 nüfuslu merkezidir. (1975) Yüzölçümü: 30. 916 km²'dir. Ankara ilinin belediye sınırları içinde kalan dört ilçesi (Merkez, Altındağ, Çankaya, Yenimahalle), ayrıca 17 ilçesi daha (Ayaş, Bala, Beypazarı, Çamlıdere, Çubuk, Delice, Elmadağı, Gündül, Haymana, Kalecik, Keskin, Kırıkkale, Kızılcahamam, Nallıhan, Polatlı, Sulakyurt, Şereflikoçhisar); ve merkezler dahil 56 bucağı vardır. Ankara ilinin toprakları, Kızılırmak ve Sakarya nehirleriyle sulanan bir yayladır. İklimi güney kesimlerde kuru ve sert, kuzey kesimlerde ise Karadeniz ikliminin etkisi altındadır. Bundan dolayı daha yağışlıdır. Genel olarak kışlar çok sert ve soğuk, yazlar da kurak ve sıcak geçer.

Ankara tarım yönünden Türkiye'nin en önemli illerindedir. İl topraklarının 40% kadarı tarladır. En çok tahıl ekimi yapılır. Sebze, meyva ve bağcılık da ileridir.

Ankara ili büyük bir endüstri merkezi olmakla birlikte, çeşitli endüstri tesislerine sahiptir. Kırıkkale ilçesinde Askeri Silah Fabrikaları, Makina-Kimya kurumu tesisleri vardır. Ayrıca çimento, traktör, bira, kumaş, çini fabrikaları büyük silo ve değirmenler mevcuttur. Ankara yurdun ve dünyanın önemli mekrezlerine hava, kara ve demiryollarıyla bağlıdır. Uluslararası bir havaalanına sahiptir.

Bir zamanlar kazandığı bayındır durumu kaybetmiş olan il merkezi Ankara, 1928 yılından itibaren yeniden yapılmaya başlandı. 1929—1936 yılları arasında Çubuk Barajı kurularak şehir su ve yeşillığe kavuşturuldu. Bundan sonra hızla modern bir şehir olarak kalkınan ve gelişen Ankara'nın nüfusu da hızla arttı. İzmir'i geçerek İstanbul'dan sonra Türkiye'nin ikinci büyük şehiri oldu. Kesin olmuyan verilere göre bugün nüfusu 3 milyonu buluyor.

Ankara'nın en önemli tarihi eserlerinin başında Avgustos Tapınağı ve Hacı Bayram Camisi gelir. Avgustos Tapınağı 2.000 yıllık bir eserdir. Hacı Bayram Camisi de 14. yüzyıldan kalmıştır. Eski eserler arasında Arslanhane Camisi, Kurşunlu Camisi, Cenabî Ahmet Paşa Camisi (Mimar Sinan'ın eseridir.) sayılabilir. Yapılış tarihi kesin olarak bilinmemekle beraber Ankara'nın en eski eserlerinden biri de Ankara Kalesi'dir.

Lokantada

Bugün saat bire on kala arkadaşım Kemalle üniversiteden çıktık. Biraz parkta dolaştık. Sonra bir lokantaya gittik. Bura-

si güzel bir yemekhane. İçeriye girdik. Boş masalardan birine oturduk.

— Garson, bakar mısın?

— Buyurun, efendim. İşte yemek listesi.

Listede neler neler yoktu! Salata, salam, beyaz peynir, hayyar, türlü çerezler. Çorbalardan şehriye, pirinç, balık ve tavuk çorbası... İkinci yemeklerden döner, şiş, köfte, imambayıldı, piliç, pilav... Tatlılardan pasta, muhallebi, bisküvi... Meyvalardan muz, muşmula, elma, şeftali, portakal... Meşrubat olarak meyva suyu, gazoz, maden suyu... Alkollü içkilerden rakı, votka, bira, şarap... Sıcak içeceklerden kahve, çay, ıhlamur, tarçın.

— Kemal, ne alalım? Çorba ister misin?

— Hayır, ben almıyayım. İstersin sen al. Biraz beyaz peynir ve yeşil salata, domates ve salatalık...

— Yahu, karışık salata desene!

— Tamam. Etlilerden köfte veya piliç alalım.

— Yoo... Ben imambayıldıyı tercih ederim.

— Olur. Tatlılardan bir şey alacak mıyız?

— Şimdilik bunlar yeter. İştahın yerindedir, maşallah.

— Teşekkür ederim. İçki?

— Biliyorsun alkollü içki kullanmam. İki şişe maden suyu alalım.

Azıcık sonra istediğimiz yemeklerin tümü masamızdaydı. Garson „afiyet olsun“ deyip çekildi. Biz bu lezzetli yemekleri büyük iştahla yedik. Arkasından da birer azşekerli kahve ısmarladık.

— Garson, lütfen şu bizim hesabı görür müsün?

— Hay hay, efendim. Başka bir emriniz?

— Teşekkür ederiz.

Garson hesap fişini masaya bıraktı. Parayı ödedik. Garson üstünü vermeye davranırken „İstemez!“ „Üstü kalsın“—dedik ve lokantadan çıktık.

ЛҮҒӘТ

cadde — проспект

gezi (nti) uarmak — сәјаһәт ет-
мәк; кәзмәк; екскурсия тәшкил
етмәк

herşi — һамысы

çereçeuге — дәрә тәрәфдән; дан-
рәви

Boğaz — 1) боғаз, 2) Босфор
боғазы

uçan varuc — катер

iskele — лиман көрүсү

hız — сүр'әт

vakit kaybetmemek — вахт итир-
мәмәк

karşı koymak — мугавимәт кәс-
тәрмәк

sıra beklemek — һөвбә кәзләмәк

mişmandar — екскурсовод; кид

ağ — тор (базыг тору, футбол

һамысы тору, тор зонбиз вә с.)

taşıtl aracı — поғлиҗат васитәси

tören şölen — мәрасим; тәнтәлә;

байрам

düzenlemek -- дүзөлтмөк; тәртип
 өтмөк; тәдбир кечиртмөк
 loş -- алаторан; алагараңлыг; жа-
 рыгараңлыг
 bilgün -- алым
 asker -- һәрби; өскөр
 sanatçı -- сәнаткар
 rastlantı -- тәсәдүф
 kabartma -- бәрелдәф; габартма
 proje -- тәйһә; чертјож; ескиз
 stadyum (stad) -- стадион
 buz revüsü -- буз ревуһу (буз
 үзөрһитә тамаша, балет вә с.)
 sandviç -- бутерброд
 büyük baba (dede) -- баба
 büyükana (anne) -- ана
 buçak -- 1) һасыл; 2) кәһә
 hıranı -- чындырналтар; гәһиз,
 диләһи
 İç Anadolu -- Орта Анатолу
 İç -- ичләјәг
 ilçe -- район
 buçak -- буçак (чографи-иядари
 вәһид)
 tarım -- кәһт тәсәруүфаты
 endüstri -- сәһә
 bira -- бәһә
 bayındır -- абад; сәһнәһә; тә-
 тибли
 bara -- күрә; тәрһәг
 baraj -- сүнә кол; бәһд; су һәв-
 вәһи
 kalkınmak -- инкишаф өтмәк; тә-
 рәғги өтмәк
 gelişmek -- инкишаф өтмәк
 veri -- мәлүмәт; статистик рәғәм
 tesis -- гәһи
 tarımak -- мә'бәд; сәһтәкәһ
 çami -- чамә, мәсҗид
 tesis -- мүәссәсә
 yaz -- јәј
 sebze -- тәрәвәз; кәһләти
 silah fabrikası -- силәһ фәһәтү
 kurumu -- комһијәт; бурада: завод
 genel olarak -- умумијјәтлә
 (dopo) silo -- аһбар
 lokanta -- јемәкхана
 bilgi almak -- мәлүмәт алмәт
 kuru(luk) -- горуҗ
 küy -- сәһил
 el sallamak -- әл өтмәк; әһһи
 јәлләтмәк
 yolden -- сәһһиһһи

giysi -- иләтә; кәһим
 birka -- жәкәт; кө һәһә
 mezarlık -- гәһристәт
 çay -- һһһи кәһәб
 çifte -- кәһдәт
 manibayıldı -- бәһһмчәһ вә өтләһ
 һәһһрләһәһ һһһһи јемәк
 üç -- тојуҗ (чәһһә) гыһартмәһи
 dört -- сәһв
 dört -- торт
 dört -- дәһәт (јемәкәһрәһ сәһ
 һәһһһләһ һһһһијјәт вә с.)
 çiftlik -- бир һөв фирһи
 çift -- бәһһә
 çiftlik -- сәһһи
 meşrubat -- сәһртәһз ичкәләр,
 шәрбәтләр
 meyvə suyu -- мейвә ширәһн
 gazoz -- гәһһә су; һһһһәд вә с.
 maden suyu -- минерал су
 içki -- ичкә
 içki -- ичкә (һһһһи сәһртәһ
 ичкә)
 iş -- офисәһт, һһдмәтәһ
 işler listesi -- менју
 çalam -- кәһбәсә
 kuruy -- күрү
 çerez -- сәһјүҗ мәзә
 çorba -- шәрбә, суһ
 salata -- вермишел суһу
 patates -- дүјү
 domates -- һөһәр кәһәб
 çay -- шәрәб; чәһһә
 beyaz peynir -- һөһдир
 iflanc -- чәһә ичкәһһәһәһ дәм-
 һөһһһи чәј
 biber -- дәрһһһһи тәһдәһһһи
 çay -- чәһ
 zşekerli -- комһһһһи
 yeşil salata -- кәј-көһртә саләтә
 salatalık -- һһһә
 domates -- һөһдир
 karışık salata -- һөһрәһәһ (кә-
 јәртә, һһһә, һөһдир һә с. һәһһ-
 һәһһәһ саләт)
 çise -- шүһә (һәһ)
 niyet olsun -- һһһ өдәһи
 hesap işi -- һәһәб гәһһи (кәһһһ)
 üstü kalsın -- һһһһә гәһһһи
 yazan iş -- һһһһ гәһһһи
 hesap görmek -- һәһәһләмәт; һә-
 сәһ өтмәк

1. Ашагыдакы та'сирли фе'ллэрдэн та'сирсиз фе'л дүзэлдин во чүм-
лэдә ишләдин:

yazmak, görmek, okumak, almak

2. Ашагыдакы фе'ллэри чүмлә дахилиндә мәчбул һөвдә ишләдин:

kılmak, sormak, kesmek, yıkmak, gömmek

3. Ашагыдакы фе'ллэри чүмлә дахилиндә гајыдыш һөвдә ишләдин:

yıkamak, söylemek, bakmak, süslemek

4. Ашагыдакы фе'ллэри чүмлә дахилиндә таршылыг һөвдә ишләдин:

sevmek, görmek, bulmak, koşmak, selâmlamak

5. Ашагыдакы фе'ллэри чүмлә дахилиндә ичбар һөвдә ишләдин:

kesmek, içmek, durmak, asmak, okumak

6. Ашагыдакы исімлэрдэн зәрф дүзэлдин:

çocuk, dost, kahraman, aptal

7. Ашагыдакы зәрфлэри һәрәфинә аид ики чүмлә дүзэлдин:

gessen, mecburen, gündüzleyin, güzün, bence, ansızın

**8. Ашагыдакы фе'ллэрдэн һәр бирини ики чүмләдә едә ишләдин кы-
бириндә та'сирли, о бириндә та'сирсиз олсун:**

uzmak, dönmek, çıkmak, okumak, sütmek, yaşamak

*

1. „Ankara“ мәтнини Азәрбајҗан дилинә тәрчүмә едип.

2. „Lokantada“ мәтнини Азәрбајҗан дилинә тәрчүмә едип.

3. Ашагыдакы фе'ллэри мәчбул һөвдә јазып:

bulmak, başlamak, sormak, girmek, vermek

4. Ашагыдакы фе'ллэрдэн гајыдын һөв дүзэлдин:

takmak, süslemek, yıkmak, bakmak, giymek

5. Ашагыдакы фе'ллэри таршылыг во ичбар һөвдә јазып:

kesmek, okumak, durmak, ayırmak, yarmak, erimek

6. Тәрчүмә едип:

Депутатлар халг тәрәфиндэн сөчләп.

Достагүг мәмијјәти тәрәфиндэн кечирилән јыныгчаг тур-
терды.

Səhər verdiјini kitabı məktəbə anardım.
Jaj vaхты Bakı isti olur.
Onunla əl verib salamlaşdım.
Sürücü maşını saxladı.
Bağdad bəri sən kəzləјirik.

7. Ашағыдакы зәрфләрini һәрәсинә аид ики чүмлә јазып.

demir, er geç, çabuk, hızlı, hemen, acele

ФЕ'ЛИ БАҒЛАМА

Азәрбајҗан дилиндә олдуғу кими, түрк дилиндә дә фе'ли бағлама формалары чохдур. Бу формалар хусуси шәкилчиләр вәситәси илә дүзәлир:

1) *-ir; -ır, -ur, -ür*

Karın aşıp içeri girdim
Arabaya binip gittiler
Biraz konuşup ayrıldılar
Akşama kadar gülüp eğlendik.

Ғејд: *-ir; ır; -ur; -ür* түрк дилиндә сирф фе'ли бағлама шәкилчиләридир вә һеч вахт заман шәкилчиси кими ишләмирләр.

2) *-arak, -erek*

Insan dünyaya ağlayarak gelir, ağlayarak gider.
Çocuk güferek bana baktı.
Kız koşarak gitti.

Бу шәкилчи „olmak“ фе'лине бирләшәрәк мүхтәлиф мә'налы ифадәләр әмәлә кәтирир:

Bir doktor olarak şunu diyebilirim — Бир һәким кими буну дејә биләрәм.

Genel olarak bu iş böyle yürütmez — Үмумијјәтлә, бу иш белә давам етмәз.

Kesin olarak bilmiyorum — Гәтијјән (гәти шәкилдә) билмирәм.

3) *-a; -ı; -e, -e*

Koşa koşa geldi.
Güle güle gidiniz.
Araya araya buluruz, inşallah.
Seni bekleye bekleye kaldık.

Бу шәкилчи јалғыз ејни бир фе'лә јох, мә'нача мүхтәлиф вә ја ејни (синоним) фе'лләрә дә артырыларат фе'ли бағлама дүзәлдә билир.

Karların içinde düşe kalka yürüyorduk — Гарларын ичэриндэ жыхыла-жыхыла (күч-бала илэ) ирэллилэјрдик.

Kelimeleri ölçe tarta konuşuyordu. — Сөзлэри өлчүб-бичөрөк данышырды.

4) *-Ken*

Бу шәкилчи заман шәкилчисиндөн сонра артырызыр.

Dün kahkahalar yükseliyorken evinizden
Bendim geçen ey sevgili, sandalla denizden

(Yahya Kemal)

Tan yeri ağarıken çıktı yine yolculuk.

Avcı, kuşu uçarken vurdu.

Yarın geleceksen bu akşam gelmişti.

5) *-ınca; -ince; -unca; -ünce*

Bir adam kalınca onu kıyafetinden tanıdılar.

İki gönül bir olunca samanlık seyran olur.

Çamı sıkılınca susar, künseyle konuşmazdı

Sıla derdine girince anlarsın Yunanlıya kardeş olduğunu

(B. Ecevit)

Түрк дилиндэ фе'ли бағламанын ифадэ етдији үслуб чаларлары Азербайжан дилиндэ һәм «...ан//ән кими», һәм дә «...дији заман» тәркиблэри илэ дә верилэ билэр:

Orhan gelince beni görsün -- Орхан кэлэн кими мәнэ баш чәксин. Орхан кэлэн кими мәнн көрсүн.

Beni gördünce şaşırdı -- Мәнн көрэн кими тәвчүблэнди. Мәнн көрдүјү заман чашыб галды.

Ağaba durunca dışarıya fırladım — Машын дајанан кими ешијэ атылдым.

6) *-alı; -eli*

Sen gideli bir yıl oldu.

İşe başlıyalı gece gündüz çalışıyor

Zil çalalı beş dakikadır

Çalışkuşu kafesinden kurtulalı bu gece tam bir sene olmuştu.

(R. N. Güntekin)

7) *-ar, -maz, -er, -mez, -ir, -maz, -ir, -mez, -ur, maz, -ür, -mez.*

Zil çalar çalmaz dersaneye koştu.

Oturur oturmaz yazıya başladı.

Otobüs durur durmaz hemen atladık.

Eve girer girmez ilk işi beni sormak oluyordu.

8) *-dikça; -dikçe; -dukça; -dükçe// -tikça; -tikçe; -tukça; -tükçe.*

Dedem koymuda yatdığı benimsin ey güzel torpak

(Süleyman Nazif)

Hakkın yüzü güldükçe gülümser beşeriyet.

(Tevfik Fikret)

Güldükçe güller açılır, ağladıkça inciler saçılır.

9) *-madan; -meden*

Ben gelmeden işe başlamayınız, dedi ve bir daha ağzını açmadan, kimseye bakmadan çıkıp gitti.

Daha ten ağzını açmadan ne diyeceğini anladı.

Çekinmeden düşündüğünü söyleyebilirsin.

Siz girmeden bu işi bitirelim.

Түрк дилинде бәзән ејин функејада „-maksızın; -mek-sızın“ фе’ли бағлама шөкилчеси дә ишләнир:

Göksel cebinden saymaksızın bir deste para çıkardı.

Kendisi de pek farkında olmaksızın düğmeye bastı.

Hiç aldirmaksızın devam ettiler

10) *-casına; -cesine*

„ken“ шөкилчеси кими бу да заман шөкилчесиндән сөн-
ра артырылып:

Seni oyle sevdim ölüresine

Taurnun yazdığı şiiresine

İçimden geçeni bil’cesine

Yalnız benim için bak yeşil yeşil

(Şarkı)

Bir armağan kazanmışcasına sevindi.

Çocuk ağlarcasına yalvarıyordu.

Азәрбајҹан дилиндеки *-анда; -әндә* фе’ли бағлама шөкил-
чеси мүасир түрк әдәби дилинде ишләнир.

Дилимиздәки *-дыгда; -дикдә; -дугда; -дүкдә* фе’ли бағ-
лама шөкилчеси дә түрк дилинде төк ишләнир, јалныз мүх-
тәлиф сөzlәрлә (гошма, әдат вә с.) бирликдә, ја да мәнсу-
бијјәт шөкилчиләри илә мүһтәрәк ишләнәрәк фе’ли бағла-
ма функејасыны јеринә јетирир:

Сән кәләндә саат бени иди — Sen geldiğinde (geldiğin
zaman) saat beş idi.

Мүһарибә гурһаравда нечә јанын варды? — Savaş bit-
tiğinde (bittiği zaman) kaç yaşımdaydın?

Okuldan çıxarkən sonra lokantaya gittik
Universiteyi bitirdikdən sonra kəyə dönmədim.
Biz bəxtinizdə yangın artıq sönmüştü.
Tan yeri ağardıği sırada (ağarırkən) yola çıktuk.
Orhan üstün başarı göstərdiğindən (göstərdiği için, göster-
diğinden dolayı) ödül kazandı.

Mə'lumdur ki, fe'lin bağlama fe'lin təriflənməyə forması olub həm fe'le, həm də zərfa ənd xüsusiyyətlərə malikdir. O əslüjündə zaman birləşdirir və çümlənin xəbərini şifləndirən zamanda işləyir; çümlədə əsas fe'le ənd olub onu izah edir. Bununla yanaşı, fe'lin bağlamada ifadə olunan hərəkət, çümlənin əsas fe'linə (xəbərində) ifadə olunan hərəkəti əvvəl də bənzər birlər (məs: *-ib*), jəhud bu hadisələr eyni anda, paralel vəziyyətdə (məs: *-arak*) eyni çıxar. Dikör tərifləni, fe'lin bağlamaların bir qismi müəjji mənağa çümlədəki hərəkətin zamanı ilə əlaqədar dırsə (*-alı, -ınca; -kən*), dikör bir qismi dəfə çox əsas fe'lə əndə eyni hərəkətin fəal-vəziyyəti ilə bağlayır (*-arak, -a-a; ip* və s.).

İddia saxlamıq lazım dır ki, Azərbaycan dilinə işbətön türk dilində məsəl, fe'lin sifət və fe'lin bağlama tərkibləri dəfə çox işləyir.

Bu, hər şeydən əvvəl, onunla əlaqədar dır ki, türk dilində təbii mürəkkəb çümlələrin şiflənmə təzəjji dilimizdəki kimi zəif dır. Azərbaycan dilində təbii mürəkkəb çümlələrin budak çümlələrinin baş çümlələri izah edən, tamamlayıcı və s. vəziyyətlərini, türk dilində müəjji mənağa, məna bu tərkiblər jərinə jətirir. Türk dilindəki "işləmə", "deyənə" (çümlə üzvü kimi kötürdüklə "işləməsi" "deyənəsi") dilinə verəjji məsəl, fe'lin sifət və fe'lin bağlama tərkibləri eyni təzəjji zamanda çümlənin bir üzvü (tamamlayıcı, təjji, zərflik və s.) hesab edilir.

EKSİK BACAKLARINA ŞÜKREDENLER

On üç yıl sonra, sığak bir Ankaro gününde, Mehmet Ata Day'ı buldım. Alman doktorunun karşısındaki çiplikliğini anım sadım doğrusu. Ama bu kez özürliydi. İmperyalizm, sol baçağına çiviler çakmıştı.

„İsmin?“

„Mehmet Atalay.“

„Neresisin?“

„Trabzon'un Vakıfbekir nahiyesi, Güdün köyünden...“

„Almanya'ya gidiceye kadar ne işler yaptın?“

„1953'de Türkiye'nin Zonguldak-ında iş başı yaptım.“

„Kardeşim Atalay, Türkiye'den başka yerde, Zonguldak diye bir kent mi var?“

„Söz gelişi cancağızım. Almanya ile karışmasın istedim. Ne diyecektin: 63'e kadar serhalki olarak Zonguldak madenlerinde çalıştım.“

„Madene girdin mi?“

„Girdim ya.“

„Ne zaman evlendin?“

„1958'de.“

„Almanya'ya gittiğin zaman kaç çocuğun vardı?“

„Dört çocuğum.“

„Hanımla birlikte mi gittin?“

„Yalnız gittim. Sonra istek yaptım.“

„Çocuklar burada mı kaldı?“

„Burada kaldılar. Onlar Almanya'yı hiç görmediler yani.“

„Almanya'da nerde çalıştın?“

„İkkin Küsterverbungheber fabrikasında. Sonra tank yapan Kutna'da. Kaynakçıydım orada.“

„Madenciydin hanı. Kaynakçılığı nerede öğrendin?“

„Almanlar öğretti. İki sene sonra da hanımı aldım. Temizlik işlerinde çalıştım.“

„Almanya'ya gideceğin haberini alınca sevindin mi?“

„Sevindim tabii... Eee... Parası bol Almanya'm. İstikbalimizi bir an önce kurtarırız dedim.“

Yüzüne bakıyordum Mehmet Atalay'm.

Derin çizgiler vardı yüzünde. Çukura gömülmüş gözleri, bu acılı çizgiler onda değilmiş gibi, bacağına çivi çakmamışlar gibi, Almanya sözünü duyunca, sesi hâlâ sevinçleniyordu. Silkelenebilmesi, başına gelenlerin sorumlularını anlayabilmesi için, unuttuğu özürsüz canıyla ilgili bir soru sordum ona:

„İş kazası geçirirmeden önce, yani Almanya'ya gidince, karıştığın güçlükler neler oldu?“

„Vardık Almanya'ya. Sanki dilimiz kesik. Bir şey deseler, onlar omuz çeker, sen omuz çekersin. İşaretle anlaşır olduk. Küfür bile etmişlerdir. Ama ben nasıl anlarım. Sonra dillerini söktükçe, iş de kolayladı hani.“

„İlk işin neydi?“

„Taş dökümlerinde, birşeylerde. Yardımcıydım. Sonra kaynak kursuna gönderdiler. Dedim ya, kaynakçı oldum.“

„Nerede kalıyordun?“

„Lojmanda. Ailem gelince ev tuttuk.“

„Hanım geldiğinde, demedin mi ona, bu başımıza gelen ne bizim? Çoluk-çocuk orada kaldı. Keşke gelmeseydik buraya.“

„İnsan nelere alışmıyor. Karım da sıkıldı ilkin ya, sonra alıştı. Hani ben de önceleri iyi eğledim onu. İki ay geçmeden, memlekete çocukların yanına yolladım. Bakım gene sıkılıyor, çocukları getirmedim ya, kızkardeşimi eniştemi, üç erkek kardeşimi, iki kayınçomu istek yapıp çağırdım. Nazara geldik belki de?“

„Aynı yere mi istek yaptın?“

„Aynı yere, aynı semte.“

„Kaza geçirdiğinde, kaç sene olmuştu Almanya'da çalıştığını?“

„63'den 70'e kadar.“

„Kaza nasıl oldu peki?“

„Kaza mı?“

Sustu Mehmet Atalay. Teyp dönüyordu. Konuşamıyordu nedense. Kapattım teypi. Beklemeye başladım. Başka konular açtım. Başka konular üzerine konuşkandı. Çıktık odadan.

„Yürüyelim biraz“, dedim.

Soğuktan dışarıya. Bastonuna dayandı. Koynundan yün bir takke çıkardı.

„Başım üşüyünce, midem bulamıyor“, dedi. „Düşlüğüm çok olmuştur.“

Bastonundan güç ala ala yürümeğe başladı. Ankara'nın ayazını yiyince, pişman oldum dışarıya çıktığımızı doğrusu.

İnsanları, ağaçları zaman zaman görünen gökyüzüne bakınca, daha bir içine kapandı. Güçlülükle yürüyordu.

„İstersen sıcak bir yerde oturalım“, dedim, koluna girdiğimde.

Sıcak bir yer arayıp buluncaya kadar, konuştuk biraz.

Bolu dağı sisler içinde... Karısı yanında Mehmet Atalay'ın. Çocuklarını gene Vakıfbekir'in Güdün köyünde bırakmışlar. Sokulmuş karı koca bir birine. Otobüsün içi sıcak. Aldıkları tarla üzerine konuşuyorlar tatlı tatlı. Bir yıl, iki yıl daha çalışacaklar. Sonra dönecekler Almanya'dan. Güüm... Otobüs bir kamyonla çarpışıyor. Mehmet Atalay, aldığı tarlaya benzeyen bir tarlanın içine fırlıyor. Başından kan akıyor. Sol bacağının kemikleri ufalanıyor, derinin, efin içinde. Kalçası çatlar. Bir ölü, pek çok yaralı...

„Komaya girmişim Bolu'da. Onsekiz ay Trabzon hastanesinde tedavi gördüm. Bacaklarıma çivi çaktılar.“

„Demek iş kazası dediğin böyle oldu“.

„Derdini büyük benim.“ dedi, sırtını bir duvara yaslariken. „Bacak yok, kafa yok.“

„Maaşı Almanya mı bağladı?“

„Diyeeğim o ya, maaş bağıyan olmadı bana. Geçirdiğim iş kazası degilmiş. Ne Almanlar saydı, ne bizimkiler..“

„Fabrikada olmadı diye mi?“

„Fabrika dedin de.. Almanyada tankın altında kaldı bir Türk. Onunkini de saymadılar iş kazası.. İş kazasını hakk etmem çok güç doğrusu. Puanım tutmuyor. Ha.. Tankın altında kalan var ya..“

Yürümeye başladık yeniden. Kızılay Meydanına vardığımızda, insanların gelip geçen araçların gürültüsünden, güçlkle dayabiliyordum anlatıklarımı.

„Ver dedi. Almanı Türk. Bana çok para gerek. Şu tankı bitirelim bir an önce. Pirim var işin sonunda. Havada asılı duran tank yürümeye başladı. Sallandı asılı tank. Sallandı. Kıpır denirlerinden, küüt.. Altından çıkardıklarında pestil gibiymiş. Bakamadın ben. Onunkini de saymadılar; Dıyesileri, tankın altına gürmemeliymiş. Benim hakkımı yiyorlar ama. Benimki kasırlı değil. Hak ettim iş kazasını. Sekiz puanım daha olsaydı tamamdı. Üçte iki tutturamadım yanı“.

„Neyin üçte ikisini?“

„Bedenimin üçte ikisi işlemez olmalıymış. Yarım çalışmaz benim. Yani yüz planınaalmış altısını tutturamıyorum. Dıyesileri, So yal Sigortalar Kurumu Sağlık Tüzüğüne göre, her organı kendine göre puanı varmış. Elin şu kadar, ayağı şu kadar. Başın şu kadar.“

„Başın puanı olur mu arı. d..? Kesilince, kopunca, bir puan verseler, ne yazar.“

„Canım, kesilince değil hanı. Başın, gözü, kulagi yok mu? Öylesi. Ben eil-eiliz puanı tuturdum. Neydi, almış alı? Demek sekiz puanım eksik. Şans iş.. Sekiz puanım yokluğunu mülük emekli demiyorlar. Madıde çalışırken, sigortam yanı yarımlok olduğundan emekliliğe de hak kazanmamdın.

Sekiz puanım daha olsaydı, başıma bu işler gelmiyecekti. Başıma bu işler..

Geniş caddeler, dar caddeler geçtik. Kimi yerde durduk, kimi yerden hızlı hızlı geçtik. Almanyaya'dan yeni bir haberin olup olmadığını öğrenmek için Sosyal Sigortalar binasının önünde ayrıldığımızda hava kararınaya başlamıştı. Topal bacağıyla merdivenleri güçlkle çıktı.

Ulus'a doğru yürürken, son anlatıklarımı düşündüm.

Genç Almanyaya'ya gitmek, oturduğu yerde yapabileceği bir iş edinmek istiyordu. Birkaç kez şu soruyu sordu bana.

„Aile dediğin kimdir kardeşim?“

„Anarı, babanı..“

„Geç onları.“

„Karım çocuklarını..“

„Ha... Almanlar, buna he demiyorlar işte“.

„Neye?“

„Karımı aileden sayıyorlar da, çocuğumı saymıyorlar. Kazı, çalıştığım yerle, ikametim arasında olduğuna göre, bal gibi iş kazası geçirdim ben. Yok, neymiş ya? Hepsî lanamınış da, çocuklarım aileden sayılmazmış. Çocuklarım yerine, karımı görmeye gelseymişim, iş kazası sayılmış. Karım aileden de, çocuklarımı değil ha? Hem vatanım yok mu benim? Çocuklarım olmasa bile, vatanımı görmeye gelemez miydüm? Vatanımı görmeye gelmek bile neden iş kazası sayılmamı eeneceğizim?“

Vatanım senin... Bak Mehmet Atalay... Şimdi donup gelsem yauma yeniden. Sosyal Sigortalar Kurumunda, bir odanın kapısında, bir memurun karşısında beynu bükük beklerken, zıllı ayağına bassam... Sahi, ayağındaki emü aldılar senin. Şu, ağrıa başına ihsam, barsam sağa sola, emü iyi dinle arkadaş, desem. O çukura kaçmış, genç yaşında ihtiyarlanmış gözlerin ürler mi yerinden?

Ne soruyordum sana?

„Şu bacağı, şu başın elden gideceğine, memleketinde kalıp madende çalışsaydın daha iyi değil miydi?“

Nasıl diremişti.

„Yoo,“ demiştin. „Almanya'ya gittim, bir bacağımı kaybettim ama, burada, m dende kalan arkadaşlarımı hiçbirim görmedim döndüğümde“.

„Ne olmuştu onlara peki?“

„Ölmüştü hepsi. Kolay mı madende çalışmak?“

Kalsaydım burada, ben de ölmüş olacaktım şimdiye.

Şükür, tek bacağımı kaybettiğime.“

„Atalay arkadaş, hem çoluk-çocuklarını yanında almayı, bir işte çalışsaydın, hem tarlan, hem de bacağı iş görür olsaydı?“

Nasıl, insanmaz bakmıştın bana. Şu Alman doktorunun karşısına, on üç yıl önce çıktığında böyle miydin ya? Nasıl ellerimi, parmaklarımı oynatmıştın. Nasıl diz çöküp kalkmıştın.

Nasıl aferin almıştın Almandan! Dışarı çıktığında, sevinenden, az önce çürüğe ayrılmışları görmüş müydün? Sokaklara, caddelere varınca, işsiz, güçsüzleri de gördüğünde, onlar burada kaldı, diye bir an düşünmedin mi hiç? Şimdi? İşe yaradığın için, alın sırtına konan bir sinek gibi, bir kuyruk çırpmasıyla, adalesini şöyle titretilmesiyle nasıl yere düştüğünü, güç almak için bastonuna yaslanırken anlıyabiliyor musun? On üç yıl önce, çürük diye Alman doktorunun, odasından kovdukları ne yaptılar, ne yapıyorlar acaba? Almanya'da biriktirip Türkiye'de aldığın tarlan ne oldu? Satılır mı onu?

Sekiz puanın eksik diyorsun. Değil tarlan, Türkiye'yi ver sen, Almanya'ya gidebilmek için seni, beygir, koç gibi emper-

yalizm adına inceliyən Alman doktoru, bir puanını verir mi acaba? Sen onlara bir bacağı, iki bacağı, bir kolunu, iki kolunu verirsin ama, onlardan bir kil koparabilir misin? Demək çocuklarını, ailedən saymıyorlar ha Mehmet Atalay!...

(Bekir Yıldız)

* * *

1. Мәтндәки фе'ли бағлама олан чүмләләрн тапыб охујун вә фе'ли бағлама шәкилчисинин функцијасыны изаһ еднн.

2. Ашағыдакы садә чүмләләрдән фе'ли бағлама тәркибли чүмлә дүзәлднн.

Bana yaklaştı. Kim olduğumu sordu.

Karıya doğru gitti. Zile bastı.

Çocuk ağlıyor. Anlamadığım birşeyler söylüyor.

Seni çok bekledik. Bir saat oldu.

Öğretmen dersaneye girdi. Çocuklar hemen ayağa kalktılar.

Merddivenleri iniyordum. Onunla karşılaştık.

3. -ır; -alı; -ınca фе'ли бағлама шәкилчиләрнни чүмләдә инләднн.

4. -madan; -a; -e; -arak фе'ли бағлама шәкилчиләрннә анд бир нечә чүмлә дүзәлднн.

5. ken; -dikça; -casına фе'ли бағлама шәкилчиләрннә анд бир нечә чүмлә гурун.

6. -ar, -maz; -ır, -maz фе'ли бағлама шәкилчиләрннә анд бир нечә чүмлә дүзәлднн.

*

1. „Eksik Bacaklarına şükredenler“ мәтнини Азәрбајҗан дилинә тәрчүмә еднн.

2. Ашағыдакы чүмләләрн түрк дилинә тәрчүмә еднн:

Ону көрән кими таныдым.

Сән кедәндән сонра о да бурадан көчдү.

Университетә кәләндә саат доггуза ишләјирди.

Машиныдан дүшән кими гачмаға башлады.

Гыса фасиләләрлә көмүр шахтасында тәхминән он ил ишләдим.

Мәтбуат конфрансында ики өлкә арасындакы мүнәсибәтләрә даир имзаланап мугавилә һаггында журналистләрә мөлүмәт верилди.

Футбол матчы телевизия илә бирбаша транслясия едилди.

Нүвә слагаһларынын сынағы гадаған едилмәлидир.

3. -ır; -arak; -a; -e фе'ли бағлама шәкилчләринин һәр биринә аид беш чүмлә язый.

4. -ken; -ınca; -alı фе'ли бағлама шәкилчләринин һәр биринә аид беш чүмлә язый.

5. -ar; -maz; -dıkça; -madan; -casına фе'ли бағлама шәкилчләринин һәр биринә аид беш чүмлә язый.

6. Ашағыдакы дејимләри әзбәрләјин.

Çok yaşa! — Сағлам ол.

Sen de gör! — Сағ ол. [Бириси асгырдығы заман]

A'dan Z'ye kadar — Әввәлден ахыра гәдәр; Башдан ајаға

Adam sen de! — Мәнә нә. Буна бах. Нә бөјүк ишмин.

Hanyadan Konyadan habersiz! — Дүшјадаи бихәбәр.

Oh olsun! — Әчәб олду. Она бу да аздыр.

Güle güle kullan! — Чох мүбарәк.

Kutlu ve mutlu olsun! — Тәбрик едирәм. Бајрамыңыз мүбарәк.

1. Ахундов А. Азәрбајҗан дилинин фонетикасы. «Мәриф», Бақы, 1984.
2. Мүасир Азәрбајҗан дили I чд. «Бәлм», Бақы, 1978.
3. Мүасир Азәрбајҗан дили II чд. «Бәлм», Бақы, 1980.
4. Мүасир Азәрбајҗан дили III чд. «Бәлм», Бақы, 1981.
5. Сејидов Ј. Азәрбајҗан дили. «Мәриф», Бақы, 1978.
6. Чәлилов Ф. Азәрбајҗан дилинә чәвәһмәләр. АДУ нәшри, Бақы, 1977.
7. Айдаров Ш. С. Учебник турецкого языка. Изд-во МИВ. 1954.
8. Алекперли Г., Мирза-заде Г. Учебник турецкого языка. Азербешр. Бақы, 1941.
9. Аровина П. С. Учебник турецкого языка. М., 1972.
10. Ковенев А. Н. Грамматика современного турецкого литературного языка. М.—Л., 1956.
11. Ağâh Sırrı Levend. Türk Dilinde Gelişme ve Sadeleşme Evrenleri. Ankara, 1972. S.
12. Haydar Edişkun. Türk Dilbilgisi. İstanbul, 1985.
13. Nermin Yüzbaşıoğlu, Muammer Yüzbaşıoğlu. Kolay Dilbilgisi. İstanbul, 1971.
14. M. Necmettin Haceminoğlu. Türk Dilinde Edatlar. İstanbul, 1974.
15. Muhtarrem Ergin. Türk Dil Bilgisi. İstanbul, 1962.
16. S. Aykub, I. Heri, A. Birkan, R. Gökyayla. Dilbilgisi Dersleri. İstanbul, 1985.
17. Tahsin Banguoğlu. Türkçenin Grameri. İstanbul, 1974.
18. Tahir Yeyat Gençan. Dilbilgisi. İstanbul, 1975.
19. Tahir Neyat Gençan. Dilbilgisi. İstanbul, 1979.